

OIKEUSTIEDE

JURISPRUDENTIA

LIV

2021

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN VUOSIKIRJA

Toimitusneuvosto

Taina Pihlajarinne, puheenjohtaja
Kirsi-Maria Halonen
Mia Hoffrén
Elina Pirjatanniemi

Toimittaja

Janne Kaisto

Kustannustoimittaja

Juha Nurro

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys
toimisto@lakimiesyhdistys.fi
www.lakimiesyhdistys.fi

Taitto: Taittopalvelu Yliveto Oy

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN-L 0355-8215

ISSN 0355-8215

ISBN 978-951-855-390-1

ISBN 978-951-855-391-8 (verkkokirja)

Oy Nord Print Ab, Helsinki 2021

Elina Inberg

MOTIIVIEREHDYS TESTAMENTISSA

Sisällys

1	JOHDANTO JA KESKEISET KÄSITTEET	145
2	MOTIIVIEREHDYS EREHDYSLAJINA	149
2.1	Motiivierehdyksen määritelmä	149
2.2	Motiivierehdysten moninaisuus	151
2.3	Motiivierehdys, erehtyminen ja vapaa tahto	153
2.4	Ilmaisuerehdys	155
2.4.1	Ilmaisuerehdyksen tunnuspiirteet	155
2.4.2	Ilmaisuerehdyksen erottaminen motiivierehdyksestä	157
2.5	Rauenneet edellytykset	162
2.5.1	Rauenneiden edellytysten tunnuspiirteet	162
2.5.2	Rauenneiden edellytysten erottaminen motiivierehdyksestä	165
3	MOTIIVIEREHDYS TESTAMENTIN TOIMEENPANOSSA	166
3.1	Motiivierehdys testamentin moiteperusteena	166
3.1.1	Testamentin moittiminen	166
3.1.2	Erehdyksen olemassaolon näyttäminen	170
3.1.3	Olellisuuskaiteeri	172
3.1.4	Testamentin tekijän jälkikäteinen tietoisuus erehdyksestä	178
3.1.5	Pätemättömyyden laajuus	182
3.2	Motiivierehdys testamentin tulkinnassa	186
3.2.1	Testamentin tulkinnasta	186
3.2.2	Tulkinta, kun motiivierehdys aiheuttaa pätemättömyyden	195
3.2.3	Tulkinta, kun motiivierehdys ei aiheuta pätemättömyyttä	196
3.2.4	Tulkinta, kun motiivierehdyksen sisältävää testamenttia ei ole moittittu	198
3.3	Motiivierehdys testamentinsaajien välisessä riidassa	207

4 PERINTÖKAAREN MOTIIVIEREHDYSSÄÄNTELYN	
TEOREETTINEN KONTEKSTI	209
4.1 Tahtoteoria ja testamentin motiivierehdyssääntely	209
4.2 Testamenttioikeudellisen erehdysopin hahmottelua	213
5 JOHTOPÄÄTÖKSET	217
LÄHTEET.....	221
KIRJALLISUUS	221
OIKEUSTAPAUKSET.....	224
LYHENTEET.....	225
ABSTRACT	226

Motiivierehdys testamentissa

1 JOHDANTO JA KESKEISET KÄSITTEET

Sanaa ”erehdys” käytetään yleiskielessä erilaisissa yhteyksissä. Erehtymisen ydin lienee, Aulis Aarnion sanoja lainatakseeni, siinä, että ”todellisuus osoittautuu toiseksi kuin otaksuttiin tai uskottiin”.¹ Toisin sanoen todellisuus ja henkilön käsitys todellisuudesta eroavat tavalla tai toisella. Erehtyminen edellyttää myös tiettyä huolimattomuutta; hyvin selvitetty ja huolellisesti perusteltu käsitys, joka lopulta osoittautuu virheelliseksi tieteen kehityksen myötä, ei sanan varsinaisessa merkityksessä ole erehtymistä.²

Suomen testamenttioikeus tunnistaa kolme erehdyslajia: motiivierehdyksen, ilmaisuerehdyksen ja ns. rauenneiden edellytysten tapauksen, jota voi luonnehtia erehdykseksi tulevista tapahtumista. Tämä artikkeli keskittyy ensiksi mainittuun eli motiivierehdykseen. Motiivierehdyksessä on kyse tilanteesta, jossa testamentin tekijä on erehtynyt jostain testamentin tekohetkellä vallitsevasta olennaisesta seikasta ja sen vuoksi antanut testamenttimääräyksen, jonka hän olisi ilman erehtymistä jättänyt antamatta.³

Motiivierehdys on yksi testamentin pätemättömyysperusteista. Oikeusperiaate, että motiivierehdyksen vaikutuksena on nimenomaan testamentin

* Artikkelin perustuu Helsingin yliopistossa hyväksytyyn maisteritutkielmaan Elina Inberg, Motiivierehdys testamentissa, Helsingin yliopisto 2020, joka on julkaistu yliopiston digitaalisessa arkistossa <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202101141203>.

¹ Aarnio 2002, s. 219.

² Aarnion mukaan tieteellisen tiedon luonne estää erehtymisen tällaisissa tapauksissa: ”Jos joku uskoo perustellusti eli käytettävissä olevan evidenssin ja sillä hetkellä käytettävissä olevien teorioiden pohjalta, että väite P on totta, ja sitten osoittautuukin, ettei P suinkaan ole totta, se oli vain tieteen yksi monista harha-askelista, henkilö *ei ole* erehtynyt käsitteen missään mielekkäässä merkityksessä.” Aarnio 2002, s. 222–223.

³ Aarnio ja Kangas ovat maininneet esimerkkinä motiivierehdyksestä testamentin ”jolla mies oli syrjäyttänyt yhden lapsistaan perinnöstä, koska oli pitänyt tätä saksalaisen sotilaan siittämänä. Myöhemmin suoritettu DNA-tutkimus kuitenkin osoitti, että testamentin tekijä oli lapsen biologinen isä.” Aarnio – Kangas 2015, s. 900.

pätemättömyys, on vuosisatoja vanha.⁴ Missään vaiheessa nykyisen perintökaaren (40/1965, PK) 30-vuotista valmisteluhistoriaa ei ole esitetty, *ettei* motiivierehdyistä ole säädettävä pätemättömyysperusteeksi. Motiivierehdyksen säätämistä pätemättömyysperusteeksi ei sen sijaan ole tarkemmin perusteltu.

Tutkimuksessani erottelen kolme ulottuvuutta motiivierehdyksistä. Nämä kolme tutkimuskysymystä muodostavat artikkelin keskeisen rakenteen. Ensimmäiseksi selvitän, mikä on motiivierehdyksen ala. Toisena kysymyksenä tutkin, mitkä ovat motiivierehdyksen oikeusvaikutukset. Kolmanneksi eli viimeiseksi tutkin, mikä on motiivierehdyksen teoreettinen konteksti testamenttioikeudessa. Sijoitin teoriaosuuden työn loppuun siksi, *ettei* aihetta ole aiemmin tutkittu Suomessa, ja olen hahmottanut motiivierehdyksen teoreettista kontekstia kahden muun tutkimuskysymyksen pohjalta.

Testamentin motiivierehdyistä käsittelevä lähdeaineisto ei ole kovin laaja. Lainvalmistelutöiden osalta erehdyksiä koskeva sääntely kuuluu siihen perintökaaren osaan, jota ei ole muutettu sen säätämivuoden 1965 jälkeen. Suomalaiset esityöt ovat varsin niukkasanaanisia aiheesta, minkä takia tukeudun paljolti ruotsalaiseen lainvalmisteluun. Korkeimman oikeuden ratkaisuja motiivierehdyksistä ei ole.⁵ Käytän motiivierehdyistä koskevia kotimaisia hovioikeusratkaisuja sekä Ruotsin högsta domstolenin ratkaisuja konkretisoimaan ja valottamaan motiivierehdyksiin liittyviä piirteitä sekä ratkaisujen mahdollisia argumentointitapoja, vaikka nämä ovat vel-

⁴ Jo vuoden 1686 testamenttisäännössä määrättiin, että testamentti tuli tehdä ilman pakkoa, houkuttelua tai viettelyä, millä viitattiin petolliseen erehdyttämiseen. Vuoden 1734 laissa luettelo vaihdettiin lyhyempään ilmaisuun, että testamentti tulee tehdä täydellä ymmärryksellä ja vapaasta tahdosta, mutta ilmaisun merkitys ei muuttunut. Nykyistä perintökaarta valmisteltaessa kuitenkin katsottiin aiempi sääntely puutteelliseksi, minkä aiheuttaman epävarmuuden poistamiseksi ”täysi ymmärrys ja vapaa tahto” korvattiin selkeämmillä määräyksillä. LVK 1935:2, s. 99; LVK 1938:5, s. 69. Ks. myös SOU 1929:22, s. 73, 316.

⁵ Korkein oikeus ei ole antanut ratkaisuja, joissa kysymys testamentin pätevydestä riippuisi motiivierehdyksestä. Motiivierehdys on mainittu ratkaisussa KKO 2004:8, jossa erehdykseen on vedottu testamentin moiteperusteena muiden moiteperusteiden ohessa. Korkein oikeus kuitenkin katsoi kyseisen testamentin pätemättömäksi jo testamentin tekijän sieluntoiminnan häiriöstä johtuneen testamentintekokelpoisuuden puutteen vuoksi eikä siten ottanut kantaa kysymykseen testamentin tekijän mahdollisesta erehtymisestä. Tapauksessa testamentin pätemättömyysperusteiksi esitettiin sieluntoiminnan häiriötä, jonka taustalla oli Alzheimerin taudista johtuva dementia, taivuttelua sekä erehdyistä. Pääkysymys oli ja todistelu korkeimmassa oikeudessa keskittyi yksinomaan sen arvioimiseen, oliko Alzheimerin tauti ratkaisevasti vaikuttanut testamentin tekijän itsenäiseen tahdonmuodostuskykyyn. Korkeimman oikeuden eri mieltä olleet jäsenet katsoivat testamentin tekijän testamentintekokelpoiseksi ja arvioivat lausunnossaan taivuttelun olemassaoloa, kuten hovioikeuskin oli tehnyt, mutta ratkaisuselostuksessa ei juuri oteta kantaa erehdykseen.

voittavuudeltaan ainoastaan sallittuja oikeuslähteitä. Oikeuskirjallisuudessaakaan motiivierehdystä ei ole testamenttioikeuden puolella tutkittu kovin monipuolisesti. Huomionarvoista on, että motiivierehdystä on käsitelty Ruotsin oikeuskirjallisuudessa eri tavalla kuin Suomessa, vaikka lakiteksti ja esityöt ovat käytännössä samat.

Tutkimus rajautuu motiivierehdykseen Suomen testamenttioikeudessa. Keskityn ainoastaan testamentin tekemisessä tapahtuneisiin motiivierehdyksiin, vaikka muun muassa testamentin peruuttamiseen voi liittyä yhtä lailla motiivierehdys.⁶ Peruuttamistilanteet ovat hyvin lähellä tutkimusaiheittani, mutta niiden erityispiirteiden tutkiminen vaatisi oman käsittelynsä.

Lisäksi on paikallaan huomauttaa lyhyesti työn näkökulmasta. Käsitte-
len aihetta lain tulkinnalliselta kannalta: mitä motiivierehdystä koskevia oikeusnormeja on ja miten niitä soveltamalla motiivierehdyksen aiheuttamat oikeusongelmat tulisi lain mukaisesti ratkaista? Tällaista ratkaisutapaa käytetään tuomioistuimissa. Valtaosa suomalaisista kuolinpesistä jaetaan kuitenkin pesän osakkaiden välisellä sopimuksella eikä tuomioistuimen päätöksen pohjalta.⁷ Vaikka kuolinpesään olisi määrätty pesänjakaja, hänelläkin on PK 23:7.1:n mukaisesti velvollisuus edistää kuolinpesän sovinnollista jakoa. Lisäksi pesänjakaja on sidottu kuolinpesän osakkaiden yksimieliseen jakosopimukseen. Kuolinpesän osakkailla on tavanomainen sopimusvapaus kuolinpesän jakamisesta: heidän ei ole pakko noudattaa perintökaaren säännöksiä testamentin tulkinnasta eikä edes vainajan testamentissaan ilmaisemia toiveita, jos he pääsevät tästä keskinäiseen sovintoon.⁸ Toki useimmissa tapauksissa perintökaaren säännökset yleisellä

⁶ Motiivierehdykseksi tulkittavissa oleva ongelma esiintyi ratkaisussa KKO 2019:27. Testamentin tekijä oli tehnyt sisarensa kanssa keskinäisen testamentin, jossa ei ollut määräystä omaisuuden lopullisesta saajasta. Hän oli tuolloin unohtanut tehneensä lähes 25 vuotta aiemmin testamentin, jossa sisaren jälkeen toissijaissaajina oli kaksi yleishyödyllistä yhdistystä. Unohtunut testamentti löytyi, kun testamentin tekijä ei ollut enää testamentintekokelpoinen. Riita koski sitä, oliko testamentin tekijä myöhemmällä testamentillaan peruttanut aiemman, unohtuneen, testamentin toissijaismääräyksen.

⁷ Pesänselvittäjä ja -jakajamääräyksiä annetaan vuosittain n. 1300–1500, eli n. 2,5–2,9 prosentissa kuolinpesistä. Tilastojen valossa pesänselvittäjä- ja jakajamääräysten määrissä ei ole tapahtunut merkittäviä muutoksia viime vuosina. Aarnio ja Kangas ovat analysoineet pesänselvittäjä- ja jakajamääräysten yleisyyttä, ks. Aarnio – Kangas 2016, s. 470–471 sekä Tuomioistuinten työtilastot vuosilta 2014–2019 ja Tuomioistuinlaitoksen vuositilastot 2020.

⁸ Mikäli kuolinpesään kuuluu alaikäinen tai muu edunvalvonnassa oleva osakas, tulee sopimuksen kuitenkin olla edunvalvottavan edun mukainen (PK 23:7.2). Tämä rajoittaa kuolinpesän osakkaiden sopimusvapautta ja asettaa myös pesänjakajalle velvollisuuden huolehtia edunvalvonnassa olevan edusta jakopäätöksessä. Edunvalvonnan vaikutuksesta kuolinpesien jakoon ja jäämistösuunnitteluun ks. Saarenpää 2005, s. 311–328, erit. s. 320–324.

tasolla ohjaavat testamentin tulkintaa ja perinnönjaon lopputulosta, mutta osakkaita velvoittavaa vaikutusta niillä ei ole.

Nyt sanotulla on merkitystä ennen kaikkea testamentin tulkinnan kannalta: useimmiten testamenttia ovat tulkitsemassa kaikki kuolinpesän osakkaat yhdessä, ja he pyrkivät – ja yleensä onnistuvat – sovittamaan mahdollisesti eriävät näkemyksensä yhteen. Vain harvoissa tapauksissa testamentin tulkinta riippuu virallisen tahon, pesänselvittäjän tai -jakajan taikka tuomarin, ratkaisusta. Käytännön elämän tulkintatilanteessa motiivierehdyksen vaikutus voi siis olla eri kuin tässä työssä esittämäni ja hahmottelemani normatiivinen ratkaisu. Sama pätee jossain määrin myös testamentin moitteeseen: vaikka moitekanteen nostaminen on perillisen ainoa keino saada virallisen tahon toimittamassa perinnönjaossa oikeussuojaa pätemätöntä testamenttia vastaan, mikään ei estä testamentin saajia ja perillisiä sopimasta keskenään kuolinpesän jaosta ottamalla tai ottamatta huomioon pätemättömyisperusteen olemassaoloa. Vain silloin, kun osakkaiden keskinäiset riitaisuudet estävän kuolinpesän jaosta sopimisen, tekee pesänjakaja tai tuomari ratkaisun niiden perintökaaren oikeusohjeiden mukaisesti, joita olen myös omalla panoksellani yrittänyt tässä tutkimuksessa selvittää.

Selvitän ja määrittelen tutkimukseni kannalta olennaiset käsitteet pääosin kunkin luvun yhteydessä. Selkeyden vuoksi on kuitenkin paikallaan ottaa jo tässä yhteydessä esiin käsitteellinen, jota käytän laajasti tutkimuksessa: testamentin tekijän todellinen tahto, hypoteettinen tahto, testamentissa ilmaistu tahto ja kontrafaktuaalinen tahto. Todellisella tahdolla tarkoitetaan tahtoa, jonka testamentin tekijä on ilmaissut suoraan, joko itse testamenttiasiakirjassa tai muussa yhteydessä kirjallisesti tai suullisesti. Hypoteettisesta tahdosta puolestaan ei ole suoraa näyttöä, vaan se tulee nimenomaan esiin tilanteissa, joissa todellista tahtoa ei tiedetä. Hypoteettisella tahdolla viitataan siihen, mitä testamentin tekijän voidaan olettaa tahtoneen, jos hän olisi ilmaissut tahtonsa kyseisen seikan suhteen tai jos hän olisi tullut ajatelleeksi kyseistä seikkaa.⁹ Kyse on siis todennäköisestä tahdosta, joka pyritään päättämään jälkikäteen.¹⁰

Osakkaat eivät myöskään saa sopia jaosta ilman osakkaan ulosottovelkojan suostumusta, jos osakkaan pesäosuus on ulosmitattu (PK 23:7.3).

⁹ Hypoteettisella tahdolla voidaan siis selvittää esimerkiksi, mitä testamentin tekijä olisi tahtonut olosuhteissa, jotka ovat muuttuneet testamentin tekemisen jälkeen, tai mitä hän olisi tahtonut, jos olisi ollut selvillä tietyistä seikoista, jotka vallitsivat jo testamentin tekemisen aikana. Ks. esim. Agell 2003, s. 69.

¹⁰ Tietyissä mielessä toki molemmat tahdot, todellinen ja hypoteettinen, ovat todennäköisyyksiä. Molempia arvioidaan näytön avulla – joskin todellisen tahdon osalta arvioidaan asiakirjan tai todistajan luotettavuutta, kun taas hypoteettisen tahdon osalta olosuhdenäytön

Tutkimuksessani vertaan usein toisiinsa testamentin tekijän testamentissa ilmaisemaa tahtoa ja hänen kontrafaktuaalista tahtoaan. Käsitteellä ”kontrafaktuaalinen tahto” tarkoitan testamentin tekijän ikään kuin vaihtoehtoista tahtoa: mitä testamentin tekijä olisi tahtonut, jos hän olisi ollut selvillä kaikista olennaisista seikoista tai tiennyt tulevaisuuden tapahtumat. Kyse on siis tietystä mielessä toissijaisesta tahdosta verrattuna testamentissa ilmaistuun ”ensisijaiseen” tahtoon. Kontrafaktuaalinen tahto voi olla todellista tahtoa, jos testamentin tekijä on esimerkiksi suullisesti ilmaissut, mitä olisi tahtonut määrätä, jos olosuhteet olisivat olleet toisenlaiset, tai hypoteettista tahtoa, jos testamentin tekijän tahto joudutaan päättelemään muiden olosuhteiden avulla. Kontrafaktuaalinen tahto ei, toisin kuin todellinen ja hypoteettinen tahto, ole oikeustieteessä vakiintunut käsite, vaan olen luonut sen voidakseni erottaa lyhyellä ilmaisulla testamentin tekijän testamentissa ilmaiseman tahdon ja sen, mitä hän olisi tahtonut, jos olisi ollut selvillä kaikista tahdonmuodostuksen kannalta olennaisista seikoista.

2 MOTIIVIEREHDYS EREHDYSLAJINA

2.1 Motiivierehdyksen määritelmä

Motiivierehdys on käsitteenä peräisin yleisestä varallisuus oikeudesta, ja se on tunnettu jo roomalaisessa oikeudessa nimellä *error in motive*.¹¹ Suomen varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annettu laki (228/1929, OikTL) erehdyssäännöksineen tuli voimaan vuonna 1929. Oikeustoimilaisissa ei kuitenkaan säädetä motiivierehdyksestä, vaan varallisuus oikeudellinen erehdysoppi, erityisesti motiivierehdyistä koskien, pohjautuu pääasiassa oikeuskäytäntöön. Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön mukaan motiivierehdys voidaan ottaa huomioon sopimuksen pätemättömyysperusteena tiettyjen edellytysten vallitessa OikTL 33 §:ssä säännellyn kunnianvastaisen ja arvottoman menettelyn puitteissa. Sopimuskumppanin menetellessä erityisen vilpillisesti motiivierehdys voi ilmetä pätemättömyysperusteena myös osana OikTL 30 §:n mukaista petollista viettelyä.¹²

avulla muodostuvaa kokonaiskuvaa –, joten tietynlainen rajapinta on nähtävissä. Voidaan myös ajatella, että tahto oikeudellisena ilmiönä on aina fiktiivinen ja että se konstruoidaan saatavilla olevan näytön osalta. Tämän ajattelutavan mukaan myös todellinen tahto on luonteeltaan fiktiivinen. Jos käsitteitä analysoidaan tällä tarkkuudella, voidaan päätyä erotteluun, että todellinen tahto tarkoittaa suoraa näyttöä ja hypoteettinen tahdo epäsuoraa olosuhtenäyttöä tahtofiktion olemassaolosta.

¹¹ Zimmermann 1996, s. 597.

¹² Mäkelä 2010, s. 152–155. Ks. myös Mäkelän viittaama KKO:n ratkaisukäytäntö, mm.

Testamenttioikeudessa motiivierehdyksen sääntely perustuu perintökaaren 13 luvun 1 §:n luetteloon testamentin moiteperusteista.¹³ Luettelon viimeisen, 4 kohdan loppuosa viittaa motiivierehdykseen:

”Testamentti voidaan moitteen johdosta julistaa pätemättömäksi:

[...]

4) jos testamentin tekijä on pakotettu tekemään testamentti tai hänet on siihen taivutettu käyttämällä väärin hänen ymmärtämättömyyttään, tahdonheikkouttaan tai riippuvaista asemaansa taikka jos hänet on petollisesti vietelty tekemään testamentti tahi *jos hän on muutoin sillä tavoin erehtynyt, että se on määrävästi vaikuttanut hänen tahtoonsa.*”¹⁴

Tässä erehdystä ei suoranaisesti nimitetä motiivierehdykseksi, mutta ruotsalaisissa ärvdabalkin esitöissä todetaan selvästi, että ilmaisulla ”muutoin sillä tavoin erehtynyt” viitataan nimenomaan motiivierehdykseen.¹⁵ Suomalaisista esitöistä maininta puuttuu, mutta ei ole epäilystä, etteikö myös suomalainen perintökaari viittaa juuri motiivierehdyksiin.¹⁶

Motiivierehdyksen olemusta on luonnehdittu erilaisin, toisiaan muistuttavain sanakäntein. Perintökaaren esitöissä kuvaillaan, että ”testamentin tekijä erehtyen vaikuttimistaan on määrännyt jäämistöstään sillä tavoin, ettei hän ilmeisestikään, jos hän olisi täysin tietänyt todellisen asiaintilan, olisi tuollaista määräystä antanut”.¹⁷ Tätä vaikuttimiin kohdistumista

KKO 1968 II 33, KKO 1985 II 58 ja KKO 2000:121. Motiivierehdyksen vaikutuksellisuutta on oikeustoimilain säännösten ulkopuolella mahdollista arvioida myös edellytysopin kautta, ks. Mäkelä 2010, s. 259.

¹³ PK 13:1:n 4 kohdan olosuhteet on esitöissä määritelty tahtovirheiksi. Vaihtoehtoisissa lakiehdotuksissa on esitetty vastaava kohta kuuluvaksi siten, että testamentin tekijältä on puuttunut tahto testamentin tekemiseen, ja erillisessä pykälässä on lueteltu lista olosuhteista, jolloin tahdon katsotaan puuttuvan. Lakiehdotusten perusteella voi tosin saada käsityksen, ettei erehdys tarkoittaisi tahdon puutetta, sillä erehdys on yleensä mainittu erikseen tahdon puuttumisen rinnalla, joskin myös toistettu tahdon puutetta selventävässä pykälässä. Tällaista muotoilutapaa on esitetty LVK 1938:5 ja LVK 1955:1. Sama muotoilu on nähtävissä vuoden 1734 perintökaaren 16 luvun muuttamista koskevissa esitöissä, joihin otettiin säännökset testamentin moitteesta. Ks. LVK 1952:4, s. 6; HE 94/1952, s. 6 ja lakivaliokunnan mietintö 5/1953, s. 3. – Kiinnostava yksityiskohta on, että ruotsalaisissa esitöissä myös ilmaisuerehdystä nimitetään tahtovirheeksi, tosin todeten, ettei tällainen tahtovirhe aiheuta testamentin pätemättömyyttä. SOU 1929:22, s. 314. Ilmaisuerehdystä ja sen vaikutusta käsittelem alaluvussa 2.4.

¹⁴ Korostus on omani. Ruotsin ärvdabalkin vastaava säädös on ÄB 13 luvun 3 §:n 2 momentti: ”Samma lag vare, om testator blivit svikligen förledd att upprätta testamentet eller om han eljest svävat i villfarelse som varit bestämmande för hans vilja att göra testamentet.”

¹⁵ SOU 1929:22, s. 313.

¹⁶ Aarnio – Kangas 2015, s. 900.

¹⁷ LVK 1935:2, s. 100. Vaikka säännöksessä ei mainita motiivierehdystä, kyseessä on kohtuullisen hyvä kuvaus erehdyslajista. Ruotsalaisissa esitöissä erehdys kuvaillaan vastaavasti, minkä lisäksi se nimetään motiivierehdykseksi ja sille annetaan latinankielinen nimitys *error in motivis*. ”Andra stycket åter avser den art av viljefel, som plägar betecknas såsom

kuvailee havainnollisesti Ylöstalon määritelmä: ”Motiivierehdyksen piiriin on luettu erehdys, joka kohdistuu menneisyydessä tai testamentin teon aikaan ilmenneisiin tosiseikkoihin tai oikeusohjeisiin (ts. *väärien* edellytysten ongelma).”¹⁸ Tässä mielessä motiivierehdys on lähellä jäljempänä lyhyesti käsiteltävää rauenneiden edellytysten ongelmaa. Ärvdabalkin esitoissa motiivierehdys luetaan rauenneiden edellytysten erityistapaukseksi.¹⁹

2.2 Motiivierehdysten moninaisuus

Yleisen varallisuus oikeuden viitekehityksessä Telaranta on eritellyt erehdyksen syntytapoja. Erehdys tarkoittaa, että henkilöllä on väärä käsitys asiasta. Erehtyminen ja siten väärän käsityksen syntyminen voi johtua monenlaisista seikoista. Henkilö on ensinnäkin voinut tehdä väärän havainnon. Toiseksi hänen muistikuvansa aiemmin tehdystä havainnosta on voinut mieleen palauttamisprosessin yhteydessä vinoutua ja hän siis muistaa asian väärin. Lisäksi väärä käsitys on voinut syntyä siten, että käsityksen pohjana olevat kokemukset ovat alun perinkin olleet virheelliset tai koskeneet suppeampaa alaa kuin niiden perusteella muodostettu käsitys edellyttäisi. Lopulta henkilö on voinut yhdistää havainnon ja siihen liittyvät ajatukset virheellisesti, esimerkiksi samaistamalla kaksi toisiinsa liittymätöntä mielikuvaa tai käsittämällä jonkin käsitteen merkityksen väärin.²⁰ Motiivierehdyksessä millä tahansa näistä tavoista syntynyt virhe eli erehdys on ollut keskeinen testamentin tekijän tahdonmuodostuksessa.

Motiivierehdys voi olla syntynyt itsestään esimerkiksi testamentin tekijän muistamattomuuden seurauksena tai siksi, ettei hän ole tarkistanut testamentin kannalta olennaisia faktoja. Kyse voi olla myös testamentin tekijän väärinymmärryksestä esimerkiksi sen suhteen, miten lakiosasäännöstö

misstag i bevekelsegrunderna (error in motivis); testator har låtit bestämma sig av oriktiga föreställningar. Avgörande för frågan om testamentets ogiltighet är här, att testator med vetskap om verkliga förhållandet icke skulle hava gjort förordnandet.” SOU 1929:22, s. 313–314. Vastaavaa kuvausta käyttävät myös Aarnio ja Kangas: ”Testamentin tekijää ovat johtaneet harhaan sellaiset vaikuttimet, joiden erheellisyydestä hän ei ole ollut perillä.” Aarnio – Kangas 2015, s. 591.

¹⁸ Ylöstalo 1953, s. 147. Väärien edellytysten tilanne on keskeistä erottaa rauenneiden edellytysten tilanteesta. Yhteisnimityksellä näitä voidaan kutsua virheellisten edellytysten tilanteiksi. Ks. myös Aarnio – Kangas 2015, s. 590–591. Samanlaista käsitteellistä jakoa käytetään ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa (oriktiga förutsättningar, bristande förutsättningar, felaktiga förutsättningar), ks. esim. Boström 2003, s. 41–42 alaviitteineen.

¹⁹ SOU 1929:22, s. 321–322.

²⁰ Telaranta 1960, s. 191–198.

toimii. Toisaalta motiivierehdys voi olla myös jonkun toisen tietoisesti tai vahingossa antaman väärän tiedon tulosta. Testamentin tekijä on voinut saada tietonsa toiselta, joka on itsekin erehtynyt, taikka erehdys voi syntyä toisen henkilön tahattomasta tai tietoisesta erehdyttämisestä.²¹ Motiivierehdyksen syntytapa on sen testamenttioikeudellisen arvioinnin kannalta irrelevantti.²² Testamentin tekijälle ei siis aseteta minkään tyyppistä selvitysvelvollisuutta, jonka laiminlyöminen voisi johtaa testamentin tekijän kannalta kielteisiin seurauksiin.²³ Omanlaisensa motiivierehdys tapahtuu silloin, jos testamentin tekijä ei ole tietoinen testamenttiasiakirjan sisällöstä eikä olisi allekirjoittanut testamenttia, jos olisi ollut siitä tietoinen. Tässä tapauksessa on nähdäkseni kuitenkin kyse enemmän ineksistenssistä puuttuvan testamentintekotahdon vuoksi kuin motiivierehdyksestä.²⁴

Motiivierehdykset voidaan luokitella tosiasioihin ja oikeussääntöihin kohdistuviin erehdyksiin, joista jälkimmäisiä nimitetään oikeuserehdyksiksi.²⁵ Testamenttioikeudessakin oikeuserehdys voitaneen parhaiten määritellä Mäkelän määritelmää käyttäen tilanteeksi, jossa henkilön käsitys oikeuden sisällöstä ei vastaa voimassa olevan oikeuden sisältöä.²⁶ Oikeus-

²¹ LVK 1935:2, s. 100; SOU 1929:22, s. 314, 319–320. – Tahallisesti aiheutettu erehdys voi tulla hyvin lähelle taivuttelua, jos väärä tietoja on annettu käyttäen hyväksi testamentin tekijän ymmärtämättömyyttä, ja väärä tietoja on annettu nimenomaan siinä tarkoituksessa, että ne vaikuttaisivat testamentin sisältöön. Ks. Aarnio 2004, s. 565, 571, 573. – Jos väärä tietoja on annettu tietoisesti, voi kyseessä olla rikosoikeudellisesti rangaistava petos. LVK 1935:2, s. 100; Rautiala 1956, s. 130.

²² LVK 1935:2, s. 100; SOU 1929:22, s. 314.

²³ Esimerkiksi Ruotsissa ratkaisussa NJA 1949 s. 672 testamentin motiivierehdys on korjattu tulkinnalla, vaikka testamentin tekijä oli erehtynyt olennaisesta faktasta ja häntä oli kehoitettu kääntymään osaavan juristin puoleen. Vaikka suoranaista selvitysvelvollisuutta laiminlyöntiseurauksineen ei ole, voivat testamentin tekijän puutteelliset ja virheelliset tiedot johtaa tilanteeseen, jonka testamentin tekijä itse kokisi epätydyttäväksi, esimerkiksi testamentin julistamiseen pätemättömäksi tai sen jäämiseen vaikutuksettomaksi tai virheellisesti tulkituksi. – Sen sijaan yleisen varallisuus oikeuden puolella oikeustoimen tekijällä on tietynasteinen huolellisuusvelvollisuus. Tämä ilmenee korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 1991:8 käyttämistä ilmaisuista ”A:lla ei ole ollut edellytyksiä epäillä...”, kun taas hovioikeuden perustelujen mukaan ”A ei ollut näyttänyt, että hän olisi ilman omaa syytään erehtynyt...”. Koska testamenttioikeudessa erehdyksen syntytavalla ei ole merkitystä, myös esimerkiksi maallikon oikeus luottaa lakimiehen antamaan neuvon menettää merkityksensä. Ks. viimeksi mainitusta esim. Ämmälä 1991, s. 103–104.

²⁴ Tapauksessa NJA 1963 s. 526 HD katsoi, ettei toinen puolisoista ollut mm. sairauteensa liittyvistä syistä tietoinen keskinäisen testamentin sisällöstä, ja julisti pätemättömäksi määräyksen, joka koski kyseisen puolison omaisuuden jakamista molempien kuoleman jälkeen. Ineksistenssiä ei nimenomaisesti mainita tapauksessa, mutta nähdäkseni on selvää, että siitä on lopputuloksessa pääosin kyse.

²⁵ Aarnio – Kangas 2015, s. 901, 904.

²⁶ Mäkelä 2010, s. 8. Myös testamenttioikeudessa, kuten yleisessä varallisuus oikeudessa, on oikeuserehdyksellä aikanaan ollut poikkeava asema muihin motiivierehdyksiin nähden, sillä se on katsottu merkityksettömäksi siinä, missä muille motiivierehdyksille on annettu

erehdyksiin – ja siten motiivierehdyksiin – luetaan myös niin kutsutut soveltamiserehdykset, joissa henkilö on erehtynyt toimintansa oikeusvaikutuksista: hän siis soveltaa oikeusnormia omaan toimintaansa väärin tai puutteellisesti.²⁷

Tosiasiaerehdys voi kohdistua mihin tahansa seikkaan – vaikkapa testamentin saajan henkilöön tai hänen ominaisuuksiinsa, esineeseen tai sen ominaisuuksiin, omaisuuden arvoon, toisten henkilöiden toiminnan motiiveihin tai menneisyyden tapahtumiin – liittyvään mielikuvaan. Motiivierehdys voi liittyä varsinaiseen testamenttimääräykseen taikka määräykseen liitettyyn ehtoon. Motiivierehdys koskee aina jotain testamentin teko-hetkellä tai sitä ennen vallinnutta seikkaa.

2.3 Motiivierehdys, erehtyminen ja vapaa tahto

Motiivierehdyksen ydin on väärän tiedon pohjalta muodostunut testamentintekotahto. Tiedon osuutta motiivierehdyksessä konkretisoi motiivierehdyksen suhde testamenttiehtoihin. Testamenttiehdolla tarkoitetaan oikeusteknisessä mielessä testamenttimääräykseen liitettyä lausumaa, jonka on tarkoitus vaikuttaa testamentin toimeenpanoon.²⁸ Testamenttiehto voi olla lykkäävä tai purkava. Lykkäävällä ehdolla tarkoitetaan ehtoa, joka vaikuttaa testamentilla annetun oikeuden voimaantumiseen. Purkavalla ehdolla tarkoitetaan ehtoa, joka vaikuttaa testamentilla saadun oikeuden pysyvyyteen. Testamenttiehtoihin luetaan usein myös tarkoitemääräykset, vaikka varsinaisesti kyse on tarkoitemääräysten kohdalla ehdon luonteisista määräyksistä. Tarkoitemääräyksellä tarkoitetaan määräystä testamentatun omaisuuden käyttämisestä tiettyyn tarkoitukseen.²⁹

Ehdon kirjaaminen testamenttiin tarkoittaa, että tietty testamenttimääräys toimeenpannaan vain, kun ehdolla määritellyt edellytykset toteutuvat. Motiivierehdyksessä taas on kyse siitä, että testamenttimääräys on annettu olettaen virheellisesti, että tietyt tekijän olennaiseksi katsomat edellytykset olisivat voimassa, vaikka ne eivät ole. Voidaankin ajatella, että jos testamentin tekijä olisi harkinnut ehdon lisäämistä, mutta ollut siinä – erheelli-

merkitystä moiteperusteina. Ruotsalaisissa esitöissä tuodaan ilmi aiemmin tosiasiaerehdyksen (*error facti*) ja oikeuserehdyksen (*error iuris*) välillä vallinnut erottelu, joka lainvalmistelun aikaan katsottiin jo vanhentuneeksi. SOU 1929:22, s. 319.

²⁷ Mäkelä 2010, s. 10. Mäkelä pitää soveltamiserehdyksiä kiinnostavimpina. Ne osoittavat henkilön pyrkineen selvittämään oikeuden sisältöä, mutta päätyneen virhetulkintaan – hän ei siis ole käyttäytynyt kovin moitittavasti.

²⁸ Testamenttiehdoista yleisesti ks. esim. Aarnio – Kangas 2015, s. 573–616.

²⁹ Tarkoitemääräyksistä tarkemmin ks. erityisesti Guldberg 1934, s. 113–126.

sessä – käsityksessä, että ehto on jo täyttynyt, ja siksi jättänyt ehdon pois, kyseessä on motiivierehdys. Ja toisaalta voidaan ajatella, että testamentin tekijä on pitänyt tiettyä olennaista seikkaa faktana – vaikka hänellä on ollut siitä väärä käsitys – mutta on varmimmaksi vakuudeksi kuitenkin kirjannut sen testamenttimääräyksensä ehdoksi, jolloin hän on tullut välttäneeksi motiivierehdyksen syntymisen kirjaamalla olettamuksensa sittenkin ehdoksi.³⁰ Motiivierehdys ja testamentin ehto linkittyvät siten toisiinsa ja ovat ilmentymiä testamentin tekijän erilaisesta suhtautumistavasta testamenttimääräyksensä kannalta olennaisiin edellytyksiin: motiivierehdyksessä edellytyksen olemassaolo on oletettu varmaksi, ehdon osalta ei.

Lopuksi on vielä aiheellista tarkastella, miten motiivierehdys ja vapaa tahto liittyvät toisiinsa. Motiivierehdys luokitellaan tahtovirheeksi ja ryhmitellään perintökaassa samaan kategoriaan pakon ja testamentin tekijän taivuttelun rinnalle. Perintökaarta edeltävässä vuoden 1734 laissa nämä kolme pätemättömyysperustetta sisällytettiin ilmaisuun, että testamentti tulee tehdä vapaasta tahdosta.³¹ Pakossa ja taivuttelussa on kyse vieraan tahdon läsnäolosta testamentissa, motiivierehdyksessä puolestaan virheestä testamentin tekijän omassa tahdossa. Tahdon vapauden puuttuminen onkin ehkä helpompi hahmottaa kahden edellä mainitun osalta. Motiivierehdyksen osalta täytynee katsoa, että erehtyminen on vaikuttanut ratkaisevasti testamentintekotahdon muodostumiseen: eheä eli vapaa tahdonmuodostus on häiriintynyt, sillä testamentin tekijä ei ole voinut arvioida oikein testamentin kannalta olennaisia seikkoja. Vapaa tahto tarkoittaa siis sekä vapautta vieraasta tahdosta että oikean informaation pohjalta muodostettua tahtoa.³²

³⁰ Teoriassa motiivierehdyksen syntymistä voitaisiin pyrkiä ehkäisemään muotoilemalla testamenttimääräykset ehdollisiksi olennaisten edellytysten suhteen. En pidä tällaista menettelytapaa suositeltavana. Ensinnäkin testamentista, jossa varaudutaan vaihtoehtoihin tilanteisiin, tulee huomattavasti pidempi ja vaikeaselkoisempi. Erityisesti maallikon, siis useimmissa tapauksissa myös testamentin tekijän itsensä, olisi vaikea hahmottaa testamentin kokonaisuutta ja sitä, mitä testamentissa oikeastaan määrätään. Tosiasioina pidettyjen seikkojen kirjoittaminen epävarmoiksi voi myös tuntua epäintuitiiviselta ja jopa loukkaavalta. Toiseksi pidempi ja monimutkaisempi testamentti lisää virheiden ja riitakysymysten riskiä. Lisäksi testamenttiehtoakin voi koskea motiivierehdys ja kaikkien mahdollisten motiivierehdysten ennakointi on käytännössä mahdotonta. Viimeiseksi korkeimman oikeuden ja hovioikeuksien ratkaisujen niukkuuden perusteella motiivierehdys vaikuttaa olevan melko harvinainen ilmiö Suomessa, joten siihen varautuminen testamenttiehdoin ei yleisesti ottaen vaikuta kannattavalta ottaen huomioon varautumisesta aiheutuvat, jo mainitut haitalliset vaikutukset.

³¹ SOU 1929:22, s. 316.

³² Verrattuna yleisen varallisuus oikeuden puolella esitettyihin näkemyksiin testamentti-oikeudellinen tahtojattelu eroaa tässä mm. Mäkelän esittelemästä Savignyn tahtoteoriasta: Savigny erotteli tahdon ja sen muodostusprosessin toisistaan. Tahdonmuodostusprosessiin

2.4 Ilmaisuerehdys

2.4.1 Ilmaisuerehdyksen tunnuspiirteet

Edellisissä alaluvuissa on tarkasteltu motiivierhdystä, sen olemusta ja tunnuspiirteitä. Tämän pääluvun jälkimmäisissä kahdessa kokonaisuudessa käyn lyhyesti läpi Suomen testamenttioikeuden muut kaksi erehdyslajia. Käsittelen suppeasti kummankin erehdyslajin määrittelyä ja tunnistamista, mutta pääpaino on vertailussa, kuinka motiivierhdys voidaan erottaa näistä muista erehdyksistä ja millaisia haasteita rajatapaukset aiheuttavat. Erehdyslajien oikea tunnistaminen on keskeistä siksi, että motiivierhdyksen oikeusvaikutukset ovat erilaiset kuin ilmaisuerehdyksen ja rauenneiden edellytysten vaikutukset, ja koska ainoastaan motiivierhdykseen vetoamista on ajallisesti rajoitettu.

Ilmaisuerehdyksestä on kysymys tilanteessa, jossa henkilön tahto ja tahdon sisällöstä annettu ilmaisu eivät vastaa toisiaan; hän niin sanotusti sanoo yhtä mutta tarkoittaa toista.³³ Ilmaisuerehdyksiin voidaan lukea monenlaisia tilanteita, joista useimmiten yksinkertaisimpia ovat selvät kirjoitus- ja laskuvirheet. Huolimattomuudesta johtuva väärinkirjoitus voi pahimmillaan johtaa esimerkiksi siihen, että testamentin tekijä merkitsee omaisuuden saajat väärin päin: osakkeet merkittiin A:lle ja kesämökki B:lle, vaikka testamentin tekijän tarkoitus oli osoittaa omaisuuserät toisin päin.

Ilmaisuerehdyksiin kuuluvat kirjoitusvirheiden ohella tilanteet, joissa testamentin tekijä on erehtynyt käyttämiensä sanojen merkityksestä.³⁴

kytkeytyvä virhekäsitys eli motiivierhdys ei vaikuttanut tahdonvapauteen, jos henkilö sai itse vapaasti määrätä virheellisille tiedoilleen annettavan merkityksen. Mäkelä 2010, s. 125–126.

³³ Testamenttioikeudenkin puolella kirjoittajat ovat pitäytyneet yleisen varallisuus oikeuden luomissa määritelmissä, esimerkiksi Ylöstalo viittaa Telarannan määritelmään ilmaisuerehdyksestä. Ks. Ylöstalo 1953, s. 94. Perintökaaren lakitekstissä tai esitöissä ilmaisuerehdyistä ei ole täsmällisesti määritelty, vaan esitöissä viitataan siihen, ettei testamentin sanamuoto vastaa tekijän todellista tarkoitusta. Ilmaisuerehdys-käsitettä ei myöskään käytetä, vaan puhutaan kirjoitusvirheestä tai erheellisestä sanonnasta. LVK 1935:2, s. 89 ja lakiehdotusteksti; LVK 1938:5, s. 14–15, 70–71; LVK 1955:1, s. 10, 36, KM 1962:7, s. 15–16. Myöskään ruotsalaisissa esitöissä ei erikseen määritellä ilmaisuerehdyistä, vaan todetaan, että oikeustoimilain kanssa yhteneväinen sanamuoto ilmaisee riittävän selvästi, millaisia virheitä tarkoitetaan. SOU 1929:22, s. 212.

Vaikka ilmaisuerehdyksen kuvailun osalta yleisesti viitataankin yleisen varallisuus oikeuden määritelmiin, Ahon näkemyksen mukaan ilmaisuerehdys testamentissa ja ilmaisuerehdys sopimus oikeudessa ovat oikeudellisinä ilmiöinä eri asioita. Aho 1968, s. 81 av 60.

³⁴ Varallisuus oikeuden puolella mm. Telaranta on antanut esimerkkejä ilmaisuerehdyksistä. Ks. Telaranta 1960, s. 209–211. Varallisuus oikeudellisessä erehdysopin teoriassa ilmaisuerehdyksellä käsitetäänkin nimenomaan tällaisia virheitä, ei niinkään huolimattomuus- tai kirjoitusvirheitä.

Tällöin hän kuvittelee ilmaisunsa vastaavan tahtoaan eikä erehdys selviä huolellisella oikoluvullakaan. Tyypillinen tilanne tällaisesta erehdyksestä on tilanne, jossa maallikotestamentin tekijä ei hallitse juridisia termejä, esimerkiksi hallintaoikeuden ja omistusoikeuden välistä eroa³⁵ tai käsitteen ”rintaperilliset” merkitystä³⁶. Ilmaisuerehdys voi tapahtua myös siten, että oikeustoimen tekijä yksilöi oikeustoimen kohteen virheellisesti.³⁷ Vakavimmat ilmaisuerehdykset lähestyvät testamentin ineksistenssiä.³⁸

Ilmaisuerehdyistä koskeva säännös on perintökaaren 11:1:n 2 momentissa: ”Jos testamentti on kirjoitusvirheen tai erheellisen sanonnan vuoksi saanut toisenlaisen sisällön kuin mitä testamentin tekijä on tarkoittanut, pantakoon testamentti kuitenkin täytäntöön, mikäli oikea tarkoitus saadaan selville.”³⁹ Sekä säännöksen sanamuoto että sen sijoittaminen testamentin tulkintaa koskevan yleissäännöksen (PK 11:1.1) yhteyteen ilmaisevat sen, että ilmaisuerehdys testamentissa tulee korjata testamentin tulkinnalla siten, että testamentti sitoo testamentin tekijän tarkoituksen, tahdon, mukaisena.⁴⁰ Kyse on testamentin tekijän tahdon selvittämiseen liittyvästä osa-seikasta, jossa säännös merkitsee, ettei testamentin sanamuodolla ole ratkaisevaa merkitystä testamentin tekijän tahdon selvittämisessä.⁴¹ Perintö-

³⁵ Käsitteiden sekoittumisesta on lukuisia korkeimman oikeuden ratkaisuja, mm. KKO 1992:24 ja KKO 1948 II 244. Samoin Ruotsin oikeudessa, ks. esim. NJA 1963 s. 11, jossa testamentin oli testamentin tekijän puolesta laatinut juridista kielenkäyttöä tuntematon ja ”koristeellisiin ilmaisuihin” taipuvainen maallikko, minkä vuoksi osa testamentin sanonnoista viittasi käyttöoikeuteen ja osa omistusoikeuteen, jolloin testamentin sanamuoto oli sisäisesti ristiriitainen.

³⁶ KKO 1938 II 28: sanamuoto ”rintaperilliset” oikaistiin tarkoittamaan lapsettoman testamentin tekijän lähimpiä perillisiä.

³⁷ Esimerkkejä tästä ks. Telaranta 1960, s. 210–211. Esimerkkitapaukset soveltuvat myös testamenttioikeuteen.

³⁸ Tällöin voi olla kysymys esimerkiksi siitä, ettei testamentin tekijä hallitse kieltä, jolla testamentti on kirjoitettu. Puutteellinen kielitaito voi aiheuttaa koko testamentin sisältöä koskevan virhekäsityksen. Ineksistenssiä lähestyvä tilanne on ollut käsillä tapauksessa KKO 1947 II 184, jossa testamentin tekijä ei ollut hallinnut ruotsin kieltä, mutta testamentti oli kirjoitettu ruotsiksi. Perilliset moittivat testamenttia sillä perusteella, ettei testamentin tekijä ollut käsittänyt tahdonilmaisunsa sisältöä. Moitekanne hylättiin, koska voitiin osoittaa tekijän olleen hyvin selvillä tekemänsä testamentin sisällöstä ja merkityksestä. Ilmaisuerehdyksen ja ineksistenssin rajasta ks. myös Aarnio – Kangas 2010, s. 388–389.

³⁹ ÄB:n vastaava säädös ÄB 11:1.2: ”Har testamente genom felskrivning eller eljest till följd av misstag fått annat innehåll än testator åsyftat, skall det likväl verkställas, såvitt rätta mening kan utrönas.” Samansisältöinen säännös on otettu kaikkien Pohjoismaiden lakeihin. Lødrup 2003, s. 327. – Ilmaisuerehdyksen korjaamista tarkoittavan säännöksen on esitöissä katsottu olevan PK 11:1.1:ssä ilmaistun subjektiivisen tulkinnan periaatteen mukainen. LVK 1935:2, s. 89; SOU 1929:22, s. 211.

⁴⁰ LVK 1935:2, s. 89.

⁴¹ LVK 1935:2, s. 89; SOU 1929:22, s. 209–210.

kaaren ilmaisuerehdyssäännös kattaa sekä kirjoitusvirheet että sanojen merkityksestä erehtymisen kautta syntyneet ilmaisuerehdykset.⁴²

2.4.2 Ilmaisuerehdyksen erottaminen motiivierhdyksestä

Motiivierhdyksen ja ilmaisuerehdyksen erottelemine juontaa juurensa Mäkelän ja Telarannan mukaan F. C. von Savignyn käsitelainoppiin pohjautuvaan teoriaan erehdyksistä vuodelta 1840.⁴³ Telaranta ja myöhemmin Mäkelä ovat ymmärtäneet Savignyn teorian siten, että Savigny erottaa tahdon ja ilmaisuuden toisistaan. Tahto ja ilmaisuus muodostavat yhdessä kokonaisuuden, jossa tahdolla on määräävä osuus ja ilmaisuus on tarpeen vain, jotta ulkopuoliset voivat saada tiedon henkilön sisäiseen maailmaan kuuluvasta tahdosta. Jos tahto ja ilmaisuus eivät vastaa toisiaan henkilön itsensä sitä tietämättä, on kyseessä tietynluontoinen erehdystapaus, epävarsinainen erehdys eli ilmaisuerehdys.⁴⁴ Telarannan ja Mäkelän mukaan Savigny erottaa myös tahdon ja sen muodostusvaiheen toisistaan: väärä mielikuva voi sisältyä niihin vaihtoehtoihin, joita henkilö tahdonmuodostusvaiheessa punnitsee ja joiden välillä hän tekee valinnan. Motiivierhdys syntyy, kun henkilö valitsee tahtonsa pohjaksi erehdyksen rasittaman mielikuvan. Savignyn teoriassa tällaista erehdystä kutsutaan varsinaiseksi erehdykseksi.⁴⁵

Vaikka motiivierhdyksen ja ilmaisuerehdyksen erottaminen on peräisin yleisestä varallisuus oikeudesta, siviilioikeudellisen sopimussidonnaisuuden teorian siirtyminen Savignyn edustamasta tahtoteoriasta kohti luottamus-

⁴² Tämä käy sinänsä ilmi jo lain sanamuodosta, mutta nimenomaisesti ilmaisuerehdyksen alaan kuuluvia virheitä on eritelty ruotsalaisissa esitöissä. SOU 1929:22, s. 209.

⁴³ Mäkelä 2010, s. 125–126; Telaranta 1960, s. 49–50, 54.

⁴⁴ Mäkelä 2010, s. 124–125, 130–132; Telaranta 1960, s. 52–54. Koska erheellisellä ilmaisulla ei ole takanaan oikeusvaikutuksia tuottavaa tahtoa, ilmaisuerehdyksen rasittama oikeustoimi on aina pätemätön. Mäkelä tutkii edelleen, missä tapauksissa Savignyn teoriasa tahto ja ilmaisuus eivät relevantilla tavalla vastaa toisiaan. Huomioon otettavia erehdyksiä ovat tapaukset, joissa erehdys kohdistuu tahtoon kokonaisuudessaan (esim. väärän asiakirjan allekirjoittaminen), ja tapaukset, joissa erehdys koskee tiettyä tahdonmuodostuksen osa-alueita. Nämä relevantit osa-alueet määrittävät roomalaisen oikeuden mukaisten *error in negotio, in persona, in corpore* sekä *in substantia* -erehdyslajien kautta, ts. erehtyminen esimerkiksi oikeustoimen luonteen tai sopimuksen osapuolen henkilön suhteen. Mäkelän mukaan Savignyn katsannossa ilmaisuerehdys aiheuttaa sopimuksen pätemättömyyden vain, jos se koskee jotain näistä tahdonmuodostuksen osa-alueista. Mäkelä 2010, s. 126, 130–132.

⁴⁵ Mäkelä 2010, s. 125, 129–130; Telaranta 1960, s. 51. Mäkelän ja Telarannan mukaan Savignylla kuitenkin tahto, koko prosessin lopputulos, on virheetön, jos henkilöllä on ollut vapaus valita mikä tahansa vaihtoehdoista. Erehtynyt olisi siis voinut valita myös sen vaihtoehdon, johon erehdystä ei sisällynyt; hän itse määräsi, mikä merkitys erheellisellä käsityksellä oli, ja vastaa virheestään itse. Tämän vuoksi motiivierhdykselle ei voida antaa oikeudellista vaikutusta; oikeustoimi on siis pätevä motiivierhdyksestä huolimatta.

teoriaa ja sittemmin valinnan vapauden teoriaa on heikentänyt erottelun merkitystä yleisessä varallisuus oikeudessa. Siinä, missä aikanaan erityisesti saksalaisessa perinteessä erehdyksen oikeusvaikutukset riippuivat erehdystyypistä, nykyään suomalaisessa ja pohjoismaisessa siviilioikeudessa painotetaan sopijakumppanille syntynyttä perusteltua luottamusta toisen sopijapuolen sitoutumistarkoituksesta erehdystyypistä riippumatta. Jo Telaranta on 60-luvulla esittänyt, että ilmaisu- ja motiivierehdyksen välisestä erottelusta olisi syytä luopua yleisessä varallisuus oikeudessa.⁴⁶

Jäämistöoikeudessa motiivierehdyksen ja ilmaisuerehdyksen erottelu sitä vastoin on säilyttänyt oikeudellisen relevanssinsa. Perintökaaren esitöissä ja motiivierehdyksestä käsittelevässä oikeuskirjallisuudessa on kiinnitetty huomiota siihen, että motiivierehdys on keskeistä erottaa ilmaisuerehdyksestä. Motiivierehdys ja ilmaisuerehdys ovat vakiintuneine määritelmineen yksinkertaisimmillaan helposti tunnistettavia: ilmaisuerehdyksessä testamentin ilmaisumuoto ei vastaa tekijän aikomaa virheetöntä tahtoa sanallisesti ilmaistuna, ja motiivierehdyksessä testamentin tekijä on tahtonut jotain, mitä hän ilman erehdystä ei olisi tahtonut. Konkreettisesti tapauksessa voi kuitenkin olla vaikea erottaa, kummasta on kyse tai sisältääkö testamenttimääräys molemmat erehdykset.⁴⁷

Käytän esimerkkiä⁴⁸ osoittaakseni ilmaisuerehdyksen ja motiivierehdyksen vaikean rajapinnan: jos testamentin tekijä T on määrännyt kaikki säästötillillään olevat varansa, hänen käsityksensä mukaan 50 000 euroa, rahaston perustamiseen, mutta tilillä onkin testamentin tekohetkellä ollut 500 000 euroa, on kyseessä ilmaisuerehdys: T:n tarkoituksena on ollut määrätä rahaston perustamiseen 50 000 euroa, mutta testamenttimääräyksen muotoilun vuoksi määräyksen sisältö ei vastaa T:n tarkoitusta. Toisaalta käsillä on myös motiivierehdys: T selvästi erehtyi testamenttia tehdessään, sillä hän antoi määräyksen sen erhekkäisyyden vallassa, että tilillä oli vain 50 000 euroa. Ehkä asiaa selviteltäessä voidaan jopa varmistaa, ettei T olisi määrännyt kaikkia säästötillillään olevia varoja rahaston perustamiseen, jos olisi tiennyt tilin todellisen saldon.⁴⁹

⁴⁶ Mäkelä 2010, s. 162–166; Telaranta 1960, s. 363–367.

⁴⁷ Ruotsalaisissa esitöissä motiivierehdyksen ja ilmaisuerehdyksen erottamisvaikeuksia pidetään lähinnä puhtaasti teoreettisena kysymyksenä ja todetaan, ettei vaikeuksia käytännössä ilmenne. SOU 1929:22, s. 211–212. Erottamisvaikeudet voivat olla harvinaisia, mutta erehdyksen sekoittuminen ei silti ole vain teoreettinen ilmiö, kuten jäljempänä käsittelemäni Helsingin hovioikeuden ratkaisun 1.2.1996 S 94/ 2034 piirteet osoittavat.

⁴⁸ Olen muotoillut esimerkin Rautialan esimerkkiä noudatellen, ks. Rautiala 1956, s. 133. Samantapaisia esimerkkejä ilmaisuerehdyksestä esittävät myös Aarnio ja Kangas sekä Telaranta, ks. Aarnio – Kangas 2015, s. 1050–1051; Telaranta 1960, s. 209–211.

⁴⁹ Mahdollista on toki sekin, että T:llä oli virhekkäisyys tilin saldosta, mutta hän olisi joka

Erehdistyyppien sekoittuminen ilmenee oikeuskäytännössä Helsingin hovioikeuden ratkaisussa 1.2.1996 S 94/ 2034. Kantajat väittivät testamentin tekijän erehtyneen tavalla, jossa ilmaisu- ja motiivierehdys yhdistyvät ja osin sekoittuvat.⁵⁰ Testamentin tekijä oli määrännyt, että hänen tyttärensä saa Espoon Westendissä sijaitseva talon sekä ”rahaa tai muuta omaisuutta niin, että hän tulee saamaan koko perintöosuutensa”. Muutoin perinnönjaon tuli tapahtua lain mukaan, ja jos testamentin tekijän pojat eivät saisi lakiosiaan, tyttären tulisi maksaa ne rahassa kohtuullisen ajan kuluessa. Kantajina olleet testamentin tekijän pojat väittivät, että testamentin tekijän tarkoitus oli kohdella perillisiä tasapuolisesti ja että talon määrääminen tyttarelle on katsottava siten jako-ohjeen luonteiseksi määräykseksi. Testamentin tekijä oli erehtynyt käsitteistä perintöosa ja lakiosa, sillä hän oli määrännyt tyttärensä saamaan perintöosansa mutta määrännyt jäljempänä lakiosien maksamisesta. Nähdäkseni tämä lienee tulkittava ilmaisuerehdykseksi.

Lisäksi kantajien mukaan testamentin tekijä oli erehtynyt Westendin talon arvosta, sillä sen arvo ylitti selvästi tyttären perintöosan suuruuden. Tässä on tulkintani mukaan kyse lähinnä motiivierehdyksestä. Toisaalta, jos motiivierehdystä ei olisi tapahtunut – eli talon arvo olisi vastannut perintöosan arvoa tai alittanut sen – ilmaisuerehdys koskien lakiosien / perintöosien puuttuvan osuuden maksamisesta rahassa menettäisi käytännön kannalta merkityksensä. Ja toisin päin: jos testamentin tekijä ei olisi erehtynyt käsitteistä lakiosa ja perintöosa, vaan määrännyt tyttären maksamaan perintöosista puuttuvan määrän rahassa, testamentin tarkoitus – tyttarelle talo, mutta kaikille saman verran omaisuutta – toteutuisi mahdollisesta motiivierehdyksestä huolimatta. Toisin sanoen testamentin tekijän ilmaisuerehdys ja motiivierehdys yhdessä aiheuttivat kantajien tulkinnassa sen, ettei testamentin tekijän tasapuolisuuden tavoite toteutunut.⁵¹

Ratkaisussaan Helsingin hovioikeus päätyi näytön perusteella lopputulokseen, ettei kumpaakaan erehdystä ollut tapahtunut, sillä testamentin tekijän tarkoitus oli itse asiassa ollut suosia tytärtään ja varmistaa, että tytär sai vähintään perintöosansa tarvittaessa muuna omaisuutena talon ohella ja

tapauksessa halunnut käyttää tilivarat kokonaisuudessaan rahaston perustamiseksi. Tällöin motiivierehdys on vieläkin tapahtunut, mutta se ei ole määräävästi vaikuttanut T:n tahtoon. Määräävästä vaikutuksesta eli olennaisuuskriteeristä enemmän luvussa 3.1.3.

⁵⁰ Tämä ilmenee jo kantajien vaatimuksista, joissa ensisijaisena on vaatimus testamentin julistamisesta pätemättömäksi (moitekanne) ja toissijaisena vaatimus sen vahvistamisesta, että testamentin tekijä on testamenttia tehdessään erehtynyt käsitteistä perintöosaus ja lakiosa (tulkintakanne).

⁵¹ Kantajat eivät rakentaneet argumenttiaan näin selvästi ja eritellen, mutta tällaiseen konstruktion heidän väitteidensä on mielestäni perustuttava.

että toisaalta pojat saivat vähintään lakiosansa rahassa maksettuina.⁵² Kantajien tulkinta tilanteesta olisi kuitenkin käytännössä mahdollinen, ja se esittää motiivi- ja ilmaisuerehdyksen vaikean vuorovaikutussuhteen.

Mielenkiintoinen kysymys on, mikä erehdys on ns. testamentinsaajien sekoittuminen (ruots. förväxling). Kyse on tilanteesta, jossa testamentin tekijä tekee määräyksen tahon A hyväksi siksi, että kuvittelee, että A:lla on ominaisuus x. Todellisuudessa ominaisuus x on B:llä.⁵³ Tilanne näyttää vastaavan motiivieredystä: jos testamentin tekijä olisi tiennyt, ettei A:lla ole x:ää, hän ei olisi tehnyt kyseisen sisältöistä testamenttia. Kuitenkin Agell on esittänyt, että kyseessä on ilmaisuerehdyssäännöksen alaan kuuluva erheellinen sanonta ja että erehdys voidaan ratkaista tulkinnalla. Agellin käyttämässä esimerkissä testamentin tekijä on testamentannut varansa yliopistolle, jossa kuvitteli olevan tietyn alan yksikön. Kyseisen yksikön puuttuessa varat voi tulkinnalla ohjata sellaiseen instituuttiin, jossa tällainen yksikkö on.⁵⁴ Pohjoismaiden jäämistöoikeussääntöjä vertaileva Lødrup luokittelee saajien sekoittumisen niin ikään ilmaisuerehdykseksi.⁵⁵

Testamentinsaajien sekoittuminen on mielestäni helpommin mielletävissä ilmaisuerehdykseksi silloin, kun vaihtoehtoisia testamentinsaajia on selkeästi tunnistettava, rajoitettu joukko. Esimerkiksi sukulaislasten nimet voivat helposti sekoittua keskenään. Toisaalta – ja erityisesti, jos mahdollisten ”oikeiden” testamentinsaajien joukko on avoin – tilanne on mahdollista tulkita myös motiivieredyyksenä. Jos katsotaan olevan kyse ilmaisuerehdyksestä ja erehdys korjataan tulkinnalla, tulee huomata, että testamentin tekijän tarkoittama testamentinsaaja täytyy kyetä tunnistamaan riittäväällä tarkkuudella. Mikäli mahdollisten oikeiden saajien joukko on avoin, ei välttämättä ole mahdollista selvittää, mitä tahoa testamentin tekijä on tarkoittanut. Tällöin tulkinnan rajat voivat tulla vastaan eikä korjaus ole mahdollinen. Tilanne muistuttaa jäljempänä mainittavaa testamentin täsmentämistä, joka edellyttää, että testamentin tekijä on riittävästi rajannut mahdollisten saajien joukon. Täysin avointa testamenttimääräystä ei voida täsmentää, sillä muotovaatimukset testamentin tekijän tahdon ilmaisemi-

⁵² Ratkaisu perustui pääasiassa testamentin todistajien kertomuksiin, joille annettiin suurin näyttöarvo. Valitussa testamentin tulkintatavassa on myös nähtävissä esimerkki ristiriidat poistavasta tulkinnasta, eli kantajien ja vastaajan esittämästä kahdesta vaihtoehtoisesta tulkintatavasta on valittu se, jonka seurauksena testamentti saa yhtenäisen ja johdonmukaisen sisällön. Ks. Ylöstalo 1954, s. 54–55.

⁵³ A ja B voivat olla esimerkiksi testamentin tekijän sukulaislapsia, joista toinen harrastaa viulunsoittoa, tai kaksi hyväntekeväisyysjärjestöä, joista toinen avustaa köyhiä lapsiperheitä, tai kaksi koulutuslaitosta, joista toisessa opetetaan maataloutta.

⁵⁴ Agell 2003, s. 75.

⁵⁵ Lødrup 2003, s. 327–328.

selle eivät täyty. Täsmennys on silloin tulkitsijan tekemä kielletty lisäksi testamenttiin. Samasta syystä tulkinnallinen korjaaminen ei ole mahdollista, jos testamentin tekijän tahdosta ei saada riittäviä tietoja oikean saajan määrittämiseksi. Jos näin käy, testamentti jää siltä osin vaikutuksettomaksi.⁵⁶

Kun testamenttieroehdysten kohdalla näyttökysymykset ovat keskeisiä, on myös mahdollista, ettei saada riittävää näyttöä siitä, onko kyseessä ilmaisueroehdys vai motiivieroehdys vai molemmat. Epäselvyyden syynä ei Aarnion ja Kankaan mukaan ole niinkään perintökaaren säännösten epäselvyys tai väljyys, vaan itse eroehdyskäsitteen vaikeaselkoisuus ja monimerkityksisyys.⁵⁷ Eroehdysten tunnistaminen on silti periaatteellisesti tärkeää, sillä niiden vaikutukset ovat erilaiset: motiivieroehdys edellyttää testamentin moitetta määrääjässä, kun taas ilmaisueroehdys voidaan korjata testamentin tulkinnalla ilman erityistä kannemääräaikaa.⁵⁸ Erityisesti myöhästynyt testamentin moitekanne on toisinaan yritetty selittää ilmaisueroehdykseen perustuvaksi kanteeksi. Tällaiset kanteet eivät yleensä ole menestyneet muun muassa näyttövaikeuksien vuoksi.⁵⁹

Rajatapauksissa joudutaan ratkaisemaan, kumpi eroehdys on kyseessä, vaiko molemmat. Tämä ratkaisu tehdään kokonaisharkintana, jossa ratkaisija joutuu arvioimaan myös sitä, mikä on testamentin tekijän tahto ja miten se parhaiten toteutuu.⁶⁰ Ruotsalainen lainvalmistelu antaa tulkinnalle varsin laajan alan todetessaan, että jos virhe on rajatapaus tulkinnalla

⁵⁶ Lødrup 2003, s. 327–328.

⁵⁷ Aarnio – Kangas 2015, s. 1051.

⁵⁸ Periaatteessa on myös mahdollista, että ilmaisueroehdykset sinänsä voivat toimia näyttönä testamentin pätemättömyyttä arvioitaessa. Jos testamenttiasiakirja on täynnä virheitä, voi herätä kysymys siitä, onko testamentin tekijä ollut sellaisessa ymmärryksen tilassa, että hänellä on ylipäättään ollut testamentintekokelpoisuus tallella. On kuitenkin suhtauduttava tähän tietyllä varauksella: puheen tai kirjallisen ilmaisun epäselvyys ja virheet eivät sellaisinaan ole merkki testamentin tekijän puuttuvasta tahdonmuodostuskyvystä, vaan voivat kuulua myös joidenkin sairauksien, esimerkiksi tietäntyyppisen afasian oirekuvaan. Kuitenkin hyvin hämästä muotoillusta testamentista voi olla vaikea saada selville, mitä testamentin tekijä on ylipäättään tahtonut määrätä. Tämä kysymys voi tulla esiin moiteoikeudenkäynnissä, mutta kuuluu varsinaisesti tulkinnan alaan. – Afasian eri muotojen vaikutuksesta testamentin tekemiseen ks. Aarnio – Kangas 2015, s. 381–388.

⁵⁹ Ylöstalo 1953, s. 99–100, ml. alaviitteessä 108 selostetut oikeustapaukset.

⁶⁰ Rautiala 1956, s. 133. Rautiala toteaa, että ”oikean tuloksen saavuttaminen on pääasia”. Lausahdus ei kuitenkaan anna kovin hyvää ohjeistusta siihen, miten ratkaisu tulee tehdä, sillä kyse on oikeussääntöjen ja periaatteiden, jopa intressien, välisestä punninnasta. ”Oikea tulos” voi merkitä oikean säännöksen valitsemista, tai ratkaisua, joka parhaiten toteuttaa testamentin tekijän tahdon. Ongelma on kuitenkin se, että sekä ilmaisueroehdys että motiivieroehdyssäännökset tähtäävät, eri tilanteissa ja eri keinoin, testamentin tekijän tahdon toteutumiseen. Jos koko tilanne on epäselvä, lienee ”oikea tulos” myös epäselvä eikä objektiivista totuutta ole mahdollista aina saavuttaa. Epäselvissä rajatilanteissa täytyykin näh-

korjattavien ja muiden virheiden välillä, tulee tulkinnalla tehtävä korjaus sallia aina, kun todellinen tahto voidaan vahvistaa riittäväällä varmuudella.⁶¹ Katson, että tämä vastaa tavoiteltavaa ratkaisulinjaa myös Suomen oikeudessa, sillä se edistää testamentin tekijän todennetun tahdon mahdollisimman kattavaa toteutumista ja ehkäisee turhia oikeusprosesseja, kun perillisten ei tarvitse nostaa moitekannetta turvatakseen oikeutensa epäselvässä tilanteessa.

2.5 Rauenneet edellytykset

2.5.1 Rauenneiden edellytysten tunnuspiirteet

Motiivierhdystä eli väärin edellytysten tilannetta lähellä on rauenneiden edellytysten tilanne; näistä voidaan käyttää yhteisnimitystä virheelliset edellytykset.⁶² Rauenneita edellytyksiä voi kuvailla myös erehtymiseksi tulevista tapahtumista. Rauenneissa edellytyksissä on kyse siitä, että oikeustoimitahdon perustana olevat perustavanlaatuiset olosuhteet eli edellytykset muuttuvat oikeustoimen tekemisen jälkeen niin olennaisesti, ettei oikeustoimitahtoa olisi enää näissä muuttuneissa olosuhteissa syntynyt, ainakaan alkuperäisen kaltaisena.⁶³ Olosuhteiden muuttumista arvioidaan suhteessa testamentin tekohetken tilanteeseen,⁶⁴ ja edellytykset voivat siten raueta jo testamentin tekijän elinaikana tai milloin tahansa hänen kuolemansa jälkeen. Yleisen varallisuus oikeuden erehdysopeissa rauenneita edellytyksiä ei testamenttioikeudesta poiketen oteta huomioon erehdystyypinä.

Rauenneissa edellytyksissä on aina kyse siitä, ettei testamentin tekijä ole ennakoanut tulevaisuutta oikein. Hän on voinut olettaa olosuhteiden pysy-

däkseni hyväksyä myös se mahdollisuus, ettei ”oikeaa tulosta” aina ole olemassa tai muuten ole mahdollista saavuttaa.

⁶¹ SOU 1929:22, s. 210–211. ”[...] torde vid misstag möjlighet böra vara öppen för förordnandets upprätthållande med det av testator åsyftade innehållet, såvitt detta låter sig fastställas med sådan säkerhet, att tvivel om rätta meningens är uteslutet.”

⁶² Käsitettä virheelliset edellytykset, felaktiga förutsättningar, käyttää mm. Boström, ks. Boström 2003, s. 42. Myös suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa on käytetty vastaavaa jaottelua, joskin ilman kokoavaa ”virheelliset edellytykset” -käsitettä. Ks. esim. Aarnio – Kangas 2015, s. 590; Ylöstalo 1953, s. 147. Rauenneista edellytyksistä käytetään suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa useita nimityksiä, mm. puuttuvat edellytykset sekä erehtyminen vastaisista tapahtumista. Ks. esim. Rautiala 1956, s. 134. – Ruotsalaisissa lain esitöissä motiivierhdys käsitetään erityiseksi osaksi laajempaa kysymystä rauenneiden edellytysten oikeudellisesta merkityksestä testamentin toimeenpanossa. SOU 1929:22, s. 321.

⁶³ SOU 1929:22, s. 321.

⁶⁴ Aarnio – Kangas 2015, s. 591.

vän samana, mutta ne ovatkin muuttuneet, tai hän on saattanut ennakoida muutosta, jota ei olekaan tapahtunut.⁶⁵ Tyypillinen esimerkki on aviopuolison hyväksi tehty testamentti, joka yleensä perustuu oletukselle avioliiton jatkuvuudesta: jos puoliset ovat eronneet ennen testamentin tekijän kuolemaa, on kyseenalaista, olisiko testamentin tekijä siitä huolimatta halunnut antaa ex-puolisolleen testamentissa osoitetun edun.⁶⁶ Samoin keskinäisen testamentin yksipuolinen muuttaminen tai peruuttaminen voi johtaa rauenneisiin edellytyksiin toisen osapuolen osalta.⁶⁷ Muutos voi tapahtua myös lainsäädännön tasolla: ratkaisussa KKO 1992:84 testamentin tekijä oli määrännyt omaisuutensa jaettavaksi lain mukaan hänen perillistensä kesken. Testamentin tekemisen jälkeen tuli voimaan uusi perintökaari, jonka mukaan testamentin tekijän lähimmät perilliset, serkut, eivät olleet enää perimiseen oikeutettuja.

Rauenneet edellytykset voivat, kuten motiivierhdyskin, kohdistua mihiin tahansa testamentin kannalta olennaiseen seikkaan. Nähdäkseni rauenneiden edellytysten tapaukset voidaan jakaa kahteen ryhmään: 1) muuttuneet olosuhteet ovat tehneet testamenttimääräyksen toimeenpanon osin tai kokonaan mahdottomaksi⁶⁸ ja 2) muuttuneet olosuhteet ovat aiheuttaneet, ettei testamenttimääräys sellaisenaan enää täytä sitä tarkoitusta, jonka testamentin tekijä on halunnut saavuttaa, ts. edellytykset ovat rauenneet testamenttimääräyksen taustalla olevan motiivin osalta.⁶⁹

⁶⁵ Aarnio – Kangas 2015, s. 590–591.

⁶⁶ Ks. esim. KKO 1961 II 83, jossa keskinäinen testamentti katsottiin tehottomaksi, kun puoliset oli tuomittu asumuseroon ja heidän välillään oli toimitettu ositus. – Sen sijaan ratkaisussa KKO 1946 II 276 testamentti koski kiinteistöä, joka oli rauhansopimuksessa jäänyt luovutetulle alueelle. Tällainen tapahtuma lienee lähes ainutkertainen.

⁶⁷ Tilannetta koskee PK 10:7: ”Joka yksipuolisesti peruuttamalla tai muuttamalla keskinäistä testamenttia ilmeisesti toimii molemminpuolisen määräyksen olennaisten edellytysten vastaisesti, menettäköön testamenttiin perustuvan oikeutensa.” Ks. myös esim. KKO 1961 II 139, jossa kummankin puolison ollessa elossa toinen oli toiselta salaa peruuttanut puolisonsa hyväksi tekemänsä määräyksen. Peruutuksen johdosta katsottiin, että peruuttajapuolison oikeus saada toisen puolison testamentista etua oli rauennut, sillä määräyksen toimeenpaneminen ei olisi vastannut testamenttimääräyksen tehneen puolison tahtoa; vrt. KKO 1982 II 24, jossa edellytysten ei todettu rauenneen. Ks. myös NJA 1950 s. 488, jossa HD:n mukaan keskinäisen testamentin muuttamisen toisen puolison kuoleman jälkeen tulee vaikuttaa ensisijaisesti viimeksi eläneen toissijaisten perillisten asemaan, sekä NJA 1940 s. 302, jossa keskinäisen testamentin jälkeinen, yksipuolinen testamentti tulkittiin keskinäisen testamentin täydentämiseksi eikä peruuttamiseksi.

⁶⁸ Tämä tilanne lukeutuu ainakin osin permutaation alaan, ks. Aarnio – Kangas 2015, s. 590.

⁶⁹ Ryhmäjaottelu on omani, mutta esimerkiksi Rautialan antamat kaksi esimerkkiä rauenneista edellytyksistä, PK 11:8 ja PK 11:4, edustavat näitä kahta hieman erilaista rauenneiden edellytysten tilannetta. Tosin Rautiala myös näyttää käsittelevän testamentin täydentämistä ja rauenneita edellytyksiä toisistaan erillisinä seikkoina. Ks. Rautiala 1971, s. 61–62.

Ensimmäisen ryhmän tapauksiin voidaan lukea esimerkiksi tilanteet, joissa omaisuuden arvon laskun vuoksi rinnakkaisia legaattimääräyksiä ei ole enää mahdollista panna toimeen täysimääräisesti. Tähän ryhmään kuuluu myös sijaantulo sikäli kuin testamentin tekijä ei ole varautunut aiotun saajan kuolemaan ennen häntä itseään. Toisen ryhmän tapaukset muistuttavat motiivierohdystilanteita, joista ne erottaa jo aiemmin kuvattu aikaperspektiivi: tässä tapauksessa testamentin tekijää motivoineet virheelliset oletukset kohdistuvat testamentin tekohetkestä katsoen tulevaisuudessa oleviin seikkoihin.⁷⁰

Perintökaaressa ei ole rauenneita edellytyksiä koskevaa yleissäännöstä.⁷¹ Rauenneiden edellytysten ratkaiseminen kuuluu testamentin tulkintaan, ja siten PK 11:1:n tulkintaa koskeva yleissäännös kattaa myös rauenneiden edellytysten tilanteen. Myös osa PK 11 luvun muista säännöksistä koskee tai voi koskea rauenneiden edellytysten tilanteita: ks. PK 11:3 (legaattien täyttämisyjärjestys), PK 11:4 (tietyn omaisuuden puuttuminen jäämistöstä), PK 11:5 (panttioikeuden vaikutus), PK 11:6–7 (testamentin saaja on kuollut ennen testamentin tekijää) ja PK 11:8 (testamentin tekijän parisuhde on päätynyt ennen hänen kuolemaansa). Lisäksi PK 10:7 keskinäisen testamentin yksipuolisesta muuttamisesta tai peruuttamisesta käsittelee rauenneiden edellytysten tilanteen.⁷² Rauenneet edellytykset eivät kuulu PK 13:1:n testamentin moiteperusteiden luettelon 4 kohdan ”muutoin sillä tavoin erehtynyt, että se on määräävästi vaikuttanut hänen tahtoonsa” piiriin, vaikka säännöksen sanamuoto näyttääkin sallivan sellaisen tulkinnan. Lain esitöistä käy yksiselitteisesti ilmi, että ilmaisulla tarkoitetaan tässä yhteydessä ainoastaan motiivierohdyksiä.⁷³

⁷⁰ Ruotsalaisissa ÄB:n esitöissä rauenneiden edellytysten tilanne on ilmeisesti mielletty koskemaan ainoastaan tämäntyyppisiä tapauksia: esimerkkeinä ja mahdollisesti säädetävinä tulkintasääntöinä on pohdittu PK 11:8:n mukaista tilannetta, jossa testamenttimääräys on tehty puolison hyväksi ja avioliitto on sittemmin päätynyt, sekä tapausta, jossa jälke-elävä muuttaa omalta osaltaan sellaista keskinäisen testamentin määräystä, joka on ollut olennaisen tärkeä kuolleelle testamentin tekijälle. SOU 1929:22, s. 321–322.

⁷¹ Ruotsalaiset lainsäätäjät katsoivat, että yleisluontoinen säännös, vaikka se olisi mahdollista laatia, jäisi juuri yleisen luonteensa vuoksi vaille merkitystä oikeuskäytännössä. SOU 1929:22, s. 321–322. – Toisaalta ruotsalainen lainsäätäjä ei myöskään mielellään kirjoita laiksi yleistä periaatetta, jota sovelletaan kyseisen oikeudenalan ulkopuolellakin. Guldberg 1931, s. 198.

⁷² Näistä vain viimeksi mainitut, PK 11:8 ja 10:7, on ruotsalaisissa esitöissä mielletty koskemaan rauenneiden edellytysten tilanteita, ja onkin perusteltua katsoa, että verrattuna muihin PK 11 luvun säännöksiin PK 11:8 tulee kyseeseen yksinomaan rauenneiden edellytysten tilanteessa. SOU 1929:22, s. 321–322.

⁷³ Varsinainen viittaus rauenneisiin edellytyksiin tai niiden ja motiivierohdyksen eroon tosin puuttuu suomalaisista lainvalmisteluasiakirjoista, mutta esimerkiksi lainvalmistelukunnan lausuma ”ettei hän ilmeisestikään, jos hän olisi täysin *tietänyt todellisen asiain-*

2.5.2 *Rauenneiden edellytysten erottaminen motiivierehdyksestä*

Rauenneet edellytykset muistuttavat suuresti motiivierehdystilanteita, mutta koska nämä erehdykset ratkaistaan eri tavoin,⁷⁴ on tärkeää erottaa rauenneet edellytykset motiivierehdyksistä. Sekä rauenneet edellytykset että motiivierehdys voivat liittyä mihin tahansa testamentin tekijän väärään mielikuvaan. Niiden keskeisin ero on aikakriteeri: silloin, kun väärä mielikuva liittyy menneisyyden tai testamentin teko hetken aikaiseen seikkaan, on kyse motiivierehdyksestä, ja silloin, kun väärä mielikuva koskee tulevia tapahtumia, kysymyksessä ovat rauenneet edellytykset. Eroa voi havainnollistaa kysymällä, onko oikea tieto ollut olemassa jo testamentin teko hetkellä. Esimerkiksi biologinen sukulaisuussuhde on ollut olemassa jo testamentin teko hetkellä, vaikka geenitesti tehtäisiin tai se tulisi ylipäättään saataville vasta testamentin tekijän kuoltua.

Toki sinänsä selkeä aikakriteerikin saattaa johtaa vaikeisiin rajatapauksiin. Joskus voi olla vaikea osoittaa, milloin jotain testamentin tekemisen kannalta olennaista on tapahtunut. Testamentin tekijällä voi olla väärä mielikuva omaisuutensa, esimerkiksi kiinteistönsä, arvosta. Testamentin teko hetkellä kiinteistö ei ole niin arvokas, kuin testamentin tekijä kuvittelee. Testamentin tekemisen jälkeen kiinteistön arvo laskee vielä alhaisemmaksi. Nyt voi herätä kysymys, milloin testamentin tekijän kuvitteleman väärän arvon ja kiinteistön todellisen arvon välinen epäsuhta on kasvanut niin suureksi, että se on olennaisesti vaikuttanut testamentin tekijän tahtoon. Voi olla vaikea osoittaa, onko arvojen erotus ollut perintökaaren tarkoittamassa mielessä olennainen jo testamentin teko hetkellä (motiivierehdys) vai onko arvoero kasvanut riittävän merkittäväksi vasta testamentin tekemisen jälkeen (raunneet edellytykset). Myös tapahtumasarjat voivat aiheuttaa ajoittamisvaikeuksia.⁷⁵

tilan, olisi tuollaista määräystä antanut” (kursivointi omani), voi nähdäkseni viitata vain motiivierehdykseen, jossa erehdys on täysin todettavissa jo testamentin teko hetkellä. Oikeuskirjallisuudessa ei myöskään ole esitetty PK 13:1:n 4 kohdan tarkoittavan muuta kuin motiivierehdyttä. Ruotsalaisissa esitöissä, joissa rauenneita edellytyksiä on käsitelty omiana osionaan, on tämä seikka todettu suorasanaisesti. LVK 1935:2, s. 100; SOU 1929:22, s. 321. Ks. myös Ylöstalo 1953, s. 148.

⁷⁴ Motiivierehdykset ratkaistaan testamentin moittein, rauenneet edellytykset testamentin tulkinnan avulla. Tietyissä mielessä tosin ratkaisumetodi on huomattavan samantyyppinen: molempien osalta on tarpeen selvittää testamentin tekijän kontrafaktuaalista tahtoa, ja esimerkiksi testamentin tekijän jälkikäteinen tietoisuus erehdyksestä vaikuttaa erehdyksen olennaisuuden arviointiin samalla tavalla.

⁷⁵ Adlercreutz 1959, s. 69. Adlercreutz käyttää esimerkkinä testamentimääräystä uskollisen taloudenhoitajattaren hyväksi. Myöhemmin käy ilmi, että taloudenhoitajatar on menetellyt petollisesti testamentin tekijää kohtaan, mutta on vaikea tietää, onko petollinen toiminta alkanut jo testamentin tekemisen aikaan vai vasta sen jälkeen.

Yhteenvedona totean, että erehdyslajijako on erehdysten tyyppitapausten osalta selkeä, mutta käytännön elämässäkin esiintyvissä tilanteissa tarkka rajanveto eri erehdysten välillä on toisinaan vaikeaa ja voi riippua siitä, miten kukin erottelija tulkitsee tilannetta. Erehdyslajien tunnistamisen tärkeys juontuu ennen kaikkea siitä, että motiivier ehdys on testamentin moiteperuste ja muut kaksi erehdystä eivät ole. Seuraavassa pääluvussa käsitelen motiivier ehdyksen vaikutusta testamentin toimeenpanossa: ensin testamentin moittimisen kannalta ja sitten testamentin tulkinnessa.

3 MOTIIVIER EHDYS TESTAMENTIN TOIMEENPANOSSA

3.1 Motiivier ehdys testamentin moiteperusteena

3.1.1 Testamentin moittiminen

Testamentin moitetta voi yleisesti luonnehtia ”perillisen määräaikaan sidotuksi kanteeksi, jossa perillinen vaatii perintöoikeuttaan rasittavaa testamenttia julistettavaksi mitättömäksi tietyillä perusteilla”.⁷⁶ Testamentin moite on viimeinen vaihe testamentin ns. selvitysmenettelyä⁷⁷ ja pääasiallinen tapa, jolla testamentti voi jäädä vaikutuksettomaksi perillisen ja testamentinsaajan välisessä suhteessa.⁷⁸ Testamentin moitteesta säädetään PK 13 ja 14 luvuissa. Testamentin moitesäännösten tarkoituksena on varmistaa, että testamentti toimeenpannaan vain silloin, kun se on testamentin tekijän tahdon oikea ilmaisu.⁷⁹

Testamentin moittiminen tapahtuu käräjäoikeudessa nostettavalla moitekanteella. Moiteoikeus on vain testamentin tekijän lähimmillä perillisillä.⁸⁰ Testamentti käy päteväksi niitä perillisiä kohtaan, jotka eivät moiti testa-

⁷⁶ Ylöstalo 1953, s. 51. – Vain PK 13:1–2:ssä esitetyt perusteet tekevät perillisen ajamasta kanteesta moitekanteen; muilla perusteilla ajettu kanne ei ole varsinainen moitekanne. Ks. Aarnio – Kangas 2015, s. 803.

⁷⁷ Testamentin selvitysmenettelyn vaiheet ovat nykyjärjestelmässämme testamentin tiedoksianto (testamentin saajan harkinnassa) ja testamentin moite (testamentin tekijän perillisen harkinnassa). Testamentin selvitysmenettelystä ks. esim. Aarnio – Kangas 2015, s. 729–765.

⁷⁸ Ylöstalo 1953, s. 53–54.

⁷⁹ LVK 1935:2, s. 99.

⁸⁰ PK 14:4 ja 14:5. Lainkohdilla viitataan lähimpien perillisten moiteoikeuteen; kaukaisemmilla perillisillä ole moiteoikeutta. Ks. Aarnio – Kangas 2015, s. 812–813; Ylöstalo 1953, s. 58–61. – Moiteoikeus myös edellyttää perillisasemaa, ks. kysymyksestä tarkemmin Aarnio – Kangas 2015, s. 817–833; Ylöstalo 1953, s. 109 eteenpäin.

menttia.⁸¹ Testamentin moitteen määräaika on PK 14:5:n mukaan kuusi kuukautta testamentin tiedoksi saamisesta.⁸² Testamentin moitekanne eroaa tulkintakanteesta siis sekä siinä, kuka voi kanteen nostaa, että siinä, että vain moitekanne on määräaikaan sidottu.⁸³ Moitekanteen vastaajana on testamentin saaja tai saajat.⁸⁴ Moiteoikeudenkäynnissä noudatetaan OK 17:2:n mukaista todistustaakan jakoa, eli kantajan on näytettävä väitteensä toteen, ja vastaajan on näytettävä ne seikat, joihin hän puolustukseensa vetoaa. Ainoa poikkeussääntö todistustaakan jakamisesta on PK 10:2.2, jonka mukaan todistajien testamenttiin merkitsemää todistusta jälkimmäisyyden muodosta on pidettävä uskottavana, jos ei muuta näytetä.⁸⁵ Testamentti pätevytyy paitsi silloin, kun moitekanne lainvoimaisesti hylätään tuomioistuimessa, myös jos moitekanne myöhästyy tai lähimmät perilliset hyväksyvät testamentin. Tämä tarkoittaa, että moiteperusteen aiheuttama pätemättömyys voi korjaantua ja testamenttia tulee pitää pätevänä.⁸⁶

Perintökaaren sanamuodon mukaan ”testamentti *voidaan* moitteen johdosta julistaa pätemättömäksi”, jos testamenttiin kohdistuu jokin pätemättömyysperusteista. Perintökaaren sanamuoto antaa siis tuomioistuimelle harkintavallan jättää testamentti voimaan moiteperusteen olemassaolosta huolimatta.⁸⁷ Tämä on ainoa testamentin moitekanteen yhteydessä käytössä

⁸¹ Kukin perillinen voi vaatia testamentin julistamista pätemättömäksi vain omalta osaltaan. Ks. Ylöstalo 1953, s. 187–188; Aarnio – Kangas 2015, s. 803.

⁸² Moiteaika kuluu umpeen myös siinä tapauksessa, että perillinen saa moiteperusteesta tiedon vasta määräajan jälkeen. Ks. moiteaikakysymyksen nyansseista Aarnio – Kangas 2015, s. 836–840 sekä KKO 1935 II 550, jossa oli kyse moiteajan kulumisesta tilanteesta, jossa moittijan perillisasema vahvistui vasta testamentin tiedoksiannon jälkeen.

⁸³ Tulkintakanne tulee kuitenkin myös nostaa kohtuullisessa ajassa siitä, kun tulkintakysymys on aktualisoitunut, ks. KKO 2017:49 sekä Tapani Lohen analyysi ko. ratkaisusta Lohi 2018, erit. s. 141–142.

⁸⁴ Aarnio – Kangas 2015, s. 843–845.

⁸⁵ Todistustaakan jakautumisesta ja todistelusta testamentin moiteoikeudenkäynnissä ks. Aarnio – Kangas 2015, s. 904–915. – Esimerkkinä todistustaakan jaon merkityksestä voidaan mainita motiivierehdyksen osalta Rovaniemen hovioikeuden ratkaisu 23.12.1999 S 98/265. Tapauksessa kantaja mm. väitti vastaajien erehdyttäneen heidän yhteiset vanhempansa tekemään keskinäinen testamentti kertomalla virheellisiä tietoja omasta taloudellisesta tilanteestaan. Kantaja ei onnistunut näyttämään väitteitään väärien tietojen antamisesta eikä siitä, että testamentin tekijöille tästä huolimatta syntynyt erehdys olisi ollut olennainen syy testamentin tekemiseen. Näin ollen testamenttia ei julistettu pätemättömäksi motiivierehdyksen vuoksi.

⁸⁶ Kyse on testamentin pätemättömyyden korjaantumisesta: testamentti tulee toimeenpantavaksi pätemättömyysperusteesta huolimatta muun tosiseikaston, tässä tapauksessa moiteajan loppuun kulumisen, paikattessa pätemättömyysperusteen aiheuttaman puutteellisuuden. Ämmälä 1993, s. 161.

⁸⁷ Aarnio 2004, s. 563–564; Aarnio – Kangas 2015, s. 969. Testamentin voimaan jättäminen saattaa olla Aarnion ja Kankaan mukaan tarkoituksenmukaista esimerkiksi silloin, kun virhe tahdonmuodostuksessa on vähäinen. Sivuhuomiona todettakoon, että nähdäkseen

oleva liikkumavara. Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännössä ei ole tahtovirheiden osalta ratkaisuja, joissa korkein oikeus on todennut pätemättömyysperusteiden olemassaolon, mutta jättänyt testamentin silti voimaan.⁸⁸ Vaikuttaakin todennäköiseltä, ettei lakitekstiin sisältyvää teoreettista liikkumavaraa juuri sovelleta. Testamentin jättäminen voimaan tahtovirheen olemassaolosta huolimatta edellyttää epäilemättä hyvin poikkeuksellisia olosuhteita, joissa testamentin tekijän tahdon toteutumisen kannalta testamentin voimaan jääminen on parempi ratkaisu kuin sen pätemättömäksi julistaminen. Tällainen tilanne voi syntyä esimerkiksi siten, että testamentissa on olennainen motiivierhdys, mutta näytön perusteella voidaan todeta, että testamentin tekijä on kaikkein ensisijaisimmin halunnut poiketa lakimääräisestä perimyksestä ja testamenttimääräyksen sisällöllä on ollut hänelle tähän nähden toissijainen merkitys.⁸⁹

Moitekanteessa moittijan tulee vedota johonkin PK 13:1:n mukaiseen pätemättömyysperusteeseen; ei ole harvinaista vedota useaan vaihtoehtoiseen tai samanaikaiseen perusteeseen.⁹⁰ Moiteperusteiden luettelo on

virheen vähäisyys vaikuttaisi viittaavan enemmän siihen, ettei olennaisuuskriteeri täyty, mitä käsitellen tulevassa alaluvussa 3.1.3. – Vrt. Lakivaliokunnan mietintö 5/1953, s. 5 Innalan vastalause, jossa Innala esittää, että harkinnanvaraisuus testamentin voimaan jättämisestä tulee poistaa lain sanamuodosta.

⁸⁸ Muotovirheen osalta voidaan osoittaa korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 1987:37, jossa testamentti katsottiin päteväksi siitä huolimatta, etteivät edes hätätilatestamentin edellyttämät muotovaatimukset toteutuneet. – Ks. myös KKO 2011:32 ja tapauskommentti Tammi-Salminen 2012, s. 839–860, joista jälkimmäinen käsittelee myös yleisemmin muotovirheiden pätemättömyysvaikutusta sekä mahdollisuuksia ja perusteita poiketa pätemättömyysseurauksesta muotovaatimuksissa sattuneen erehdyksen vuoksi.

⁸⁹ Tätä jossain määrin muistuttava tilanne oli ratkaisussa KKO 2010:54, jossa oli kyse siitä, oliko testamentin tekijä suullisilla lausumillaan peruuttanut erään säätiön hyväksi tekemänsä testamentin. Korkein oikeus katsoi, ettei kyse ollut peruutuksesta, ja otti ratkaisussaan huomioon myös sen, ettei testamentin tekijä ollut halunnut noudattaa lakimääräistä perimysjärjestystä. Tapaus käy tilanne-esimerkistä, mutta ratkaisusta itsestään ei saatane johtoa testamentin pätemättömyyden arvioimiseen.

⁹⁰ Aarnio – Kangas 2015, s. 849–852; Ylöstalo 1953, s. 170–173. Esimerkiksi ratkaisussa KKO 2004:8 testamentin pätemättömyysperusteiksi esitettiin testamentin tekijän Alzheimerin taudista johtuvasta dementiaasta seurannut sielunhoitoiminnan häiriö, testamentinsaaajan harjoittama taivuttelu sekä mainitun testamentinsaaajan aiheuttama tai muuten syntynyt erehdys. Pääkysymys korkeimmassa oikeudessa kuitenkin koski ainoastaan sitä, oliko testamentin tekijä enää kykenevä itsenäiseen tahdonmuodostukseen eli oliko testamentti pätemätön sielunhoitoiminnan häiriön vuoksi. Sielunhoitoiminnan häiriön ja erehdyksen varsinaisen linkittyminen esiintyy Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisussa 30.1.2003 S 01/979. Ratkaisuselostuksesta ei käy suoraan ilmi, onko ratkaisun perusteena ollut nimenomaan motiivierhdys, jota testamentin tekijän sielunhoitoiminnan häiriö (dementia) on aiheuttanut tai edistänyt, vai onko testamentin pätemättömäksi katsominen yhteisseuraus kahdesta suhteellisen itsenäisestä perusteesta. Toisaalta ratkaisu kuvanee todellisuutta sikäli hyvin, että oikeustoimikelpoisuuden heiketyssä henkisiin kykyihin vaikuttavien sairauksien vuoksi kasvanee myös todennäköisyys erehtyä testamentin kannalta olennaisista seikoista.

tyhjentävä.⁹¹ Aarnio ja Kangas jaottelevat moiteperusteet alaikäisyydestä johtuvaan testamentintekokelpoisuuden puuttumiseen, muotovirheisiin sekä tahtovirheisiin, joista jälkimmäiset jakautuvat edelleen testamentintekokelpoisuuden puuttumiseen ja tilanteisiin, joissa tahdonmuodostus ei ole ollut vapaata.⁹² Tahtovirheisiin, jotka kuuluvat ei-vapaan tahdonmuodostuksen alaan, luetaan testamenttiin vaikuttanut pakko, taivuttelu tai vaikuttimiin kohdistunut erehdys eli motiivierehdys. Tahtovirheitä yhdistää muun muassa se, että niiden osalta näytön hankkiminen ja punninta on erityisen vaikeaa.⁹³

Perintökaari eroaa motiivierehdysten osalta merkittävästi yleisestä varallisuusosoikeudesta, sillä oikeustoimilaissa ainoastaan petollinen viettely, eli motiivierehdyksen tahallinen aiheuttaminen, on säädetty oikeustoimen pätemättömyysperusteeksi (OikTL 30 §). Motiivierehdys voi tosin ilman tahallista erehdyttämistäkin aiheuttaa oikeustoimen pätemättömyyden osana kunnianvastaista ja arvotonta menettelyä (OikTL 33 §), mikäli toinen osapuoli on ollut motiivierehdyksestä tietoinen tai hänen olisi ainakin pitänyt se havaita.⁹⁴ Yleisessä varallisuusosoikeudessa motiivierehdys aiheuttaa pätemättömyyden niissä tapauksissa, kun sopijakumppanille ei erehdyksen vuoksi synny perusteltua luottamusta toisen osapuolen sitoutumistahtoon.⁹⁵ Lähtökohdat sille, miten motiivierehdyksen suhdetta oikeustoimen pätevyyyteen arvioidaan, ovat siten hyvin erilaiset verrattuna testamenttioikeuteen, jossa testamentin tekijän eheä ja vapaa tahdonmuodostus on ainoa huomioon otettava seikka.

Seuraavissa alaluvuissa keskityn motiivierehdykseen pätemättömyysperusteena testamentin moitteen ja moiteprosessin näkökulmasta. Erittelen erityisesti motiivierehdykselle tyypillisiä pätemättömyysperusteiden olemassaolon osoittamiseen liittyviä seikkoja. Lisäksi selvitän, kuinka laajasti pätemättömyyden aiheuttava motiivierehdys vaikuttaa testamentin kokonaisuuteen eli käykö koko testamentti pätemättömäksi yhteen testamenttimääräykseen kohdentuvan motiivierehdyksen vuoksi.

⁹¹ LVK 1938:5, s. 69.

⁹² Aarnio – Kangas 2015, s. 847–848. Ryhmittelyt ovat vaihdelleet; esimerkiksi Ylöstalo on ryhmitellyt moiteperusteet habilitteettivirheisiin, eli testamentintekokelpoisuuden puuttumiseen alaikäisyyden tai oikeustoimikelpoisuuden puutteen vuoksi, tahtovirheisiin ja muotovirheisiin. Ylöstalo 1953, s. 140–148.

⁹³ Aarnio – Kangas 2015, s. 848.

⁹⁴ Mäkelä 2010, s. 152–155.

⁹⁵ Mäkelä 2010, s. 165.

3.1.2 Erehdyksen olemassaolon näyttäminen

PK 13:1:ssä on motiivierehdyksen osalta säädetty, että ”[t]estamentti voidaan moitteen johdosta julistaa pätemättömäksi [...] jos testamentin tekijä [...] on muutoin sillä tavoin erehtynyt, että se on määräävästi vaikuttanut hänen tahtoonsa”. Moitekanteen nostaneen perillisen tulee siis osoittaa, että ensinnäkin testamentin tekijä on erehtynyt ja että toisekseen erehdys on määräävästi vaikuttanut hänen tahtoonsa. Erehtymisen näyttäminen edellyttää todistelua sekä siitä, mikä on ollut testamentin tekijän käsitys erehdyksen kohteena olevasta seikasta, että siitä, mikä oli asioiden todellinen tila testamentin tekohetkenä. Erehdys on käsillä, kun testamentin tekijän käsitys ei vastaa asioiden todellista tilaa. Kyse on eräänlaisesta testamentin tekijän tahdon tulkinnasta.⁹⁶

Motiivierehdykseen vetoavan perillisen on esitettävä riittäviä todisteita siitä, mikä testamentin tekijän käsitys erehdyksenalaisesta seikasta on ollut: jos miespuolinen testamentin tekijä on jättänyt yhden lapsistaan jäämistöstä osattomaksi uskoen, ettei lapsi ole hänelle biologista sukua, perillisen tulee esittää näyttöä siitä, että testamentin tekijä on uskonut, ettei ole lapsen isä. Helpoimmillaan näytöksi voi riittää testamentin sanamuoto, sillä joskus testamentin tekijä kirjoittaa syyn tai syyt, miksi on tehnyt kyseisen määräyksen.⁹⁷ Näin ei kuitenkaan usein ole. Testamentin tekijän

⁹⁶ Guldberg 1931, s. 201.

⁹⁷ Esimerkiksi ratkaisussa NJA 1937 s. 401 testamentin tekijä oli aloittanut testamenttinsa sanoin: ”På grund av att ett tidigare mellan mig och min hustru Alma upprättat inbördes testamente genom en senare tillkommen boskillnad blivit ogiltigt [...]”. Testamentin tekijä erehtyi voimassa olevan oikeuden sisällöstä, sillä keskinäinen testamentti ei käy pätemättömäksi asumuseron perusteella. Erehdys on ollut varsin helppo näyttää, koska testamentin tekijä sattui kirjoittamaan erehdyksensä testamenttiasiakirjaan.

Perustelun kirjoittaminen ei kuitenkaan väistämättä helpota erehdyksen näyttämistä. Tapauksessa, jonka Kouvolan hovioikeus ratkaisi tuomiolla 29.1.1992 S 90/222, testamentin tekijä oli perustellut poikansa hyväksi tekemäänsä testamenttia sillä, että ”poikani B on huolehtinut minusta”. Poika perheineen oli sitoutunut testamentin tekijän täysihoitoon rahakorvausta vastaan.

Tapaus on nähdäkseni hyvä esimerkki siitä, että näennäinen perustelu ”poikani on huolehtinut minusta” ei itsessään kerro testamentin tekijän käsityksistä paljoakaan. Erehdys olisi varmasti käsillä, jos poika ei olisi millään tavalla huolehtinut testamentin tekijästä. Sen sijaan lausumasta ei voida päätellä, onko testamentin tekijä kuvitellut pojan huolehtineen hänestä pyyteettömästi, sillä hoidosta maksettua korvausta ei lainkaan mainita. Läheisen ihmisen antama täysihoito täyttää korvaustakin vastaan voi olla testamentin tekijälle erittäin merkityksellistä, sillä sukulaisilla ei ole velvoitetta sitoutua hoitoon, maksettiin siitä korvausta tai ei. Testamentin taustalla voi siis olla halu palkita testamentin saajaa, vaikka testamenttia itsessään ei olekaan pidettävä korvauksena testamentin saajan toiminnasta. Tässä tapauksessa lisävivahteen tuo se, että testamentin tekijä oli asunut testamentin saajan luona alle vuoden, mutta sitä ennen toisen poikansa, joka siis testamentilla jätettiin kokonaan ilman perintöä tai lakiosan varaan, luona hän oli asunut yli kymmenen vuotta

käsitykset ovat olennainen osa selvitetessä, mikä on ollut testamentin tekijän todennäköinen motiivi kyseisen säännöksen tekemiseen. Perustelemattomasta testamentisäännöksestä yksistään ei nimittäin voida tehdä päätelmiä testamentin tekijän motiiveista.⁹⁸ Lapsen perinnöttä jättämiseen voi motivoida monikin seikka edellä mainitun lisäksi, esimerkiksi vakaa uskomus siitä, että omaisuus päätyy lapsen ulosottovelkojille. Tuleekin varoa päättelemästä motiivia ainoastaan testamenttimääräyksen sisällön perusteella. Samalla tulee muistaa, että kyseessä on motiivierhdys vain, jos virheellinen uskomus kohdistuu menneeseen tai testamentin teon hetkellä vallitsevaan seikkaan.⁹⁹ Esimerkiksi uskomus siitä, että perillinen tuhlaasi perintönsä turhuuteen, ei mitenkään voi olla motiivierhdys, sillä se kohdistuu perillisen tulevaan toimintaan, olkoonkin että uskomuksen perusteet voi olla kylvetty ennen testamentin tekemistä.

Testamentin tekijän käsitykset kuuluvat hänen psyykkiseen maailmaansa, josta voi olla vaikea koota näyttöä. Todistelukeinoja ei ole rajoitettu, joten epäsuorakin todistelu on mahdollista. On kuitenkin huomattava, että näytön pohjalta pitää pystyä toteamaan riittäväällä varmuudella, mikä testamentin tekijän käsitys on ollut. Jos testamentin tekijän käsityksistä ei voida todistelulla näyttää mitään suuntaan tai toiseen, on mahdotonta osoittaa, että hän oli erehtynyt.¹⁰⁰ On myös mahdollista, että testamentin tekijä on heikentyneiden kykyjensä vuoksi tehnyt erehdyksen, jota normaalilla psyykkisellä toimintakyvyllä varustettu henkilö ei tekisi. Tällöin useampi testamentin pätemättömyysperuste vaikuttaa samanaikaisesti eikä niiden välille ole välttämättä mahdollista tehdä tarkkaa rajanvetoa.¹⁰¹

ja joutunut muuttamaan ilmeisesti siksi, että kyseisen pojan ja hänen perheensä terveys huonontui liiaksi.

Ratkaisu käy ainoastaan tosielämän esimerkiksi mahdollisesta erehdystilanteesta. Hovioikeus hylkäsi moitekanteen, sillä se katsoi testamentin tekijän oikeustoimikelpoiseksi. Erehdykseen hovioikeus ei ottanut kantaa, sillä kantaja oli kanteessaan vedonnut ainoastaan testamentin tekijän oikeustoimikelvottomuuteen.

⁹⁸ Ks. esim. Helsingin hovioikeuden argumentointi ratkaisussa KKO 2019:27: ”Vuoden 1980 testamentin sisällöstä ei voinut tehdä mitään johtopäätöksiä siitä, mistä syystä siinä oli viime kädessä syrjäytetty lakimääräiset perilliset.”

⁹⁹ Ylöstalo 1953, s. 147; Rautiala 1956, s. 128.

¹⁰⁰ On viime kädessä arvovalinta, minkä tahon hyväksi ristiriitaisen näytön tilanne koituu. Suomessa pääsääntöisesti kantajalla on väitteestään todistustaakka, myös testamentin moiteoikeudenkäynnissä, joten ristiriitaisessa ja epäselvässä tilanteessa testamentti jää voimaan.

¹⁰¹ Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisussa 30.1.2003 S 01/979 hovioikeus julisti testamentin pätemättömäksi, koska testamentin tekemiseen oli vaikuttanut tekijän dementiasta johtunut sieluntoiminnan häiriö ja erehdys testamentista aiheutuvien perintöveroseuraamusten suhteen. Testamentin tekijä oli kuvitellut omaisuutensa miljoonien markkojen arvoiseksi ja siten perintöverot erittäin suuriksi. Tämän vuoksi hän oli testamentannut omaisuutensa

Testamentin tekijää motivoineen uskomuksen tai uskomusten lisäksi perillisen tulee esittää näyttöä siitä, että testamentin tekijän uskomus ei ole vastannut asioiden todellista tilaa.¹⁰² Tämä näyttö luonnollisesti riippuu siitä, mikä testamentin tekijää motivoinut uskomus on ollut. Edellä esiteytyissä esimerkeissä uskomuksen virheellisyys voidaan näyttää vaikkapa DNA-testillä tai ulosottorekisteriotteella, josta näkyy, että kaikki ulosotossa olleet velat on maksettu pois jo testamentin tekemisen aikaan.

3.1.3 Olennaisuuskriteeri

Kun testamentin tekijän erehtyminen on näytetty, tulee perillisen lisäksi osoittaa, että erehdys on *määrävästi vaikuttanut* testamentin tekijän tahtoon. Osa tahtoon vaikuttamista on erehdyksen ja tahdonmuodostuksen välinen aikajärjestys: moiteperusteeseen vetoavan tulee näyttää kausaalisuhde eli syy-yhteys erehdyksen ja testamenttimääräyksen välillä, eli että erehdyksestä on seurannut tietynsisältöinen testamenttimääräys.¹⁰³ Tämä tarkoittaa, että näytön tulee sijoittaa erehtyminen aikajanalla samaan tai edeltävään aikaan kuin testamentin tekeminen.¹⁰⁴ Jos erehdys on syntynyt vasta testamentin tekemisen jälkeen, se ei mitenkään ole voinut vaikuttaa testamentin sisältöön. Tällöin ei myöskään ole kysymys motiivierehdyksestä.

Pelkkä erehdyksen vaikuttaminen testamentin sisältöön ei kuitenkaan riitä, vaan kyse on määrävästä vaikutuksesta: motiivierehdys ei ole testamentin pätemättömyysperuste, ellei se ole riittävän olennainen.¹⁰⁵ Määrävä vaikutus on perintökaaren esitöissä kuvattu niin, ”ettei [testamentin tekijä] ilmeisestikään, jos hän olisi täysin tietänyt todellisen asiointilan, olisi

sukulaisensa sijasta vapaaseurakunnalle. – Sivuvivahteena mainittakoon, että testamentin saaja oli tässä tapauksessa hovioikeuden mukaan edistänyt testamentin tekemistä ilmeisen tietoisena erehdyksestä, joka kaiken lisäksi oli syntynyt testamentin tekijän ollessa kanssakäymisissä vapaaseurakunnan kanssa. Erillistä väitettä petollisesta viettelystä ei kuitenkaan tehty, mikä ei testamentin motiivierehdyksen kyseessä ollessa olekaan tarpeen. Myöskään vapaaseurakunnan jäsenten vilpittömyyttä ei ole ollut tarpeen erikseen arvioida. Rautialan mukaan vilpittömän mielen suojalla ei muutoinkaan ole merkitystä testamenttioikeudessa. Ks. Rautiala 1956, s. 130.

¹⁰² Rautiala 1956, s. 129. Rautiala korostaa, että erehdyksen täytyy kohdistua seikkaan, josta objektiivinen varmuus on mahdollinen.

¹⁰³ Adlercreutz 1959, s. 69; Rautiala 1956, s. 129.

¹⁰⁴ Itse näyttö voi olla peräisin myöhemmältäkin ajalta. Esimerkiksi Itä-Suomen HO:n ratkaisussa 30.1.2003 S 01/979 todistajan kanssa käyty keskustelu – josta kävi ilmi motiivi testamentin tekemiselle, motiivin olennaisuus sekä se, mitä testamentin tekijä olisi ilman ko. uskomustaan määrännyt – käytiin muutama päivä testamentin tekemisen jälkeen.

¹⁰⁵ Olennaisuus on yleisemminkin erehdyksen vaikutuksellisuuden edellytys. Ks. esim. Ämmälä 1991, s. 95.

tuollaista määräystä antanut”.¹⁰⁶ Oikeuskirjallisuudessa määritelmä on toistettu jokseenkin vastaavin sanakääntein.¹⁰⁷

Erehdyksen olennaisuus edellyttää, että motiivierehdyksen ja testamentimääräyksen välillä on syy-yhteys.¹⁰⁸ Relevanttia kausaalisuhdetta ei ole olemassa silloin, jos testamentin tekijä olisi erehdyksestä huolimatta tehnyt saman ratkaisun.¹⁰⁹ Tässä puhutaan kontrafaktuaalisen tahdon arvioinnista: mikä testamentin tekijän tahto olisi ollut, jos hän ei olisi erehtynyt? Jos tällainen vaihtoehtoinen tahto ja testamentissa ilmaistu tahto vastaavat toisiaan, ei erehdys ole voinut määräävästi vaikuttaa testamenttiin.

Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisussa 30.1.2003 S 01/979 keskeisenä osana pätemättömyysarviointia on ollut nimenomaan arvio motiivierehdyksen olennaisuudesta, ja siinä hovioikeus on verrannut erehdystä testamentin tekijän kontrafaktuaaliseen tahtoon. Tapauksessa oli kyse siitä, että testamentin tekijä oli erehtynyt testamentin aiheuttamista perintöveroseuraamuksista testamentin saajalle. Hän oli saanut käsityksen, että hänen sukulaiselleen aiheutuisi testamentatusta tilasta satojentuhansien markkojen perintöverot, joiden vuoksi tila joutuisi valtiolle. Hän kertoi todistajalle, että oli siksi testamentannut tilan vapaaseurakunnalle. Todellisuudessa tilan arvo oli huomattavasti pienempi eivätkä siitä maksettavat perintöverot olleet kohtuuttomat. Erehdyksen katsottiin olleen niin olennainen, että se vaikutti testamentin saajan valintaan. Todistajakertomuksesta ilmenee selvästi testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto.

¹⁰⁶ LVK 1935:2, s. 100. Ks. myös SOU 1929:22, s. 313–314, 319.

¹⁰⁷ Aarnio ja Kangas ovat katsooneet, että erehdyksen vaikutuskynnys on korkea: ilman erehdystä testamentin tekijä ei olisi tehnyt kyseistä testamenttia. Rautiala on puolestaan ilmaissut erehdyksen vaikutuksen: ”[j]os hänellä olisi ollut oikea mielikuva, ei hän olisi tahdonilmaisua sellaisenaan antanut.” Aarnio – Kangas 2015, s. 900; Rautiala 1956, s. 128–129.

¹⁰⁸ Rautiala 1956, s. 129.

Syy-yhteyden edellyttäminen ei ole vain motiivierehdykselle ominainen piirre, vaan vastaava edellytys sisältyy mm. taivutteluun: taivuttelua edesauttavat olosuhteet tai tulokseton taivuttelun yrittäminen eivät täytä testamentin pätemättömyyden edellytyksiä, vaan taivuttelun tulee olla vaikuttanut testamentin sisältöön. Ks. esim. KKO 2012:103 ja KKO 2004:8 (hovioikeuden ratkaisu sekä korkeimman oikeuden eri mieltä olleiden jäsenten lausuma) sekä Aarnio – Kangas 2015, s. 888.

¹⁰⁹ Samantapainen tilanne on ollut käsillä ratkaisussa KKO 2012:103, jossa testamenttia väitettiin pätemättömäksi taivuttelun vuoksi. Korkein oikeus totesi, että taivuttelulle otolliset olosuhteet olivat käsillä, mutta minkäänlaista näyttöä ei esitetty siitä, että testamentin saajat olisivat käyttäneet näitä olosuhteita hyväkseen. Sen sijaan KKO totesi: ”Arvioitaessa B:n testamenttaustahdon aitoutta huomioon on otettava sekin sinänsä luonnollinen mahdollisuus, että B on halunnut suosia testamentissaan hänelle läheisiä ihmisiä, joiden luona hän on asunut ja jotka ovat häntä jo useiden vuosikymmenten ajan muutoinkin avustaneet.” Testamentin sisällölle oli siis olemassa vaihtoehtoinen, uskottava selitys.

Jotta nimenomaan motiivierehdys on vaikuttanut määrävästi tahdon muodostumiseen, ei tahdolle saa olla vaihtoehtoisia uskottavia selityksiä. Mikäli testamenttimääräystä on motivoinut useampi seikka, joista yhden suhteen tekijä on erehtynyt, on vaikea osoittaa, onko juuri erehdyksenalainen seikka ollut ratkaiseva.¹¹⁰ Sinänsä useampien samansuuntaisesti vaikuttavien seikkojen läsnäolo ei estä motiivierehdystä olemasta määrävä. Olennaista on, että motiivierehdys yksinäänkin olisi riittänyt siihen, että testamentin tekijä päätti tehdä kyseisen testamentin; erehdys myötävaikuttavana tekijänä ei riitä. Motiivierehdykseltä edellytetään siis varsin korkeaa vaikuttavuutta.¹¹¹

Turun hovioikeuden ratkaisussa 21.2.2003 S 02/468 oli kyse vaihtoehtoisten motiivien arvioinnista. Testamentin tekijä oli tehnyt testamentin edesmenneen puolisonsa sukulaisten hyväksi sivuuttaen omat sukulaisensa. Testamentin tekijä oli kertonut, että oli joutunut lähtemään lapsuudenkodistaan ”tyhjin kintain”. Hän katsoi, että hänen isänsä oli kohdellut häntä ankarasti ja epäyhdenvertaisesti suhteessa hänen sisaruksiinsa, ja hän oli katkeroitunut asiasta. Toisaalta testamentin tekijän vaimo oli ollut hänelle tärkeä ja vaimon suku oli kohdellut häntä hyvin. Hovioikeus katsoi näytetyksi, ettei ”tyhjin kintain” lähteminen ollut ainakaan kaikilta osin totta, sillä testamentin tekijän isä oli ostanut hänelle maatilan. Kun vaimo ja hänen sukunsa olivat kuitenkin olleet testamentin tekijälle merkitykselliset, hovioikeuden mukaan ei ollut näytetty testamentin perustuneen erehdykseen olosuhteista.¹¹²

¹¹⁰ Esimerkiksi Rovaniemen hovioikeuden ratkaisussa 23.12.1999 S 98/265 yksi perillistä moitti keskinäistä testamenttia mm. sillä perusteella, että vastaajat olivat erehdyttäneet testamentin tekijät uskomaan, että heidän taloudellinen tilanteensa oli huono. Tämä erehdys johti kantajan mukaan siihen, että testamentin tekijät päättivät tehdä testamentin vastaajien hyväksi. Kantaja ei kyennyt todistamaan erehdyttämistä, mutta erehdys oli kuitenkin syntynyt: toinen testamentin tekijöistä oli useiden todistajankertomusten mukaan ollut huolissaan vastaajien takausveloista, vaikka takauksia ei ilmeisesti ollut olemassa.

Sen sijaan kantaja ei kyennyt näyttämään syy-yhteyttä erehdyksen ja testamentin sisällön välillä. Käräjäoikeus viittaa selostuksessaan testamentin tekijöiden olosuhteiden muuttumiseen syynä testamentin sisällölle. Karjataloustila, jonka jatkajaa kantajasta oli aiottu, oli jo aikaa sitten lopettanut karjanhoidon, ja kantaja elätti itseään postinjakajana ja taksiautoilijana. Testamentissa omaisuus mitä ilmeisimmin jaettiin tasan lasten kesken, mikä nähtiin luontevana seurauksena muuttuneista olosuhteista. Testamentin sisällölle nähtiin siis erehdyistä uskottavampi vaihtoehtoinen selitys.

¹¹¹ Korkea vaikuttavuus on kuitenkin ainoa edellytys sille, että motiivierehdys aikaansaa pätemättömyyden, toisin kuin esimerkiksi yleisessä varallisuusosoikeudessa, jossa motiivierehdys tulee huomioiduksi vain OikTL 33 §:n kunnianvastaisen ja arvottoman menettelyn puitteissa. – Motiivierehdyksen kohteeseen ei myöskään sisälly rajaavia vaatimuksia verrattuna aiempaan oikeustilaan, jossa vain tosiasiaerehdykset katsottiin pätemättömyysperusteiksi ja oikeuserehdyksiä ei. SOU 1929:22, s. 319–320.

¹¹² Käytettävissäni on ollut vain Aarnion ja Kankaan teoksessaan julkaisema lyhennelmä

Tapauksen ratkaisusta ei voi yksiselitteisesti päätellä, minkä asteisen erehdyksen hovioikeus on katsonut syntyneen. Testamentin tekijän subjektiivisellekin käsitykselle isän ankaruudesta ja epäoikeudenmukaisuudesta tulee testamentin subjektiivisen tulkinnan periaatteen mukaisesti joka tapauksessa antaa merkitystä, sillä oli jäänyt epäselväksi, missä määrin testamentin tekijän käsitys perustui todellisuuteen. Tapauksessa on kuitenkin ollut selviä vaihtoehtoisia motiiveja testamenttimääräykselle, nimittäin testamentin tekijän läheinen suhde vaimoonsa ja tämän sukulaisiin. Ratkaisun perusteella vaikuttaa ilmeiseltä, että hovioikeus on pitänyt tätä vaihtoehtoista motiivia joka tapauksessa riittävänä eikä testamentin tekijän mahdollisella erehdyksellä siten ole ollut ratkaisevaa merkitystä testamenttimääräyksen antamiselle.

Perintökaaren sanamuoto on epäselvä sen osalta, koskeeko arviointi olennaisuuskriteerin täyttävän motiivierehdyksen osalta yksittäisen tai useamman testamenttimääräyksen sisältöä vaiko päätöstä ylipäätään tehdä testamentti. Suomen lainvalmistelutyöt tai oikeuskäytäntö eivät ole tarkentaneet tulkintaa tältä osin, mutta ruotsalaisten oikeuslähteiden perusteella olennaista on vaikutus testamenttimääräyksen sisältöön.¹¹³ Määräävästi vaikuttaneen erehdyksen seurauksia ei siis arvoteta eri tavoin: määräävän vaikutuksen kannalta on yhdentekevää, olisiko testamentin tekijä ilman erehdystä tehnyt toisen sisältöisen testamenttimääräyksen vai ei olisi tehnyt testamenttimääräystä tai testamenttia ylipäätään.¹¹⁴ Potentiaalinen tapahtumakulku tarvitsee selvittää vain siihen pisteeseen asti, kunnes voidaan

tapauksesta. Aarnio – Kangas 2015, s. 902.

¹¹³ Ruotsissa kysymykseen on otettu kantaa ratkaisussa NJA 1937 s. 401. Tapauksessa testamentin tekijä oli virheellisesti kuvitellut aikaisemman testamenttinsa tulleen pätemättömäksi ja oli siksi tehnyt uuden testamentin. Uusi testamentti oli pätevä, vaikka se oli tehty erehdyksen vuoksi, sillä erehdyksen ei katsottu olleen määräävä uuden testamentin sisällön kannalta (joskin myös sen osalta tehtiin väitteitä). Ks. myös tapauksen kommentti Agell 2003, s. 58–59. Ruotsissa siis olennaisuuskriteeri kohdistuu testamenttimääräyksen sisältöön.

Toisaalta Adlercreutz huomauttaa samasta seikasta, että ÄB:n sanamuoto sallii tulkinnan, että pätemättömyysseuraus tulee kyseeseen vain tapauksissa, joissa motiivierhdys on vaikuttanut testamentintekopäätökseen eikä niinkään testamentin tai yksittäisen testamenttimääräyksen saamaan sisältöön. Laajemmin Guldberg on esittänyt, että moiteperusteena olevan motiivierehdyksen lisäksi on olemassa sellaisia tulkinnan alaan kuuluvia tapauksia, joissa testamentti voidaan motiivierehdyksestä huolimatta pysyttää korjaavan tulkinnan avulla. Guldbergin esityksestä saa kuvan, että motiivierhdys aiheuttaa pätemättömyyden lähinnä silloin, kun testamenttia ei ylipäänsä olisi tehty, jos motiivierhdystä ei olisi tapahtunut. Adlercreutz 1959, s. 72–73; Guldberg 1931, s. 202. Palaan Guldbergin kantaan tarkemmin luvussa 3.2.4.

¹¹⁴ Ruotsalaisissa esitöissä on ennakoitukin usein vaikeaksi selvittää, olisiko testamentin tekijä ilman motiivierhdystä lainkaan tehnyt testamenttia. SOU 1929:22, s. 211.

varmistua, ettei moitittua testamenttimääräystä olisi annettu sen sisältöisenä kuin se on.

Mielenkiintoinen kysymys on, miten olennaisuuskriteeriä on arvioitava, jos testamentin tekijä on erehtynyt siten, ettei testamenttimääräystä voida toimeenpanna sellaisenaan hänen tahtonsa mukaisena. Ruotsalaisesta oikeuskäytännöstä löytyy kaksi tapausta, NJA 1985 s. 597 ja NJA 1949 s. 672, joissa motiivierehdys on tuottanut vaikeuksia testamentin toimeenpanossa ja on jouduttu arvioimaan erehdyksen olennaisuutta.

HD:n ratkaisussa NJA 1985 s. 597 keskinäisen testamentin yleiseksi toissijaissaajaksi oli määrätty ”arbetsstugan i Vojakala, Pajala”, eli eräs ”työkoulu”¹¹⁵. Vojakkalassa sijainnut työkoulu, joka oli auttanut köyhiä lapsia mm. käymään koulua ja saamaan käsityökoulutusta, oli lakkautettu joitain vuosia ennen testamentin tekemistä, mutta työkouluja hallinnoinut säätiö oli edelleen olemassa ja tuki toiminnallaan lasten ja nuorten ammatikoulutusta. HD katsoi, että säätiön tarkoitus edelleen vastasi testamentin tekijöiden testamentissa ilmaisemaa tahtoa, eikä ollut näyttöä, että testamentin tekijöille oli ollut ratkaisevan tärkeää tukea juuri työkoulua. Tämän vuoksi säätiö katsottiin testamentinsaajaksi ja oikeutetuksi käyttämään omaisuutta nykyiseen toimintaansa.¹¹⁶ Kyse ei siis ollut riittävän olennaisesta erehdyksestä.

Sen sijaan ratkaisussa NJA 1949 s. 672 motiivierehdys oli olennainen, ja sen vuoksi perustettavan säätiön toimintaa rajattiin suppeammaksi kuin testamentin sanamuoto edellytti. Testamentilla oli määrätty perustettavaksi säätiö, jonka tarkoituksena oli edistää tieteellistä tutkimusta sekä tukea joitain sosiaalisen avun piiriin kuuluvia järjestöjä. Testamentin tekijä oli siinä käsityksessä, että säätiö saa perintöverovapauden, mikä ei kuitenkaan pitänyt paikkaansa joidenkin testamentin muotoilun piiriin kuuluvien järjestöjen verovelvollisuuden vuoksi. Verovapaus katsottiin testamentin tekijän tahdon kannalta olennaiseksi, minkä vuoksi testamentti rajoitettiin tulokinnalla koskemaan vain sellaisia avustusjärjestöjä, joilla on verovapaus.

¹¹⁵ Sanalle ”arbetsstuga” ei ole suoraa vastinetta suomen kielessä, sillä samanlaista instituutiota ei ole ollut Suomessa. Työkoulu lienee käyttökelpoisin vastine.

¹¹⁶ ”Den viljeinriktning de sålunda visat genom sitt testament är väl förenlig med de ändamål som stiftelsen efter permutation numera har. Med hänsyn härtill och eftersom utredningen inte ger stöd för att det varit av avgörande betydelse för Harald K att tillgodose just arbetsstugan, får åt testamentet ges den innebörden att stiftelsen äger att såsom testamentstagare ta emot kvarlåtenskapen för bruk i den nuvarande verksamheten.” – Sivuhuomiona mainittakoon, että motiivierehdys kohdistui itse asiassa tarkoitemääräykseen: työkoulujen talous toimi säätiön kautta, joten jos työkouluja ei olisi lakkautettu, olisi säätiö saanut varat tarkoituspäämääräyksen mukaisesti käytettäväksi kyseisen työkoulun toimintaan. Kyseessä on esimerkki motiivierehdyksen monipuolisesta ilmenemisestä testeissa.

Todistajan kertomusten perusteella katsottiin näytetyksi, että testamentin tekijä olisi muotoillut testamenttinsa toisin, jos hänellä olisi ollut oikea tieto verovapaussäännöksistä.¹¹⁷

Ratkaisuista on huomattava, että molemmissa motiivierhdystilannetta on Ruotsin oikeudelle tyypillisesti käsitelty testamentin tulkintaongelmana eikä testamentin pätemättömyyskysymyksenä.¹¹⁸ Vastaavan tyyppinen arviointi testamentin tekijän tarkoituksen toteutumisesta erehdystilanteessa voi kuitenkin olla keskeinen myös Suomessa testamentin pätemättömyysarvioinnissa, jos erehdyksen vuoksi testamenttia ei voida panna toimeen sellaisenaan. Olennaisuuskriteeri ilmenee tällöin siinä, kuinka hyvin testamentti erehdyksestä huolimatta täyttää testamentin tekijän tavoittelemaa tarkoitusta. Jos testamenttimääräyksen taustalla on useampia motiiveja, kuten jälkimmäisessä tapauksessa hyväntekeväisyysäätiö, joka on lisäksi verovapaa, ja erehdys koskee vain osaa motiiveista, joudutaan arvioimaan motiivien välisiä tärkeyseroja: onko testamentin tekijälle ollut tärkeämpää tukea juuri kyseistä avustusjärjestöä vai varmistaa säätiön verovapaus? Erehdyksen olennaisuus riippuu silloin sen motiivin tärkeydestä, johon erehdys kohdistuu.

Kokonaisuutena voidaan todeta, että olennaisuuden kriteerissä on kyse nimenomaan välttämättömästä seikasta: ilman erehdystä kyseistä määräystä ei olisi syntynyt. Olennaisuuskriteerin täytyminen edellyttää kahta samanaikaisesti vaikuttavaa seikkaa: ensinnäkin erehdyksen on täytynyt olla riittävä kannustin, jotta testamentin tekijä on tehnyt testamenttimääräyksen sen pohjalta, ja toiseksi testamentin tekijän on täytynyt valita erehdyksen vuoksi testamenttimääräykselle eri sisältö kuin hän muutoin olisi valinnut. Olennaisuuden puuttuminen sen sijaan ei tarkoita, etteikö erehdyksellä kuitenkin ole voinut olla vaikutusta testamentin syntymiseen. Jonkinlainen myötävaikutus on hyvinkin mahdollinen, jopa todennäköinen, mutta erehdyksen lisäksi saattaa vaikuttaa yksi tai useampia siitä riippumattomia seikkoja, jotka olisivat saaneet testamentin tekijän antamaan määräyksen

¹¹⁷ NJA 1949 s. 672. ”Omständigheterna vid testamentets tillkomst få anses giva vid handen, att Bergvall fast sådant avseende vid att stiftelsen skulle bliva fri från arvsbeskattning att det kan tagas för visst att han, därest han ägt kännedom om att icke alla hjälpororganisationer och kulturella institutioner åtnöjo befrielse från sådan beskattning, skulle inom ramen för de i testamentet gjorda förordnandena hava inskränkt syftet med stiftelsen, så att denna skulle komma i åtnjutande av dylik befrielse.”

¹¹⁸ Ratkaisuja on myös ruotsalaisissa oikeuskirjallisuudessa kohdeltu tulkintatapauksina, mm. Walinin ja Lindin ÅB:n kommentaariteoksissa niihin on viitattu vain testamentin tulkintaa käsittelevissä luvuissa. Motiivierhdystapauksina on kommentaareissa mainittu jo aiemmin viittaamani ratkaisu NJA 1937 s. 401 sekä Lindin kommentaarissa Götan hovioikeuden ratkaisu 2012-12-06 asiassa nro T 1693-11. Walin 2000, s. 270, 272 ja 355; Lind 2016, s. 313 ja 411.

riippumatta siitä, erehtyikö hän vai ei. Tällöin erehdys ei ylitä laissa säädettyä kynnystä eikä siten tee testamenttia pätemättömäksi.

3.1.4 Testamentin tekijän jälkikäteinen tietoisuus erehdyksestä

Motiivieredhys syntyy aina testamentin tekemisen hetkellä, kun testamentin tekijän tosiasioita koskeva erehdys vaikuttaa siihen, mitä hän testamentissaan määrää. Motiivieredhdyksen syntyminen edellyttää välttämättä, että testamentin tekijä *ei* ole tietoinen erehdyksestä. Sen sijaan motiivieredhdyksen olemassaolo voi käydä ilmi minä tahansa hetkenä testamentin tekemisen jälkeen, ja eri tahoille eri aikaan. Siten on mahdollista, että perillinen tai testamentin saaja tulee tietoiseksi motiivieredhdyksen olemassaolosta jo ennen kuin testamenttia on annettu heille virallisesti tiedoksi. Yhtä lailla on mahdollista, että testamentin tekijä itse tulee tietoiseksi motiivieredhdyksestä ennen kuolemaansa ja vielä testamentintekokelpoisena. Tuleekin kysyä, miten testamentin tekijän itsensä tietoisuus testamentissa olevasta motiivieredhdyksestä vaikuttaa erehdyksen arviointiin testamenttia moitittaessa.¹¹⁹

Testamentin tekijä voi luonnollisesti päättää reagoida motiivieredhdyksen paljastumiseen. Hän voi peruuttaa testamentin tai tehdä uuden. Jos testamentin tekijä peruuttaa testamentin, se lakkaa olemasta voimassa eikä testamentin saaja voi vedota siihen omaksi edukseen. Tällöin perillisen tarve moittaa testamenttia motiivieredhdyksen perusteella poistuu. Mikäli testamentin tekijä tekee uuden testamentin, tähän testamenttiin ei voi sisällyttää samaa motiivieredhdystä kuin vanhaan, sillä testamentin tekijä ei ole enää erehtynyt. Kun uusi testamentti syrjäyttää vanhan, ei vanhaa testamenttia enää moitita, vaikka siihen motiivieredhdyksessä sisältyikin. Nämä vaihtoehdot ovat motiivieredhdykseen liittyvän pätevyysarvioinnin kannalta suhteellisen yksinkertaiset.

Testamentin tekijän passiivisuus motiivieredhdyksen paljastuttua sitä vastoin herättää mielenkiintoisen ongelman: miten testamentin tekijän tietoisuus erehdyksestä vaikuttaa motiivieredhdyksen arviointiin?¹²⁰ Koska testamenttia ei ole peruutettu, perillinen voi moittaa sitä. Vaikka testamentin tekijä selvästi ilmoittaisi testamentin sisällön vastaavan hänen tahtoaan,

¹¹⁹ Mikäli testamentin tekijän tietoisuus erehdyksestä jää selvittämättä eli epävarmaksi, Boström esittää, että tulee menetellä samoin kuin silloin, jos testamentin tekijän tietämättömyys on varma. Boström 2003, s. 47.

¹²⁰ Arvioinnin kannalta merkityksellinen passiivisuus luonnollisesti edellyttää sitä, että testamentin tekijällä on motiivieredhdyksen paljastumisen jälkeen sekä riittävästi aikaa että mahdollisuus reagoida. Mikäli testamentin tekijä menehtyy hyvin pian sen jälkeen, kun hän tuli motiivieredhdyksestä tietoiseksi, ei passiivisuudesta voida tehdä luotettavia päätelmiä. Testamentin tekijän täytyy myös olla esimerkiksi testamentintekokelpoinen.

se ei sinällään poista erehdyttä. Tällainen testamentin tekijän ilmoitus vaikuttaa testamentin pätevyysarviointiin olennaisuuskriteerin kautta: jos testamentin tekijä ilmoittaa testamentin vastaavan hänen tahtoaan erehdyksestä huolimatta, ei erehdys voi olla tekijän tahdonmuodostuksen kannalta olennainen eikä se siten täytä PK 13:1:n pätemättömyysperusteen edellytyksiä.¹²¹ Testamentin tekijän ilmoitus on siten osa todistusaineistoa, jonka avulla arvioidaan, onko pätemättömyyden aiheuttavaa motiivierhdystä tapahtunut.¹²²

Mikäli testamentin tekijä ei ilmoita testamentin erehdyksestä huolimatta vastaavan hänen tahtoaan, joudutaan punnitsemaan, mitä hänen hiljaisuutensa tarkoittaa.¹²³ Testamentin peruuttamatta jättäminen vaikuttaisi puhuvan sen puolesta, että testamentin tekijä ei katso motiivierhdysten olleen hänen tahtonsa kannalta merkittäviä. Toisaalta testamentin tekijä on saattanut ajatella, että testamentti on motiivierhdysten vuoksi pätemätön eikä sitä siksi tarvitse erikseen peruuttaa. Vaikka asia ei perintökaaren järjestelmässä olekaan näin, testamentin tekijän mahdolliselle käsitykselle testamentin pätemättömyydestä tulee antaa merkitystä näyttönä hänen tahdostaan: jos testamentin tekijä on kuvitellut testamentin olevan pätemätön, se seikka, ettei hän ole peruuttanut testamenttia, ei ole osoitus siitä, että hän katsoo sen vastaavan tahtoaan. Siten erehdykselle on annettava se merkitys, jonka testamentin tekijä itse on katsonut sille annettavan.¹²⁴

¹²¹ SOU 1929:22, s. 320–321. Ruotsalaiset lainvalmistelijat ovat todenneet, että tapaukset, joissa testamentti, jonka voidaan epäillä syntyneen tahtovirheen alaisena, myöhemmin tuetaan vapaalla testamentintekotahdolla, ratkennevat materiaalisesti tyydyttävästi, jos tuomioistuimet asianmukaisella ankaruudella pitävät kiinni vaatimuksista tahtovirheiden todistamiseksi. Katson tämän tarkoittavan nimenomaan olennaisuuskriteeriin kohdistuvaa todistusvaatimusta.

¹²² Tämä edellyttäen, ettei testamentin tekijän tahto ole todistettavasti muuttunut testamentin tekohetken jälkeen. Testamentin tekijän myöhemmistä mielenmuutoksista ks. myös suppeasti Lohi 2011, s. 64–65 alaviitteineen.

¹²³ Ruotsalaisen lainvalmistelun yhteydessä on todettu, että lakiin tietoisesti ei ole otettu säännöstä siitä, että testamentin tekijän tulee peruuttaa tahtoaan vastaamaton testamentti tietyssä ajassa pakon poistuttua tai hänen tultuaan tietoisesti erehdyksestä. Lainvalmistelijat ovat katsooneet, että tällaisella säännöksellä olisi liian laaja-alainen vaikutus, minkä lisäksi seuraisi vaikeuksia vahvistaa, milloin on alkanut juosta se aika, jonka kuluessa peruuttamisen tulee tapahtua, jotta se estäisi määräystä tulemasta pysyväksi. SOU 1929:22, s. 320. Kun asiaa ei siten ole laissa ratkaistu, asia on tietoisesti jätetty tapauskohtaisesti punnittavaksi.

¹²⁴ Boström 2003, s. 48–49. Boström käsittelee rauenneita edellytyksiä, mutta sama on sovellettavissa motiivierhdysten osalta.

Aarnio ja Kangas ovat myös sivunneet testamentin muuttamisen tai muuttamattomuuden merkitystä, mutta he eivät ole maininneet testamentin tekijän käsitysten ratkaisevaa merkitystä: ”Jos muutos on testamentin tekijän tiedossa ja hän on tästä huolimatta pysyttänyt testamentin ennallaan, oletama on, että testamentin tekoajankohdan jälkeen tapahtunut

Tässä suhteessa motiivierehdyistä voidaan nähdäkseni verrata rauenneisiin edellytyksiin: testamentin tekijä voi tulla myös rauenneista edellytyksistä jälkikäteen tietoiseksi, jolloin hänen tietoisuudelleen tulee antaa merkitystä.¹²⁵ Ratkaisussa KKO 1992:84 testamentin tekijä oli ennen nykyisen perintökaaren voimaantuloa määrännyt, että hänen kuolemansa jälkeen kaikki omaisuus tuli jakaa lain mukaisesti hänen perillistensä kesken.¹²⁶ Testamentin tekijän lähimmät perilliset olivat serkkuja, joilla oli ollut perintöoikeus testamentin tekoajankohtana voimassa olleen lainsäädännön mukaan, mutta jotka oli uudessa perintökaaressa rajattu perintöoikeuden ulkopuolelle, joten tuli ratkaista, oliko serkuilla testamentin mukaan oikeus periä testamentin tekijä. Tapauksessa kävi ilmi, että testamentin tekijä oli ollut tietoinen perintökaaren muutoksesta ja että hän oli ollut myötmielinen testamentin muuttamisen suhteen epäselvyyksien poistamiseksi.¹²⁷ Katsottiin kuitenkin näytetyksi, että testamentin tekijä oli ”vielä saatuaan kuulla perintökaaren muuttuneen jäänyt siihen käsitykseen, että hänen tekemänsä testamentti ja sen määräys perillisistä olisi voimassa vaikkei uutta testamenttia tehtäisikään”. Tämän vuoksi määräystä laillisista perillisistä tuli tulkita vanhan säännösten mukaisesti. Testamentin sisältö tämän mukaisena myös vastasi testamentin tekijän tahtoa.¹²⁸ Sama kanta

muutos ei vaikuta alkuperäisen testamentin pätevyYTEEN.” Aarnio ja Kangas tosin puhuvat olettamasta, joten kyseinen oletama otaksuttavasti väistyy, mikäli on tiedossa, mikä testamentin tekijän itsensä käsitys muuttuneiden olosuhteiden vaikutuksesta oli. Lähtökohdaisesti olen kuitenkin sitä mieltä, että testamentin tekijän käyttäytymisen, eli testamentin ennalleen jättämisen, merkitystä voidaan ylipäättään arvioida vain silloin, kun tiedetään, mitä hän uskoi käyttäytymisestään seuraavan. Itse en siten pidä oletaman käyttämistä perusteltuna.

¹²⁵ Sekä rauenneissa edellytyksissä että motiivierehdyksissä testamentin tekijän (kontrafaktuaalisen) tahdon merkitys on ratkaiseva. Kontrafaktuaalisesta tahdosta puolestaan on mahdollista saada tietoa, jos testamentin tekijä on tullut jälkikäteen tietoiseksi erehdyksestä.

¹²⁶ ”Min efterlämnade kvarlåtenskap, såväl fast som lös egendom, skall skiftas enligt lag mellan mina arvingar.”

¹²⁷ Epäselvyydet liittyivät myös testamentin alkuperäiskappaleen häviämiseen. Ilmeisesti syy, miksi testamenttia ei lopulta muutettu, johtui testamentin tekijän kielteisestä suhtautumisesta uuden testamentin tekemisestä aiheutuviin käytännön toimiin.

¹²⁸ Rauenneiden edellytysten osalta testamentin tekijän tietoisuuden merkitystä ja hänen käsitystään passiivisuuden vaikutuksesta on käsitelty vähäisemmässä määrin myös ratkaisussa KKO 1997:156, jossa muuttuneet olosuhteet olivat seurausta testamentin tekijän omasta toiminnasta. – Vanhempien korkeimman oikeuden ratkaisujen ratkaisuselosteet eivät lyhytyensä takia aina anna käsitystä siitä, onko testamentin tekijän tietoisuus muuttuneista olosuhteista otettu huomioon. Ratkaisujen lopputulosten perusteella näin saattaa kuitenkin olla. Ks. esim. KKO 1961 II 139, KKO 1950 II 156 ja KKO 1929 II 52.

on jo aiemmin omaksuttu Ruotsin oikeudessa lähes vastaavassa tapauksessa NJA 1935 s. 1.¹²⁹

Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännöstä ilmenee siten, että on olennaista selvittää, mihin testamentin tekijän käsitykseen testamentin muuttamatta jättäminen perustuu. Kun rauenneiden edellytysten osalta testamentin tekijän käsityksille passiivisuutensa vaikutuksista testamentin toimeenpanoon annetaan merkitystä, näen samankaltaisen merkityksen antamisen mahdollisena myös motiivierehdyksen osalta arvioitaessa erehdyksen olennaisuutta.

Olennaista on se, mitä näyttöä on saatavilla testamentin tekijän käsityksistä koskien motiivierehdyksen vaikutuksia. Tilanteesta tulee haasteellinen, jos näyttöä ei ole. Tällöin testamentin tekijän passiivisuudesta on vaikea tehdä mitään johtopäätöksiä. Jos motiivierehdys katsotaan testamentin tekijän tietoisuudesta huolimatta olennaiseksi, jää jokseenkin selittämättä, miksi hän on jättänyt tällaisen testamentin voimaan. Toisaalta jos passiivisuudesta tehdään päätelmä motiivierehdyksen vaikutuksettomuudesta, testamentin tekijälle muodostuu välttämättömäksi peruuttaa testamentti aina, kun se ei vastaa hänen tahtoaan eikä hän voi luottaa siihen, että perilliset aikanaan moittivat testamenttia. Boström onkin esittänyt, että jos testamentin tekijän oma käsitys erehdyksen vaikutuksesta jää selvittämättä, ei passiivisuudelle tule antaa mitään näyttöarvoa asiassa.¹³⁰ Passiivisuus itsessään ei siis saa aikaan motiivierehdyksen eräänlaista korjaantumista tai vahvista testamentin pätemättömyyttä.¹³¹

¹²⁹ Testamentin mukaan omaisuus tuli jakaa perillisille lain mukaisesti. ÄB:n säännökset, joiden mukaan serkut eivät peri, tulivat voimaan ennen testamentin tekijän kuolemaa. Testamentin tekijä oli tietoinen uudesta laista, mutta hänen käsityksensä mukaan testamenttia tulkittaisiin vanhan lain mukaan. Hän ei muuttanut testamenttia ennen kuolemaansa. HD katsoi, että testamentin sanamuoto tuli tulkita testamentin tekoajankohdan lain mukaisesti, ja serkut saivat perinnön. Ks. myös vastaava ratkaisu NJA 1932 s. 502 ratkaisu nro 147.

¹³⁰ Boström 2003, s. 48–49.

¹³¹ Tämä eroaa sopimusoikeudesta, jossa osapuolen passiivisuudelle ryhtyä toimenpiteisiin sopimuksen pätemättömyysperusteen suhteen voidaan antaa pätemättömyyden korjaavaa merkitystä vain, jos osapuoli on ollut tietoinen pätemättömyydestä. Passiivisuuden oikeusseurauksia on perusteltu mm. sillä, että passiivisuus on ilmaisu oikeustoimintahdosta, tässä tapauksessa konkludenttisesta hyväksymisestä. Toisaalta voidaan katsoa, että osapuolella on tietämisvelvollisuus passiivisuutensa seurauksista, jolloin oikeusseurauksien perusteena on enemmänkin toimimisvelvollisuuden laiminlyönti. Ämmälä 1993, s. 231–237, 288–297, 321–322.

Sopimusoikeuden kontekstissa on kuitenkin kyse kahden osapuolen välisestä oikeussuhteesta, jossa mm. vastapuolen oikeutetuille odotuksille annetaan suojaa, ks. Ämmälä 1993, s. 18. Vastaava asetelma ei sovellu testamentteihin, eikä testamentin tekijän passiivisuuden voida samoin perustein katsoa merkitsevän pätemättömän testamentin konkludenttista hyväksymistä. Samoin testamentin tekijälle ei voida asettaa vastaavanlaista tietämis- tai toimimisvelvollisuutta.

Tiivistäen voidaan siis todeta, että motiivierehdyksen arvioinnissa testamentin tekijän jälkikäteinen tietoisuus erehdyksestä voi olla ratkaisevassa asemassa. Jos testamentin tekijä on ilmaissut testamentin edelleen, motiivierehdyksestä huolimatta, vastaavan tahtoaan, on kyseessä vahva näyttö siitä, ettei motiivierehdys ole ollut tahdonmuodostuksen osalta olennainen, ja testamentti on siten pätevä. Jos testamentin tekijä on pysytellyt passiivisenä tultuaan erehdyksestä tietoiseksi, on ratkaisevaa, mitä testamentin tekijä itse kuvitteli erehdyksen sisältävälle testamentille tapahtuvan, jos hän ei tee mitään. Mikäli tätä testamentin tekijän käsitystä ei saada selville, ei jälkikäteiselle tietoisuudelle voida antaa mitään merkitystä arvioitaessa motiivierehdyksen olennaisuutta.

3.1.5 Pätemättömyyden laajuus

Kun testamentin moiteprosessissa on näytetty testamentin tekijän erehtyminen ja motiivierehdyksen olennaisuuskriteeri täyttyy, on olemassa perusteet julistaa testamentti pätemättömäksi. Tässä luvussa tarkastelen, kuinka laajalle testamentin pätemättömyys tällöin ulottuu eli aiheuttaako motiivierehdys koko testamentin pätemättömyyden vai voidaanko testamentti motiivierehdyksen tapauksessa katsoa vain osin pätemättömäksi.

Testamentin osittaisesta pätemättömyydestä, eli tilanteesta, jossa useista testamenttimääräyksistä vain osa julistetaan pätemättömiksi, tulee pitää erillään testamentin moitetuomion yleinen muotoilu, jossa testamentti julistetaan pätemättömäksi vain niihin perillisiin nähden, jotka ovat moittineet testamenttia vain niiltä osin kuin testamentti estää heitä saamasta perintöosuuttaan jäämistöstä.¹³² Osittaispätemättömyydessä on kyse siitä, että vain osa testamentin määräyksistä voidaan ylipäättään katsoa pätemättömiksi vaadituilla pätemättömyysperusteilla: pätemättömyys liittyy seikkaan, jolla on ollut vaikutusta vain joidenkin testamenttimääräysten osalta. Moitetuomion lopputuloksessa taas on kyse ennemminkin prosessuaalisesta seikasta, eli testamentin moitekanteen hyväksyminen vaikuttaa vain kannetta ajaneen perillisen tai perillisten hyväksi.

Nykyinen perintökaari säättää testamentin osittaisesta pätemättömyydestä todistajan esteellisyyttä koskevin osin (PK 13:2). Säännöksen mukaan esteellisen todistajan todistama testamentti on pätemätön vain siltä osin kuin testamentissa määrätään etua todistajalle itselleen, hänen puolisolleen tai hänen lähisukulaiselleen.¹³³ Tämä on ainoa perintökaaren säännös, jossa

¹³² KKO 1948 II 374 ja KKO 1950 II 72; Aarnio – Kangas 2015, s. 972–973.

¹³³ Osittaispätemättömyys on mahdollinen silloin, kun todistaja ei itse ole testamentin te-

mainitaan testamentin olevan ”siltä osin pätemätön”. Tästä vaikuttaa seuraavan, että muissa pätemättömyystapauksissa, mukaan lukien motiivierehdyksen aiheuttamassa pätemättömyydessä, testamentti tulee katsoa kokonaisuudessaan pätemättömäksi.

Perintökaaren pitkän säätämisen aikana perintökaaren oli ehdotettu lisättäväksi sääntö, joka koski testamentin osittaista pätemättömyyttä muissakin kuin muotovirhetapauksissa.¹³⁴ Perintökaaren osittaisuudistuksessa vuonna 1953 uudistetun silloisen PK 16 luvun (testamentin tekemistä ja peruuttamista sekä testamentin pätemättömyyttä koskevat säännökset) 11 §:n mukaan ”[j]os jotain testamenttiin sisältyvää määräystä, joka ei ole riippuvaisuussuhteessa toisiin testamentin määräyksiin, koskee 9 §:n 3 kohdassa mainittu pätemättömyysperuste, olkoon ainoastaan se määräys pätemätön”. Kyseinen lainkohta kuului: ”jos testamentin tekijältä on puuttunut tahto testamentin tekemiseen tai jos hän on sitä tehdessään erehtynyt”.¹³⁵ Perintökaaren osittaisuudistuksessa motiivierehdysperusteinen osittaispätemättömyys säädettiin siis mahdolliseksi, ja se oli osa voimassa olevaa oikeutta nykyisen perintökaaren säätämiseen asti.

Vastaava säännös otettiin perintö- ja testamenttilain ehdotukseen vielä vuonna 1955.¹³⁶ Jostain syystä osittaispätemättömyys rajattiin kuitenkin koskemaan vain todistajan esteellisyydestä aiheutunutta pätemättömyyttä koko perintökaarta koskevassa hallituksen esityksessä vuonna 1964.¹³⁷ Nykyiseen perintökaareen on otettu vain todistajan esteellisyyden aiheuttama muotovirhettä koskeva säännös, jota vastaava säännös on vuoden 1935 ehdotuksessa sekä Ruotsin laissa.¹³⁸ Perintökaaren esitöissä ei ole selvitetty syytä, miksi motiivierehdys osittaisen pätemättömyyden perusteena on poistettu laista. Jää siten arvailun varaan, ovatko asiaan vaikuttaneet esi-

kijän lähisukulainen, vaan hänen esteellisyytensä perustuu ainoastaan testamentilla hänelle tai hänen lähisukulaiselleen tulevaan hyötyyn. PK 10:4.2.

¹³⁴ LVK 1938:5, s. 70: ”Tällaisissa tapauksissa olisi kohtuutonta ulottaa pätemättömyys ilman muuta koko testamenttia koskevaksi, vaan pätemättömyys on rajoitettava kyseessä olevaan jälkisaädökseen.” – Edellytykseksi katsottiin, että testamentti sisälsi useampia saman tai eri henkilöiden hyväksi tehtyjä määräyksiä, jotka eivät ole riippuvaisuussuhteessa toisiinsa. Osittaispätemättömyyttä pidettiin mahdollisena, jos pätemättömyys johtui hyvän tavan vastaisesta ehdosta, tahdon puutteesta tai virheestä.

¹³⁵ Säännös oli pysynyt lakitekstissä koko PK 16 luvun uudistuksen valmistelun ajan, joskin perustelut olivat samat kuin vuoden 1938 ehdotuksessa. LVK 1952:4, s. 6; HE 94/1952, s. 5 ja 6; Lakivaliokunnan mietintö 5/1953, s. 3.

¹³⁶ LVK 1955:1, s. 10: ”Jos jotakin testamenttiin sisältyvää määräystä, joka ei ole riippuvaisuussuhteessa toisiin testamentin määräyksiin, koskee 60 §:n 3 kohdassa mainittu pätemättömyysperuste, olkoon ainoastaan se määräys pätemätön.”

¹³⁷ HE 6/1964, s. 14.

¹³⁸ LVK 1935:2, s. 7; ÄB 13:1.

merkiksi Innalan lainvalmistelun yhteydessä esittämät argumentit tai Ruotsin lain esimerkki.¹³⁹

On kuitenkin luontevaa ajatella, että mikäli motiivierehdys kohdistuu vain yhteen tai osaan testamentimääräyksistä, on kohtuutonta julistaa koko testamentti sen johdosta pätemättömäksi. Erityisesti näin on pitkissä ja monimutkaisissa testeinteissa, joissa motiivierehdys kohdistuu esimerkiksi vain yhteen legaattimääräykseen. Vuoden 1953 lain kommentaarissa Rautiala on korostanut silloisessa lakitekstissä mainittua riippuvuussuhdetta: testamentin tekijän kontrafaktuaalista tahtoa arvioimalla on ratkaistava, muodostavatko jäljelle jäävät testamentimääräykset järkevän ja testamentin tekijän tahtoa vastaavan kokonaisuuden senkin jälkeen, kun osa määräyksistä julistetaan pätemättömiksi.¹⁴⁰ Rautiala on huomauttanut myös, että testamentin tehottomuus voi muutenkin olla vain osittaista, esimerkiksi lain tai hyvän tavan vastaisen ehdon taikka ilmaisuerehdyksen vuoksi.¹⁴¹ Kangas on nykyisen perintökaaren säätämisen jälkeenkin pitänyt osittaispätemättömyyttä mahdollisena.¹⁴²

Korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntöä nimenomaan osittaispätemättömyydestä ennen tai jälkeen nykyisen perintökaaren säätämisen ei ole.

¹³⁹ Innala on vastalauseessaan lakivaliokunnan mietintöön 5/1953 lausunut osittaispätemättömyydestä: ”Lakiehdotuksessa on yleensä asetettu sille kannalle, että testamentti voi jäädä osittain voimaan, osittain tulla pätemättömäksi. Yhtenä oikeustoimena pidettävän testamentin paloitteleminen eri osiin, joista toiset olisivat oikeudellisesti päteviä ja toiset pätemättömiä, tulee aikaansaamaan sekaannusta ja tulkintavaikeuksia. Tämän vuoksi olisi osittain pätemätön testamentti julistettava kokonaisuudessaan mitättömäksi ja 11 § niin olleen ehdotetussa muodossaan kokonaan poistettava.” Lakivaliokunnan mietintö 5/1953, s. 5. ^{ÄB:n} esitöissä osittaispätemättömyyttä ei juurikaan käsitellä. Osittaispätemättömyys voi olla seurauksena vain todistajan esteellisyydestä, eikä laajempaa osittaispätemättömyyden mahdollisuutta ole ilmeisesti pohdittu. Syynä osittaispätemättömyyden sallimiseen tässä tapauksessa on ollut se, että aiempi, osittaispätemättömyys-vaihtoehto tuntematon lainsäädäntö on käytännössä johtanut usein lopputuloksiin, joita ei voitu pitää perusteltavina. Lisäksi voimaan jäävän testamentin muutosäännösten, joihin todistajan esteettömyydenkin kuuluu, katsottiin osittaispätemättömyydestä huolimatta säilyttävän arvonsa. SOU 1929:22, s. 172–173 ja 309–310.

¹⁴⁰ Rautiala 1956, s. 139–140.

¹⁴¹ Rautiala 1956, s. 140–141. Rautiala tosin käyttää harhaanjohtavalla tavalla ristiin käsitteitä ”pätemättömyys” ja ”tehottomuus”, mutta tässä tapauksessa täytynee puhua tehottomuudesta sikäli kuin ei tarkoiteta perintökaareissa moiteperusteiksi säädettyjä pätemättömyysperusteita. – Myös Hakulinen on ennen uuden perintökaaren voimaantuloa kannattanut testamentin osittaista pätemättömyyttä, kun on kyse lain tai hyvän tavan vastaisen, mahdottoman tai rauenneen ehdon vaikutuksesta testamentin pätevyyteen. Hakulinen 1956, s. 104–112. Samaten Ylöstalo on puoltanut testamentin osittaista voimaan jäämistä, kun osa testamentista on tehoton. Ylöstalo 1954, s. 67–68.

Nykyisen perintökaaren voimassaolon ajalta ks. esim. KKO 2018:78, jossa kysymys oli osittain esillä, sekä tapauksen tätä osaa koskeva artikkeli Hyvönen 2019, s. 267–279.

¹⁴² Kangas 2015, s. 273.

Sen sijaan Ruotsissa, jonka *ÄB*:ssa ei myöskään ole muuta osittaispätemättömyysperustetta kuin todistajan esteellisyys, HD on käsitellyt motiivierehdystä osittaispätemättömyyden aiheuttavana.¹⁴³ Ruotsin oikeuskäytännön osalta on tosin huomattava, että motiivierehdys on useimmiten käsitelty tulkintakysymykseksi toisin kuin Suomessa, minkä vuoksi ratkaisujen perusteella ei voida tehdä kovinkaan pitkälle meneviä päätelmiä osittaispätemättömyyden hyväksyttävyydestä Suomessa.

Kankaan tavoin pidän perusteltuna, että nykyäänkin testamentti voidaan tarvittaessa katsoa vain osittain pätemättömäksi, ainakin silloin, kun pätemättömyys johtuu motiivierehdyksestä. Motiivierehdystapauksissa testamentin tekijä on täysin testamentintekokelpoinen eikä testamentissa ole vieraan tahdon elementtejä, mitkä seikat muissa tapauksissa puoltavat koko testamentin katsomista pätemättömäksi.

Pätemättömyyden laajuuden selvittämiseksi tulee ensinnäkin arvioida, minkä testamenttimääräysten osalta motiivierehdyksen olennaisuuskriteeri täyttyy. Nämä määräykset tulee julistaa pätemättömiksi suoraan PK 13:1.4:n perusteella. Tämän jälkeen tulee erikseen arvioida muiden, itsessään pätevien määräysten suhdetta testamentin kokonaisuuteen ja testamentin tekijän kontrafaktuaaliseen tahtoon ja ratkaista, muodostavatko jäljelle jääneet testamenttimääräykset mielekkään ja testamentin tekijän tahtoa vastaavan kokonaisuuden. Silloin kun motiivierehdys kohdistuu testamentin ainoaan pääasialliseen määräykseen, jopa pääajatukseen, ja voidaan riittävällä varmuudella todeta, ettei testamentin tekijä olisi lainkaan ryhtynyt testamentin tekemiseen, jos olisi ollut tietoinen erehdyksestään, koko testamentti tulee katsoa pätemättömäksi. Jos testamentin jäljelle jäävät määräykset ovat osittaispätemättömyyden vuoksi menettäneet merkityksensä, tulee ne – ja siten koko testamentti – katsoa tehottomiksi. Jos taas muut testamenttimääräykset muodostavat mielekkään kokonaisuuden, ne jäävät voimaan ja testamentti tulee toimeenpanna siltä osin.

¹⁴³ Esimerkiksi ratkaisussa NJA 1985 s. 597 pariskunnan keskinäisessä testamentissa oli joitain legaattimääräyksiä sekä yleistestamentin saajaksi nimetty ”arbetsstuga i Vojakala, Pajala”. Motiivierehdys kohdistui yleistestamentin saajaan, sillä kyseinen työkoulu oli lakautettu joitain vuosia ennen testamentin tekoajankohtaa. HD toteaa: ”Frågan är i målet om Harald K:s villfarelse om existensen av arbetsstugan i Vojakala skall medföra att testamentet i denna del blir utan verkan.” Kursivointi omani. HD on siis selvästi lähtenyt siitä, että motiivierehdys, joka kohdistuu vain yhteen testamenttimääräykseen, aiheuttaa testamentin vaikutuksettomuuden vain kyseisen määräyksen osalta.

3.2 Motiivierhdys testamentin tulkinnassa

3.2.1 Testamentin tulkinnasta

Testamentin tulkinnan käsite ei ole täysin yksiselitteinen. Kankaan sanoin ”Tulkinta on pätevän oikeustoimen sisällön vahvistamista.”¹⁴⁴ Suppeassa merkityksessä tulkinnalla tarkoitetaan testamenttiasiakirjassa käytetyn kielen merkityssisällön selvittämistä: selvitetään, mitä testamentin tekijän käyttämät sanat ja lauseet merkitsevät.¹⁴⁵ Laajassa mielessä tulkinnalla tarkoitetaan yleisesti testamentin toimeenpanemiseksi tarpeellisten määräysten ja testamentin tekijän tahdon selvittämistä, jolloin käsite kattaa sekä testamenttiasiakirjan tekstin suppean tulkinnan että testamentin täydentämisen.¹⁴⁶ Testamentin täydentämisellä tarkoitetaan testamentin toimeenpanon kannalta olennaisten, mutta testamenttiasiakirjasta puuttuvien, määräysten rakentamista. Seuraavassa käyn läpi tiivistetysti testamentin tulkinnan pääpiirteet, jotka koskevat tulkintaa laajasti, sekä niiden jälkeen lyhyesti testamentin täydentämisen erityispiirteitä. Käytän tässä artikkelissa käsitettä ”testamentin tulkinta” sen laajassa merkityksessä, ellen erikseen muuta tarkenna.

Testamentin tulkinnan ydin kiteytyy subjektiivisen tulkinnan periaatteen, eli tulkinnan avulla pyritään selvittämään, mitä juuri kyseinen testamentin tekijä on tarkoittanut ja tahtonut.¹⁴⁷ Subjektiivisen tulkinnan periaate on yhteinen kaikkien Pohjoismaiden testamenttioikeudelle.¹⁴⁸ Subjektiivisen tulkinnan periaate ilmaistaan nykyisen PK 11:1:n 1 momentissa: ”Testamenti on niin tulkittava, että tulkinnan voidaan otaksua vastaavan

¹⁴⁴ Kangas 1993, s. 52.

¹⁴⁵ Nykykäsityksen mukaan kaikkien testamenttien toimeenpanoon sisältyy tulkintaa. Ks. esim. Ylöstalo 1954, s. 62. – Ks. myös Lenkkeri 2002, s. 343 ss. Lenkkeri analysoi suppeaa tulkintaa teoreettisista lähtökohdista.

¹⁴⁶ Perintökaaressa tulkinta tulee käsittää nimenomaan laajasti. Tähän viittaa esitöissä omaksuttu tapa käyttää käsitettä tulkinta (ruots. *tolkning*) myös niissä yhteyksissä, joissa selvästi on kyse testamentin täydentämisestä, muun muassa rauenneiden edellytysten yhteydessä. Ks. esim. LVK 1935:2, s. 89; LVK 1955:1, s. 35–36; SOU 1929:22, s. 71–72. – Yleisen varallisuusosoikeuden puolella käsite-ero on jyrkempi eikä tulkinta sisällä oikeustoimen täydentämistä ulkopuolisen normin avulla. Aho 1968, s. 124–129.

¹⁴⁷ Subjektiiviseen tulkintaperiaatteeeseen kuuluu, että testamentille annetaan testamentin tekijän tarkoittama sisältö, vaikka objektiivinen tulkinta antaisi eri tuloksen. SOU 1929:22, s. 71. Esimerkiksi tapauksessa NJA 1937 s. 345 oli kyse testamentin tekijän käyttämän ”närmaste släktingar” -ilmaisun sisällöstä. HD katsoi ratkaisevaksi sen, mikä oli testamentin tekijän itsensä käsitys sukulaisuudesta, ei asian objektiivista totuutta. – Testamentin saajien käsityksille ei myöskään anneta merkitystä. Testamentin tulkinta ei sisällä luottamuksen suojan teoriaan liittyviä piirteitä. Agell 2003, s. 12; Lind 2016, s. 310.

¹⁴⁸ Lødrup 2003, s. 324.

testamentin tekijän tahtoa.”¹⁴⁹ Tulkitsijan tulee eläytyä mahdollisimman hyvin testamentin tekijän ajatuksiin ja kokemuksiin testamentin teon hetkellä ja ottaa huomioon testamentin tekijän olosuhteet: elämäntilanne, koulutus, maailmankatsomus ja ajattelutapa.¹⁵⁰ Subjekttiivisen tulkinnan ongelmat kytkeytyvät yleisesti ajatusten ilmaisemisen haasteisiin: kieleen välittävänä elementtinä sisältyy väärinymmärryksen riski, sillä sanat voivat merkitä eri toimijoille eri asioita.¹⁵¹ Käytännössä myös tulkinta-aineiston laajuus ja käytettävissä olevat resurssit vaikuttavat tulkintaan.¹⁵² Koska tulkitseminen antaa tulkitsijalle suhteellisen paljon valtaa, on sen kontrollointi subjekttiivisen tulkinnan periaatteeseen sisältyvän ohjeistuksen sekä valitun tulkinnan perustelemisen kannalta tärkeää.¹⁵³

Subjekttiivinen tulkinta ei tarkoita, että ”epäselvässä tilanteessa [testamentin tekijän] tarkoittama tahdonsisältö olisi *yksin* ratkaiseva”.¹⁵⁴ Testamentin sanamuoto on aina tulkinnan lähtökohta.¹⁵⁵ Tulkinta ei rajoitu tiukasti sanamuotoon,¹⁵⁶ mutta lisäykset testamenttiin eivät ole sallittuja.¹⁵⁷ Sanamuotoon rajoittuvan tulkinnan ja kiellettyjen lisäysten välille sijoittuu testamentin täydentäminen. Arvioitaessa, onko kyse testamentin sallitusta tulkinnasta tai täydentämisestä vai kielletystä lisäyksestä, kriteerinä on,

¹⁴⁹ Perintökaaren esitöiden mukaan subjekttiivisen tulkinnan periaate johtuu testamentin yksipuolisuudesta oikeustoimena. Tästä syystä on poikettu kaksipuolisissa oikeustoimissa vallitsevasta tulkintakäytännöstä. LVK 1955:1, s. 35; SOU 1929:22, s. 71–72. Ks. myös SOU 1929:22, s. 204–206.

¹⁵⁰ Aarnio – Kangas 2015, s. 122–123; KKO 1992:24. Korkeimman oikeuden ratkaisussa oli olosuhteina otettu huomioon testamentin tekijän koulutustausta, sivistys, asema juridiikan suhteen maallikkona, testamentatun omaisuuden laatu sekä testamentin tekijän ja saajan välinen suhde. Samantyyppinen kattava olosuhdeselvitys on tehty Ruotsin oikeudessa mm. ratkaisussa NJA 1963 s. 11. Olosuhteiden käsite on laaja, eikä huomioon otettavia seikkoja ole rajoitettu. Vrt. Norrin poikkeava näkemys olosuhteista Norri 2017, s. 237–244 ja Norri 2005, s. 346. ”Olosuhteita voivat olla vain periytymiseen, omaisuuden siirtämiseen tai siirtymiseen sukupolvelta toiselle liittyvät asiat. [...] Lukuun eivät tule myöskään perittävän tottumukset, terveydentila ja sivistystaso. Ihmisen ammatillinen, taloudellinen ja yhteiskunnallinen asema ovat olosuhteita, hänen harrastuksensa, mielipiteensä ja koulutuksensa eivät ole.” Norri 2017, s. 239.

¹⁵¹ Ks. esim. Aarnio – Kangas 2015, s. 123; Ylöstalo 1954, s. 21.

¹⁵² Ks. esim. Aarnio – Kangas 2015, s. 122.

¹⁵³ Aarnio – Kangas 2015, s. 123–124.

¹⁵⁴ Kangas 1993, s. 53.

¹⁵⁵ KKO 1993:64; KKO 1940 II 225; Aarnio – Kangas 2015, s. 132–133. Sama lähtökohta käy epäsuorasti ilmi myös perintökaaren esitöistä LVK 1935:2, s. 88–89; SOU 1929:22, s. 204, 206–207.

¹⁵⁶ LVK 1935:2, s. 88–89; SOU 1929:22, s. 204. Tämä on myös PK 11:1.2:n ilmaisuerehdysäännöksen lähtökohta.

¹⁵⁷ LVK 1935:2, s. 88–89: ”Tulkinta ei kuitenkaan saa johtaa siihen, että enemmän tai vähemmän irrallisten arvelujen perusteella tehdään suoranaisia lisäyksiä testamenttiin.” Ks. vastaava säännös SOU 1929:22, s. 209.

onko testamentin tulkinta sidoksissa testamenttiasiakirjan tekstiin.¹⁵⁸ Konkreettisella tasolla riittävää sidoskohtaa on analysoinut Boström, joka on käyttänyt lähteenä ruotsalaista oikeuskäytäntöä. Vaikea kysymys on, missä määrin testamenttiin voidaan sisällyttää tahto, jonka osalta testamentissa ei ole mitään mainintaa, mutta jonka olemassaolosta on muuten hyvinkin vahvaa näyttöä.¹⁵⁹ Siduskohdan ongelmat voivat tulla esiin myös silloin, kun katsotaan, että testamenttimääräykseen on sisällytetty piilotettu ehto.¹⁶⁰

Muutosäännökset rajaavat tulkinnan kohteen: tietyssä muodossa tehty testamenttiasiakirja ja sen sisältämä teksti, testamenttimääräykset.¹⁶¹ Muu tekstimateriaali on testamentin tulkinta-aineistoa.¹⁶² Tulkinta-aineisto on

¹⁵⁸ LVK 1935:2, s. 88–89; SOU 1929:22, s. 206–207. Ks. myös Pohjoismaista yhteisesti Lødrup 2003, s. 325. Vaatimusta nimitetään suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa sanarajaperiaatteeksi, ks. esim. Aarnio – Kangas 2015, s. 136–137, 139; Ylöstalo 1954, s. 39–40. Sanarajaperiaatteen määrittelyssä on eroja edellä mainittujen välillä: Aarnio ja Kangas painottavat testamentin tulkinta-aineiston sidonnaisuutta testamenttiin, kun taas Ylöstalo puhuu tulkintatuloksen yhteydestä testamentin sanamuotoon.

¹⁵⁹ Siduskohdasta ja sen problematiikasta laajasti ks. Boström 2003, s. 63–76. Boström perustaa analyysinsä HD:n ratkaisukäytäntöön; keskeisiä ratkaisuja ovat mm. NJA 1991 s. 152 ja NJA 1942 s. 265.

Ks. myös Agellin kommentti ratkaisusta NJA 1991 s. 152; Agell 2003, s. 73, 85. Agell huomauttaa, että subjektiivisen tulkinnan periaate ja pitkälle menevä testamentin tekijän tahdon selvittäminen ovat jännitteisessä suhteessa testamentin muotovaatimuksiin eli riittävän siduskohdan vaatimukseen. Toisinaan esiintyy tilanteita, joissa testamentin tekijän selvitetyn tahdon toteuttamiseksi olisi vaadittu uusi, muutosäännökset täyttävä testamentti. Agellin mukaan tällöin voi olla tarpeen katsoa testamentti vaikutukseksi, sillä testamentille ei voida antaa sisältöä, joka vastaisi testamentin tekijän tahtoa. Agell 2003, s. 72.

¹⁶⁰ NJA 1940 s. 174. Tapauksessa keskinäisen testamentin mukaan molempien kuoltua omaisuus tuli jakaa lain mukaan, mutta vaimon tekemän myöhemmän testamentin mukaan omaisuus tuli jakaa tasan kunkin kymmenen sisaruslapsen kesken. Yhden testamentinsaajan osuus oli aiemman keskinäisen testamentin mukaan 1/3, mutta myöhemmän testamentin mukaan 1/10. Hän vaati 1/3:n osuutta miehen ja 1/10:n osuutta vaimon jäämistöpuolikkaista. HD tulkitsi vaimon testamenttia siten, että tarkoitus oli tasata omaisuus kaikkien sisaruslasten kesken, ja kun kyseinen lapsi vetosikin aiempaan testamenttiin saadakseen enemmän, hänellä ei ollut enää oikeutta saada mitään jälkimmäisen testamentin perusteella. Testamentin motiivin perusteella testamenttiin katsottiin siis sisältyvän purkava ehto: jos joku sisaruslapsista vaatii ja saa enemmän kuin muut, hänen hyväkseen tehty määräys peruuntuu, jotta jaon epäsuhta olisi mahdollisimman vähäinen. – Mielestäni kyseessä on varsin pitkälle viety tulkinta testamentin ilmeisesti niukasta sanamuodosta. Vrt. saman vuoden ratkaisu NJA 1940 s. 88, jossa oli kyse siitä, oliko tuotto-oikeus avio-oikeudesta vapaata omaisuutta.

¹⁶¹ Aarnio – Kangas 2015, s. 121. Tulkinnan kohdetta on korostettu ruotsalaisissa esitöissä, ks. SOU 1929:22, s. 206 ja 207. – Boström on eritellyt testamenttiasiakirjan tekstin funktioita, ks. Boström 2003, s. 60–62.

¹⁶² Raja testamentin ja tulkinta-aineiston välillä on keskeistä hahmottaa tulkinnassa. Ylöstalo 1954, s. 38–39. Tulkinta-aineiston määritelmästä ks. esim. Ylöstalo 1954, s. 44. Tulkinta-aineistoa voivat olla esimerkiksi testamentin luonnokset.

lähtökohtaisesti rajoittamaton.¹⁶³ Muutosäännökset rajaavat myös tulkinnan ajankohdan, jonka mukaista tahtoa tulkitaan: testamentin tekohetki.¹⁶⁴ Testamentista käytetty synonyymi ”viimeinen tahto” saa juridisena käsitteenä eri sisällön kuin arkikielessä: jo Wrede on todennut, ettei viimeisellä tahdolla tarkoiteta kuolinvuoteelta lausuttuja sanoja, vaan tahtoa, joka on jäänyt viimeiseksi, sillä sitä ei ole peruutettu eikä muutettu ennen kuolemaa.¹⁶⁵ Muutosäännökset varmistavat, että testamentti on tehty vakaalla aikomuksella, ja turvaavat testamentin tekijän tahdon toteutumisen ajankohtana, jolloin hän ei voi sitä itse valvoa.¹⁶⁶

Tietyissä rajoissa testamentti on toisaalta mahdollista muotoilla siten, että se täsmentyy lopullisesti vasta testamentin tekijän kuoltua tai muuna myöhempänä ajankohtana, kunhan oikea saaja on selvästi tunnistettavissa.¹⁶⁷ Viime vuosina esiin ovat nousseet dynaamiset testamentit, joissa tätä sallittua väljyyttä hyödynnetään tarkoituksenmukaisen jäämistösuunnittelun välineenä.¹⁶⁸ Dynaamisella testamentilla tarkoitetaan testamenttia, joka sisältää ajallisesti ja oikeudellisesti muuttuvia, perinnönjättäjän tahtoon perustuvia elementtejä.¹⁶⁹ Dynaamisella testamentilla voidaan siirtää osa

¹⁶³ Näytön vahvuus ratkaisee, ei sen luonne tai määrä. SOU 1929:22, s. 211. Ks. myös Aarnio – Kangas 2015, s. 131. Tulkinta-aineiston keskinäinen painoarvo määräytyy tapauskohtaisesti; lähtökohtaisesti painoarvoa kohottaa, jos se on peräisin testamentin tekijältä itseltään ja läheltä testamentintekohetkeä. SOU 1929:22, s. 211; KKO 2017:49; KKO 1993:64; KKO 1972 II 66; Ylöstalo 1954, s. 47–48; NJA 1949 s. 672.

¹⁶⁴ Ks. kuitenkin testamentin osittaisen peruutuksen vaikutuksesta tulkintaan Boström 2003, s. 81–84.

¹⁶⁵ Wrede 1890, s. 137.

¹⁶⁶ SOU 1929:22, s. 206. Ratkaisussa KKO 1993:2 korkein oikeus on katsonut, että ”[t]estamentin muotomääräysten tarkoituksena on muun muassa erottaa sen valmistelua koskevat toimet lopullisen testamentin teosta, korostaa testamentin tekemisen vakavuutta ja perustumista kypsään harkintaan sekä vähentää pätemättömyysperusteiden esiintymismahdollisuutta”. Ks. myös ratkaisu KKO 2011:57 valmistelun ja valmiin oikeustoimen välisestä rajasta.

¹⁶⁷ Täsmentämisellä viitataan siihen, että sanojen mahdollisista merkityksistä valitaan yksi. Yleinen luonnehdinta sallittavan väljyyden ja siten myös testamentilla siirrettävissä olevan delegointivallan rajoista sisältyy ratkaisuun KKO 1939 I 33. Korkeimman oikeuden mukaan testamentti on pätevä, kun siitä käy riittävästi selville, miten jäämistön suhteen on meneteltävä. Täsmentämisestä koskevia ratkaisuja ovat mm. KKO 1969 II 105, KKO 1969 II 77 ja KKO 1945 I 31 sekä NJA 1947 s. 457 ja NJA 1940 s. 615. Delegointivallan ylittämisen eli liian väljä muotoilu katsotaan testamentin keskeneräisyydeksi. Ks. aiheesta myös Aarnio – Kangas 2015, s. 127–128; Ylöstalo 1954, s. 29–30 sekä heidän viittaamansa vanhempi korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntö.

¹⁶⁸ Mikkola 2014, s. 869 ja 875.

¹⁶⁹ Kolehmainen – Rabinä 2012, s. 186; Mikkola 2014, s. 875. Dynaamisella testamentilla on mahdollista varautua olosuhteiden tuleviin muutoksiin, joista testamentin tekijällä ei testamentin tekohetkellä voi olla tietoa. Lisäksi dynaaminen testamentti voi toimia hyödyllisenä jäämistösuunnittelun välineenä kansainvälisissä jäämistöissä. Erit. jälkimmäisestä ks. Mikkola 2014, s. 868–880.

testamentin lopulliseen sisältöön liittyvästä ratkaisuvallasta toiselle taholle, esimerkiksi testamentin toimeenpanijalle, leskelle tai testamentin saajalle.¹⁷⁰ Testamentista tulee tällöinkin ilmetä, että se on loppuun asti harkittu, ratkaisuna perusteltu ja vapaan tahdonmuodostuksen tuloksena syntynyt.¹⁷¹

Tärkein tulkinta-aineisto on testamentin muu sisältö,¹⁷² jonka avulla voidaan muun muassa tehdä valinta kahden vaihtoehdoisen tulkinnan välillä tai ratkaista kahden testamenttimääräyksen välinen ristiriita.¹⁷³ Testamentin kokonaisajatuksen hahmottaminen on yksi tärkeimmistä keinoista, joilla voidaan valita yksi tulkinta olosuhteiden perusteella hahmotetuista todennäköisistä tulkintavaihtoehdoista.¹⁷⁴ Kokonaisajatuksen hahmottaminen on keskeinen tulkintakeino muun muassa siksi, että testamentin muu teksti on tulkintamateriaalina peräisin testamentin tekijältä itseltään testamentin tekohetkenä, joten sen painoarvo on erityisen suuri. Lähtökohtana on, että testamentin tekijä on pyrkinyt mielekkääseen kokonaisuuteen.¹⁷⁵ Osa kokonaisajatuksen hahmottamista on testamentin tekijän motiivien ja niiden keskinäisen tärkeysjärjestyksen selvittäminen.¹⁷⁶ Joskus testamentin

¹⁷⁰ Delegoinnin mahdollisuuksia ovat käsitelleet tarkemmin Kolehmainen ja Räbinä, ks. Kolehmainen – Räbinä 2012, s. 175–186. Oikeuskäytännössä dynaaminen testamentti on esiintynyt esimerkiksi tapauksessa KHO 2009:104. Testamentin tekijä oli antanut perillisilleen vallan päättää, saavatko he perintöosuuttaan vastaavaan omaisuuteen omistus- vai käyttöoikeuden, vai osaan omaisuudesta omistus- ja osaan käyttöoikeuden. Käyttöoikeuden alaisen omaisuuden omistusoikeus siirtyisi suoraan testamentinsaajan rintaperillisille.

¹⁷¹ Mikkola 2014, s. 877; Kolehmainen – Räbinä 2012, s. 176–177.

¹⁷² SOU 1929:22, s. 211. Esimerkiksi tapauksessa KKO 2014:18 ainoa asianosaisten esittämä selvitys testamentin tekijöiden tahdosta oli testamenttiasiakirjan sisältö, ks. KKO:n perustelujen kohta 5.

¹⁷³ Ylöstalo 1954, s. 54–55. Ristiriita voi ilmetä myös kahden eri testamentin välillä, ks. NJA 1930 s. 78.

¹⁷⁴ Ratkaisussa KKO 2002:23 valittiin kahdesta tulkintavaihtoehdosta se, joka paremmin vastasi testamentin kokonaisajatusta. Kokonaisajatuksen ja testamentin tekijän tavoitteiden selvittäminen on kaikissa Pohjoismaissa keskeistä testamentin tulkinnassa. Lødrup 2003, s. 325.

¹⁷⁵ Aarnio – Kangas 2015, s. 115. Kokonaisuuden arvioinnissa tulee huomioida testamentin tekemisen tilanne, ilmaisukokonaisuus ja testamentin tekijän käyttämä ilmaisutyyli. Ylöstalo 1954, s. 56, 61–62.

¹⁷⁶ Ylöstalo 1954, s. 58–59. Oikeuskäytännössä esiintyneitä motiiveja, joiden avulla testamenttia on tulkittu, ovat olleet mm. eloonjääneen läheisen aseman turvaaminen (KKO 1992:197; KKO 1992:24; KKO 1978 II 49), perillisten tasapuolinen kohtelu verrattuna yhden perillistahon suosimiseen (KKO 1992:197) sekä palkattoman työn korvaaminen (KKO 1982 II 43). Testamentin tekijän motiiveja on punnittu keskenään myös mm. ratkaisuisissa NJA 1948 s. 768 ja NJA 1948 s. 317. – Läheisen toimeentulon turvaamisesta ks. myös Mahkonen 1987, jossa Mahkonen käsittelee leskelle suopeaa tulkinta-asennetta, erit. s. 522–523 ja 524–526.

tulkinnassa on merkityksellistä myös testamentin asema osana laajempaa oikeustoimien kokonaisuutta.¹⁷⁷

Testamentin tulkinta on Boströmin mukaan käytännössä todistelua, jonka teemana on testamentin tekijän tahto.¹⁷⁸ Tulkinnan lopputulokseen vaikuttaa vahvasti, mihin asetetaan näyttökynnys siitä, että testamentin tekijä on tarkoittanut muuta kuin mihin testamentin sanamuoto vaikuttaa viittaavan.¹⁷⁹ Yhtäältä testamentin tekijän tahto tulee toteuttaa mahdollisimman pitkälti, toisaalta testamenttimääräykselle ei tule antaa eri sisältöä kuin testamentin tekijä on tarkoittanut.¹⁸⁰ Näyttökynnyksen asettaminen on tapauskohtaista harkintaa.¹⁸¹ Mikäli testamentin tekijän tahdosta ei saada riittävää selvyttä, saattaa tulkinta päätyä ns. nollatulokseen, eli testamenttimääräys täytyy jättää vaikutuksettomaksi.¹⁸² Koska testamentin tekijän tahdon selvittämisen puitteet määräytyvät tulkintaprosessin osapuolten vaatimuksista ja esitetyistä todisteista, riippuu viime kädessä kuolinpesän osakkaista ja testamentin saajista, toteutuuko testamentin tekijän tahto.¹⁸³

Tulkintaprosessin osana testamentin täydentäminen on monesti välttämätöntä. Testamentin täydentämisellä tarkoitetaan testamentin tekijän tahdon selvittämistä tilanteessa, jossa testamentista tyyppillisesti puuttuu sen

¹⁷⁷ Esimerkiksi ratkaisussa KKO 1995:88 oli kyseessä tilanne, jossa testamentilla oli tarkoitettu tasata aiemmasta ennakkoperinnöstä aiheutunutta varallisuuksien epäsuhtaa rinta-perillisten välillä. Ks. aiheesta myös Aarnio – Kangas 2015, s. 124; Ylöstalo 1954, s. 55.

¹⁷⁸ Boström 2003, s. 21–22. Testamentin tulkinnan prosessioikeudellisesta puolesta ks. Timonen 1988, s. 327–367.

¹⁷⁹ Tätä kuvaa myös Timosen keskeinen johtopäätös: ”Testamentin tulkinnassa keskeinen todistusoikeydellinen problematiikka liittyy näyttökynnyksen asettamiseen.” Timonen 1988, s. 362.

¹⁸⁰ SOU 1929:22, s. 204. Korkea näyttökynnys tarkoittaa riskiä siitä, että testamentin tekijän tahto jää näyttämättä ja siten toteutumatta, kun taas matala näyttökynnys kasvattaa riskiä virheellisestä tulkinnasta.

¹⁸¹ Näyttökynnyksen arvioinnista ks. myös Timonen 1988, s. 362–364. Timosen mukaan näyttökynnys on testamentin tulkinnassa lähtökohtaisesti niin alhainen kuin mahdollista eli se ylittyy heti, jos jotain tulkintavaihtoehtoa voidaan pitää muita todennäköisempänä, mutta tapauskohtaisesti näyttökynnys voi olla korkeampi esimerkiksi tulkintaolettamien vaikutuksesta. – Sanamuodosta poikkeavasta tarkoituksesta vaaditaan vahvaa näyttöä, ks. ratkaisut KKO 1992:197, jossa oli kyse testamentin täydentämisestä, erit. perustelujen kohta 19.

¹⁸² Aarnio – Kangas 2015, s. 133. – Agell esittää, että testamentin vaikutuksettomaksi jäämistä tulee punnita yhtenä vaihtoehtona muiden tulkintavaihtoehtojen joukossa. Agell nostaa esille, että jos testamentti jää vaikutuksettomaksi, omaisuus jaetaan perillisille. Tämän vuoksi tulee punnita testamentin tekijän halua jättää perillisensä perinnöttömiksi testamentin eri tulkintavaihtoehtoja vasten. Toisinaan sanamuodosta ja testamentin tekijän ehkä aikomasta tarkoituksesta poikkeaminen on parempi ratkaisu kuin vaikutuksettomuus. Agell 2003, s. 72.

¹⁸³ Boström 2003, s. 39–41. Tämä on jossain määrin ristiriidassa sen kanssa, että tulkinnan päämääränä on testamentin tekijän tahdon selvittäminen.

toimeenpanon kannalta olennainen määräys.¹⁸⁴ Täydentämiseen liittyy testamentin suppeaan tulkintaan nähden tiettyjä erityispiirteitä. Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa on täydentämiseen katsottu kuuluvaksi sekä täydentäminen selvittämällä testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto että täydentäminen soveltamalla lakiin kirjattua tai oikeuskäytännön muotoilemaa oletta¹⁸⁵

Testamenttia tulee aina pyrkiä ensisijaisesti täydentämään selvittämällä testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto eli se, mitä tekijä olisi määrännyt, jos hän olisi ottanut kantaa toimeenpanossa esiin tulleeseen kysymykseen tai olisi tiennyt tulevat olosuhteet. Usein kyse on tällöin olosuhteisiin perustuvasta hypoteettisesta tahdosta. Hypoteettisen tahdon selvittäminen tapahtuu noudattamalla yleisiä tulkinnan periaatteita, joista keskeisimpiä ovat subjektiivisen tulkinnan periaate ja muotosäännösten rajoissa pysyminen varmistamalla riittävä sidoskohta testamentin tekstiin.¹⁸⁶ Täydentäminen perustuu samoihin lähteisiin kuin testamentin tekijän tahdon selvittäminen tulkinnalla.¹⁸⁷ Täydentämisen vaikeusaste voi vaihdella; esitöissä tulevien olosuhteiden muuttumisesta (rauenneet edellytykset) johtuvat tapaukset on arvioitu vaikeammiksi kuin muu täydentäminen.¹⁸⁸

Koska testamentin tekijän tahto, myös hypoteettinen tahto, on psyykinen tila, jota ei voida fyysisesti jälkikäteen havaita, joudutaan turvautumaan olosuhteenäyttöön tahdon olemassaolosta ja sisällöstä. Näytön

¹⁸⁴ Ylöstalo luokittelee täydentämistilanteita epäselvyytapaukseen (ei saada selville, mitä testamentin tekijä on tarkoittanut), aukkotapaukseen (testamentissa ei ole mitään mainintaa esiin tulleesta kysymyksestä) sekä permutaatiotapaukseen (testamenttia ei voida muuttuneissa olosuhteissa sinänsä toimeenpanna). Täydentämiseen on syytä turvautua joka tapauksessa silloin, kun on ilmeistä, että testamentin raukeaminen ja kokonaan toteutumatta jääminen on huonoin vaihtoehto. Ylöstalo 1954, s. 24.

¹⁸⁵ Aarnio – Kangas 2015, s. 134; Ylöstalo 1954, s. 23–27.

Ruotsissa testamentin tulkinnasta väitellyt Boström käyttää erilaista, sopimusoikeudelliseen tulkintaan pohjautuvaa määrittelyä: testamentin tulkinta tarkoittaa testamentin sanamuodon tulkintaa sekä testamentin täydentämistä hypoteettisen tahdon avulla, eli tulkinnassa on kyse testamentin tekijän oman tahdon selvittämisestä, kun taas testamentin täydentäminen tarkoittaa testamentin vaikutusten vahvistamista lakiin kirjatun säännön, tässä tapauksessa PK 11:2–9 tulkintanormien, perusteella. Boström 2003, s. 21–24.

Vertailun vuoksi mainittakoon, että esimerkiksi varallisuus oikeudellisesta tulkinnasta kirjoittaneen Ahon käsitteistö vastaa suomalaisen testamenttioikeuden käsitteistöä, eli täydentäminen käsittää myös hypoteettisen tahdon avulla tapahtuvan täydentämisen. Aho esittelee käsitteen ”täydentävä tulkinta”, joka sisällöllisesti vastaa Boströmin hypoteettisen tahdon selvittämiseen perustuvaa tulkintaa, mutta pitää käsitettä tarpeettomana ja mahdollisesti oikeudellista ratkaisutoimintaa hämmentävänä. Aho 1968, s. 124–132.

¹⁸⁶ SOU 1929:22, s. 207–208.

¹⁸⁷ SOU 1929:22, s. 207; Aarnio – Kangas 2015, s. 134–135.

¹⁸⁸ SOU 1929:22, s. 204. Täydentämistilanne, jossa ei ollut kyse rauenneista edellytyksistä, oli esillä ratkaisussa KKO 2002:23.

arvioinnissa keskeisiä ovat kokemussäännöt.¹⁸⁹ Osa vahvimmissa kokemussäännöistä on kirjattu myös perintökaareen täydentämisolettamina, tulkintaohjeina. Testamentin tekijän hypoteettista tahtoa selvitettyä on selvää, että myös nämä kokemussäännöt on otettava huomioon näyttökokonaisuutta arvioitaessa. Kokemussääntöjen soveltamista ei kuitenkaan tule sekoittaa itse lakisääteisten täydennysolettamien soveltamiseen,¹⁹⁰ vaikka järkeily niiden taustalla on hyvin samanlainen.¹⁹¹ Yksittäinen kokemussääntö, kuten täydennysohjekaana, ei välttämättä pidä paikkaansa juuri tietyn testamentin tekijän kohdalla; näytön kokonaisarvioinnilla ratkaistaan, mikä esitetyistä vaihtoehdoista on todennäköisin.¹⁹²

Jos testamentin tekijän hypoteettisen tahdon selvittäminen ei onnistu, testamentti voidaan vielä toimeenpanna soveltamalla PK 11:2–9 sekä PK 12:1–9 otettuja täydennysohjeita.¹⁹³ Boström esittää hypoteettisen tahdon ja lakisääteisen olettaman vuorovaikutuksen kuvaamiseksi kaksi mallia, joita hän nimittää yksi- ja kaksivaiheanalyysiksi (ruots. *enstegs- och tvåstegsanalys*). Kaksivaiheanalyysissä pyritään ensin selvittämään testamentin tekijän hypoteettinen tahto näytön ja kokemussääntöjen, myös täydennysohjeen taustalla olevan kokemussäännön, avulla: onnistunut selvitys vahvistetaan hypoteettiseksi tahdoksi. Jos hypoteettinen tahto jää epäselväksi, otetaan käyttöön lakisääteinen täydentämisolettama ja ratkaistaan testamentin toimeenpano sen avulla. Yksivaiheanalyysissä puolestaan otetaan hypoteettisen tahdon vahvistamisen lähtökohdaksi lakiin kirjatun kokemussäännön mukainen merkitys tulkinnalle. Tätä vastaan kerätään vastanäyttöä testamentin tekijän mahdollisesta eriävästä hypoteettisesta tahdosta: mikäli vastanäyttö yhteensä ylittää kokemussäännön painoarvon, vahvistetaan lopputulos testamentin tekijän hypoteettiseksi tahdoksi; jos

¹⁸⁹ Boström 2003, s. 26. Boström toteaa, että kokemussäännöt syntyvät yleensä yleisen elämäkokemuksen pohjalta, mutta ne voivat – joskin vain poikkeuksellisesti testamentti-oikeuden osalta – perustua myös esim. luonnonlakeihin tai tilastotieteeseen.

¹⁹⁰ Boström 2003, s. 24–25.

¹⁹¹ Boström 2003, s. 28. Oletussäännöt perustuvat käsityksiin yleisestä oikeustajusta, ja näitä käsityksiä voidaan luonnehtia kokemussäännöiksi. Sekä Suomen että Ruotsin lainvalmistelu on tehnyt tällaisia yleistäyksiä suurella varovaisuudella. LVK 1955:1, s. 35; SOU 1929:22, s. 72, 206.

¹⁹² Boström 2003, s. 26–28. – Esimerkiksi ratkaisussa NJA 1951 s. 732 sijaantulo-oikeus kuolleen testamentinsaaajan jälkeen katsottiin olevan tämän testamentinsaaajan miespuolisilla perillisillä. Olosuhteina tapauksessa oli mm., että testamentin tekijä jälkeläisineen kuului maata omistavaan aatelissäätyyn ja nimen jatkaminen oli testamentin tekijälle tärkeää. Testamentti oli tehty vuonna 1910, eikä ilmennyt syitä, että testamentin tekijä olisi halunnut syrjiä edesmenneen vanhemman poikansa poikia. Tuomioistuimen lausuman muotoilusta käy ilmi, että tapauksen olosuhteissa tulkintalettama miespuolisen linjan suosimisesta oli erittäin vahva, mutta ei silti poikkeukseton.

¹⁹³ Legaatteja koskevien tulkintasääntöjen osalta ks. esim. Lohi 2011, s. 338 alkaen.

vastanäyttö ei riitä, vahvistetaan hypoteettinen tahto täydennysolettaman mukaisena. Jos vastanäyttö vastaa painoarvoltaan lakiin kirjattua kokemussääntöä, ratkaistaan toimeenpano soveltamalla täydennysolettamaa, sillä hypoteettinen tahto jää epävarmaksi.¹⁹⁴

Perintökaaren järjestelmä sekä lainvalmistelutyöt puoltavat kaksivaiheanalyysin mukaista metodia, joskaan nimenomaista kannanottoa asiaan ei ole.¹⁹⁵ Korkeimman oikeuden viimeisin ratkaisukäytäntö vaikuttaa myös noudattavan kaksivaiheanalyysin vaiheita.¹⁹⁶ Sekä kaksi- että yksivaiheanalyysiä huolellisesti soveltamalla päädytään samaan lopputulokseen testamentin toimeenpanon kannalta. Konkreettisesti tulkintaratkaisussa on tärkeää kuvailla tulkintatavasta riippumatta tarkasti, mikä tulkintaan on vaikuttanut ja mihin tulkintaratkaisu perustuu. Kaksivaiheanalyysi tekee yksivaiheanalyysiä selkeämmän eron siihen, onko testamentin tekijän hypoteettinen tahto saatu selville, sillä hypoteettisen tahdon selvittäminen näkyy omana erillisenä vaiheenaan.¹⁹⁷

Näyttökynnyksen testamentin tekijän lakiin kirjatusta kokemussäännöstä poikkeavasta tahdosta tulee täydentämistapauksessa olla matala, eli täydennysolettamista ilmeneville kokemussäännöille ei tule asettaa erityistä painoarvoa sen johdosta, että ne on ilmaistu lakitekstissä.¹⁹⁸ Olettamat on tarkoitettu sovellettaviksi silloin, kun testamentin tekijän tahtoa ei yrityk-

¹⁹⁴ Boström 2003, s. 28–31. Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa Timonen on selvittänyt analyttisimmin PK:n tulkintaohjeiden vaikutusta testamentin tulkintaan todistusoikeudellisista lähtökohdista. Timonen käyttää eri terminologiaa kuin Boström, mutta käytännön lopputulos on sama: kokemussäännön näyttöarvo siirtää näyttökynnystä neutraalista lähtökohdasta jommankumman tulkintavaihtoehdon puolelle. Samalla tulkintaohje sisältää todistustaakanormin eli säännön siitä, miten tapaus ratkaistaan, jos riittävää näyttöä ei todistelussa saavuteta. Timonen 1988, s. 362–364. Olen esityksessäni noudattanut Boströmin esitystapaa, sillä pidän sitä selkeämpänä ja helpommin lähestyttävänä kuin Timosen analyysiä, joka on varsin tekninen ja sisältää enemmän prosessioikeudellista terminologiaa.

¹⁹⁵ Suomalaisissa esitöissä on todettu väljästi, että tulkintaohjeilla on vaikutusta vain subjektiivisen tulkinnan periaatteen määrittämissä rajoissa. LVK 1935:2, s. 89 ja LVK 1955:1, s. 36. Ruotsalaisista lain esitöissä sen sijaan asiaa on käsitelty sellaisella laajuudella, että käy kohtuullisen oletettavaksi, että on tarkoitettu kaksivaiheista analyysiä. SOU 1929:22, s. 207–208.

¹⁹⁶ Kaksivaiheanalyysin mukaiset vaiheet ovat erityisen selvästi nähtävissä ratkaisussa KKO 2014:18, ks. erityisesti kysymyksenasettelu ja perustelujen kohdat 2–3, 9 ja 12. Kaksivaiheanalyysin mukaisesti käsitellyt näytön arviointi ja johtopäätökset ovat nähtävissä myös ratkaisussa KKO 2016:60, jossa kuitenkin kysymyksenasettelu ei ole yhtä selkeä. Vanhemman oikeuskäytännön osalta ratkaisuselostusten niukkuus tekee täydentämismetodin arvioimisen epävarmaksi.

¹⁹⁷ Boström 2003, s. 30–31. – Yksivaiheanalyysi vaikuttaa olleen ainakin vanhemmassa suomalaisessa käräjä- ja hovioikeuskäytännössä vallitseva tulkintatapa, jonka seurauksena lakiin kirjatun olettaman keskeisyys korostuu testamentin tekijän tahdon selvittämisen kustannuksella, ks. Salminen 2005, s. 15.

¹⁹⁸ Boström on analysoinut näyttökynnystä tarkemmin, ks. Boström 2003, s. 32–34.

sistä huolimatta saada selville. Tulkintaolettamia ei myöskään tule soveltaa analogisesti.¹⁹⁹ Sen sijaan lainvalmistelijat ovat pitäneet mahdollisena, että oikeuskäytäntö voi luoda tarvittaessa ja varovaisuutta noudattaen myös uusia tulkintaolettamia.²⁰⁰

3.2.2 *Tulkinta, kun motiivierehdys aiheuttaa pätemättömyyden*

Testamentin moitetuomio ratkaisee, mitkä testamenttimääräykset voivat olla testamentin toimeenpanon perustana: onko testamentti pätevä kokonaan, osittain vai ei lainkaan. Testamentin tulkinta sen sijaan vastaa kysymykseen, mikä on toteutettavien määräysten sisältö, eli miten kyseiset määräykset pannaan toimeen. Testamentin moite ja testamentin tulkinta vuorovaikuttavat siis siten, että testamentin moite ratkaisee testamentin tulkinnan kohteen. Lisäksi moiteprosessin aikana mahdollisesti kertyy aineistoa, jota voidaan hyödyntää testamentin tulkinnassa, esimerkiksi asiakirjoja tai todistajankertomuksia.

Jos kaikki perilliset ovat moittineet testamenttia ja testamentti on moitekanteen johdosta julistettu pätemättömäksi, kyseistä testamenttia ei enää tulkita. Tässä tapauksessa menestynyt moitekanne sulkee pois testamentin tulkinnan.

Jos testamentti on motiivierehdyksen vuoksi julistettu vain osin pätemättömäksi, ne testamenttimääräykset, joita motiivierehdys ei koske, ovat edelleen päteviä. Näitä jäljelle jääneitä määräyksiä on testamentin toimeen-

¹⁹⁹ Lainsäätäjä on vain lakiin kirjatuiissa tapauksissa katsonut olettaman niin vahvasti perustelluksi, että se voidaan kirjata jonkinlaiseksi ohjenuoraksi. SOU1929:22, s. 208–209. Analogisen soveltamisen sijaan tulee selvittää testamentin tekijän hypoteettinen tahto ja tarvittaessa arvioida epäselvää lopputulosta testamentin raukeamisen mahdollisuuteen. Ks. esim. ratkaisu KKO 1978 II 96, jossa PK 11:6:n soveltamisedellytykset eivät täyttyneet. Näin on tehty myös ennen nykyisen perintökaaren säätämistä, jolloin laissa ei ollut täydennysolettamia, ks. esim. KKO 1940 II 189, KKO 1938 II 551, KKO 1936 II 72, KKO 1934 II 540, KKO 1934 II 492. Erityisesti ratkaisu KKO 1936 II 72, jossa testamentin tekijä oli osoittanut omaisuutensa kasvattipojalleen ja sulkenut muut sukulaisensa perinnöstä, ilmentää sijaantulotilanteessa hypoteettisen tahdon arviointia. Vastaava sijaantuloratkaisu tehtiin aiemmassa ratkaisussa KKO 1934 II 540, jossa aviopuolisoiden keskinäisen testamentin toissijaissaajana oli heidän kasvattipoikansa.

²⁰⁰ SOU 1929:22, s. 208–209. Ruotsalaisessa oikeuskäytännössä on luotu tulkintaolettamia sitä tilannetta varten, että laki on muuttunut testamentin tekemisen ja sen toimeenpanemisen välisenä aikana, ks. Boström 2003, s. 249–297; Walin – Lind 2016, s. 313–318. Muista tulkintasäännöistä ks. esim. Agell 2003, s. 76–81. Eräs vakiintunut tulkintasääntö on, että jos puoliset ovat tehneet keskinäisen omistusoikeustestamentin ilman toissijaismääräystä, ensin kuolleen puolison perilliset eivät ole oikeutettuja osaan jäämistöstä viimeksi kuolleen puolison jälkeen. Ks. erityisesti NJA 1950 s. 483, jossa HD on perustellut tulkintasäännön käyttöä – ilmeisesti siksi, että hovioikeusaste esitti toisen sisältöistä tulkintasääntöä.

panemiseksi tulkittava. Tällöin testamentin moite on itse asiassa aiheuttanut rauenneiden edellytysten tilanteen jäljelle jääneiden testamenttimääräysten osalta: määräysten tulkinnassa tulee arvioida, miten testamentin tekijä olisi halunnut panna ne toimeen, kun osaa testamentin määräyksistä ei voida testamentin motiivierehdyksen vuoksi toteuttaa. Tällöin ne määräykset, jotka ovat olleet riippuvaisia pätemättömistä testamenttimääräyksistä, käyvät vaikutuksettomiksi: niiden toimeenpanon kannalta on ollut olennainen edellytys, että pätemättömätkin testamenttimääräykset toteutettaisiin. Muun testamentin osalta syntyy usein kysymys sijaantulosta: kun osa testamenttimääräyksistä jää pätemättömyyden vuoksi toteutumatta, tulee ratkaista, mille taholle ”vapautunut” omaisuus tai etu tulee osoittaa.

3.2.3 Tulkinta, kun motiivierehdys ei aiheuta pätemättömyyttä

Jos olennaisuuskriteeri ei täyty testamentissa olevan motiivierehdyksen osalta, tuomioistuin hylkää moitekanteen ja testamentti on pätevä.²⁰¹ Pätevässä testamentissa on siis edelleen lievääasteinen motiivierehdys. Tällöin on aiheellista kysyä, vaikuttaako moiteprosessi määräyksen tulkintaan, ja jos vaikuttaa, miten.

Testamentin moitteen tarkoituksena on tutkia testamenttimääräysten pätevyys, joten hylätyn moitekanteen lopputulos tarkoittaa sitä, että testamenttimääräys on toteutettava testamentin toimeenpanon yhteydessä. Moitekanteen yhteydessä tuomioistuin ei ota kantaa siihen, miten testamenttimääräys on pantava toimeen, eikä myöskään minkä sisältöisenä. Nämä kysymykset kuuluvat testamentin tulkinnan alaan, eikä tuomioistuin ota niihin kantaa ennen kuin pesänselvittäjä ja -jakaja tai muu testamenttia tulkitseva taho on tehnyt ratkaisunsa.²⁰² Näin on silloinkin, kun tulkinnan tarve on ilmeinen, esimerkiksi jos moiteperusteen tutkimisen yhteydessä on paljastunut ilmaisuerehdys.

Äkkiseltään voi ajatella, että tulkintaa edeltävä moitekanne ratkaisee ainoastaan sen, onko sen kohteena ollut määräys tulkittavien testamenttimääräysten joukossa vai ei. Motiivierehdyksen osalta tilanne ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Kun oikeus on hylännyt motiivierehdyksestä koskevan moitekanteen, sen on joko täytynyt todeta, ettei motiivierehdyksen olemassaoloa ole ensinkään näytetty tai että tapahtunut erehdys ei ole ollut testamentin tekijän tahdonmuodostuksen kannalta olennainen.

²⁰¹ Vaihtoehtoisesti poikkeuksellisessa tapauksessa tuomioistuin voi hylätä moitekanteen käyttäen PK 13:1:n liikkumaväljyyttä, mistä kirjoitin luvussa 3.1.1.

²⁰² KKO 1988:121. Ks. myös Aarnio – Kangas 2015, s. 1061–1062.

Jos oikeus on todennut, että testamentin tekijä oli erehtynyt vaikuttimisaan, mutta siitä huolimatta hylännyt moitekanteen, on tuomioistuimien katsottu, että motiivierehdys ei ole ollut tahdonmuodostuksen kannalta olennainen tai että muusta syystä testamentin tekijän kontrafaktuaalista tahtoa on paremmin palveltu se, että testamentti on erehdyksestä huolimatta jätetty voimaan.²⁰³ Tämä tarkoittaa, että oikeus on arvioinut testamentin tekijän tahtoa, millä voi olla vaikutusta testamentin tulkintaan.

Kun moitekanne on hylätty siksi, että testamentissa ollut motiivierehdys ei ole ollut tahdonmuodostuksen kannalta olennainen, tuomioistuimien on otanut kannakseen, että testamenttimääräys tulee toimeenpanna sellaisena kuin testamentin tekijä on sen tarkoittanut, sillä tämä olisi antanut saman määräyksen myös tietoisena motiivierehdyksestä. Moite ja tulkinta ovat toisistaan erillisiä prosesseja, joten tulkinta ei voi suoranaisesti olla sidottu moitetuomioon, vaikka tuomion perusteluissa käsiteltäisiin testamentin tekijän tahtoa, sillä tuomion perustelut eivät saa oikeusvoimaa. Tuomiolauselma vaikuttaa vain siihen, onko määräys pätevä vai ei, ei sen sisältöön.

Toisaalta kun tuomioistuimien kuitenkin joutuu arvioimaan motiivierehdyksen yhteydessä testamentin tekijän tahtoa, tästä seurannee, että tulkitsijan käytössä on jokseenkin sama tulkintamateriaali kuin tuomioistuimienkin.²⁰⁴ Voidaankin lähteä siitä, että moitetuomion aineisto ohjaa yhtä lailla myös testamentin tulkintaa. Oikeusvarmuus heikkenee, jos saman aineiston pohjalta päädytään hyvin erilaisiin tuloksiin. Tämä pätee myös tilanteissa, jossa moitekanne on hylätty siksi, ettei testamentin tekijän tahdosta ole saatu selvyyttä. Tällöin, mikäli tulkinta-aineisto on sama kuin moiteprosessin näyttö, tulkinta päättynee ns. nollatulokseen eli testamenttimääräyksen jäämiseen vaikutuksettomaksi siksi, ettei tulkinnalla saada selville testamentin tekijän tahtoa.²⁰⁵

²⁰³ Ks. esim. Boström 2003, s. 44.

²⁰⁴ Saman tulkintamateriaalin saatavuus testamentin tulkintaprosessissa kuin sitä edeltävässä moiteoikeudenkäynnissä ei ole käytännössä itsestäänselvyys, vaikka se teoreettinen ihanne onkin. Käytännössä myös tulkitsija on sidottu siihen aineistoon, johon testamentin toimeenpanoon osallistuvat tahot vetoavat. Kun testamenttiin vetoavat tahot eivät toimeenpanossa ja moitteessa aina ole samat, ei heillä välttämättä ole täsmälleen samaa materiaalia käytettävissään tai he eivät syystä tai toisesta halua vedota kaikkeen materiaaliin, joka on saatavilla.

²⁰⁵ Koska kantajalla on näyttövelvollisuus moiteperusteen, tässä motiivierehdyksen, käsillä olosta, epäselvyys tahdon sisällöstä johtaa kanteen hylkäämiseen. Tulkinnassa puolestaan ratkaisematon epäselvyys tahdon sisällöstä johtaa testamenttimääräyksen jäämiseen vaikutuksettomaksi. Jos moitekanne on hylätty muusta syystä, esimerkiksi siksi, ettei motiivierehdys ole ollut olennainen, pidän jokseenkin mahdollisena, että tulkinta päättyy nollatulokseen: käytännössä testamentin tekijän tahdon on täytyntä tulla selvitettyksi, sillä muutoin tuomioistuimien lienee mahdotonta arvioida, miten motiivierehdys on vaikuttanut tuon tahdon muodostumiseen.

3.2.4 Tulkinta, kun motiivierehdyksen sisältävää testamenttia ei ole moitittu

Testamentin tulkinnan lähtökohtana on, ettei tulkittavaan määräykseen kohdistu pätemättömyysperustetta. Toisaalta on tilanteita, joissa motiivierehdyksen, jopa pätemättömyyden aiheuttavan erehdyksen, rasittama määräys on silti voimassa,²⁰⁶ joten täytyy kysyä myös, miten tällaista määräystä tulee tulkita. Miten toteutetaan testamenttimääräys, jota rasittaa olennaisuuskriteerin ylittävä motiivierehdys, silloin, kun testamentin moittiminen ei ole enää mahdollista?

Kun moiteoikeus on syystä tai toisesta jäänyt käyttämättä, on mahdollista, että joku testamentin toimeenpanon osapuolista ottaa tulkinnan yhteydessä esiin kysymyksen testamentissa olevasta motiivierehdyksestä ja esittää, että se tulee ottaa huomioon testamentin toimeenpanossa. Nähdäkseni huomioon ottamisen mahdollisia tapoja on kaksi: ensinnäkin testamenttimääräys voidaan tulkinnan yhteydessä jättää vaikutuksettomaksi, jos se on selvästi vastoin testamentin tekijän tahtoa. Tämä ratkaisu vastaa testamentin pätemättömyyden vaikutusta. Toinen tapa huomioida motiivierehdys tulkinnassa on vahvistaa testamentin sisällöksi se, mitä testamentin tekijä olisi tahtonut, jos hän ei olisi erehtynyt, eli testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto.²⁰⁷ Seuraavassa käsitelen näitä kumpaakin mahdollisuutta erikseen.

Aluksi on todettava, että ajatus motiivierehdyksen huomioon ottamisesta testamentin tulkinnassa on luonteva: testamentin tulkinnan tarkoituksena on selvittää testamentin tekijän tahto, ja tulkinnan avulla voidaan selvittää jopa testamentin tekijän hypoteettinen tahto, eli mikä tahto olisi ollut, jos testamentin tekijä olisi ollut tietoinen muuttuneista olosuhteista tai jos hän olisi tullut ajatelleeksi mahdollista olennaista kysymystä, josta hän ei ole lausunut. Tähän nähden on johdonmukaista ajatella, että tulkinnalla voidaan ratkaista myös kontrafaktuaalinen tahto eli se, mikä testamentin

²⁰⁶ Tällaisia tilanteita on useita. Ensinnäkin voi olla, ettei kukaan perillisistä ole moittinut testamenttia, vaikka he ovat olleet tietoisia erehdyksestä. Moittiminen on perillisten valinta, eikä sitä ole välttämätöntä tehdä, vaikka moiteperuste olisi ilmeinen. Kun otetaan huomioon myös aikaisempien testamentinsaajien mahdollisuus vedota PK 13:1:n pätemättömyysperusteisiin, sama koskee aikaisempien testamenttien saajia. On myös mahdollista, että edellä mainitut tahot ovat kirjallisesti hyväksyneet testamentin ja luopuneet moiteoikeudesta. Moittimatta jääminen voi myös perillisten tapauksessa johtua 6 kuukauden moiteajan kulumisesta umpeen muusta syystä kuin tietoisien valinnan vuoksi, tai testamentin saajien osalta passiivisuudesta johtuvasta kanneoikeuden menettämisestä.

²⁰⁷ Näin voidaan menetellä oikeastaan vain silloin, kun testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto edellyttäisi testamenttimääräyksen uudelleen muotoilua eikä määräyksen jättämistä vaille vaikutuksia.

tekijän tahto olisi ollut, jos hän ei olisi erehtynyt, ja toimeenpanna testamentti sen mukaisena.

Perintökaaressa ei ole säännöksiä, jotka estävät testamentin moiteperusteisiin vetoamisen myös varsinaisen moiteprosessin ulkopuolella. Testamentinsaajien välisessä oikeudenkäynnissä voidaan vedota testamentin moiteperusteisiin, ja näytettyinä ne aiheuttavatkin testamentin vaikutuksettomuuden, vaikka ei ole kysymys varsinaisesta moiteprosessista eikä moiteeseen liittyviä säännöksiä, mm. moiteaikaa, ole tarpeen noudattaa. Lisäksi juuri motiivierehdyksen osalta on kyse varsin suurella määrällä testamentin tekijän kontrafaktuaalisen tahdon selvittämisestä, kuten tulkinnassakin. Tämä puoltaisi motiivierehdyksen huomioimista ainakin siten, että testamentin tekijän kontrafaktuaalista tahtoa vastaamaton määräys jätettäisiin tulkinnan tuloksena toimeenpanematta.

Toisaalta juuri se seikka, ettei perintökaaressa ole säännöksiä siitä, miten päteviksi tulleet pätemättömyysperusteet, mukaan lukien motiivierehdys, vaikuttavat testamentin tulkintaan, vaikuttaa puhuvan huomioimista vastaan. Testamentin moiteen määräaika on säädetty, jotta testamentin pätevyydestä saadaan kohtuullisessa ajassa selvyys.²⁰⁸ Jos testamentin pätemättömyysperuste vaikuttaa vielä tulkinnassakin, tämä vesittää koko moiteajan vaatimuksen: perillisen ei olekaan välttämätöntä vedota motiivierehdykseen kuuden kuukauden määräajassa, jos saman lopputuloksen voi saavuttaa esittämällä samat perusteet testamentin tulkinnan yhteydessä.²⁰⁹ Ylöstalo on todennut, ettei perillinen voi enää moiteajan kulumisen jälkeen vedota testamentin pätemättömyyteen edes väiteteitse.²¹⁰

Subjekttiivisen tulkinnan periaate ja tavoite testamentin tekijän tahdon toteuttamisesta kuitenkin puoltavat sitä, että motiivierehdys otetaan huomioon myös tulkinnassa, vaikka testamenttia ei olisi moitittu. On vaikea perustella tältä kannalta, miksi testamenttimääräys, joka johtuu testamentin tekijän vakavasta erehtymisestä, pitäisi silti panna sellaisenaan toimeen, vaikka määräyksen toimeenpano johtaisi selvästi päinvastaiseen lopputulokseen kuin mitä testamentin tekijä on tarkoittanut. Nähdäkseni myös

²⁰⁸ Kivimäki – Ylöstalo 1981, s. 372.

²⁰⁹ Kuvaamani mahdollinen ongelmallinen rajankäynti testamentin moiteperusteiden ja tulkinnan välillä koskenee lähinnä testamentin tahtovirheitä eli PK 13:1:n 4 kohdan mukaista pakottamista, taivuttelua ja erehdystä. Kaikkien näiden kohdalla voitaneen esittää, ettei testamentissa ilmaistu tahto vastaa testamentin tekijän todellista tahtoa ja että tilanne on todettavissa testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto selvittämällä. Muiden testamentin moiteperusteiden osalta vastaava ei vaikuta mahdolliselta lähinnä siksi, että kyse on tahdonmuodostuskyvyn puutteesta ylipäätään tai muusta pätemättömyyden syystä, kuten alaikäisyydestä tai muotovirheestä.

²¹⁰ Ylöstalo 1953, s. 258.

motiivierehdys pätemättömyysperusteena tähtää tavoitteeseen, ettei testamenttina toteuteta testamentin tekijän tunnetun tahdon vastaista lopputulosta.

Subjekttiivisen tulkinnan periaatteeseen perustuen oma kantani on, että testamentin motiivierehdykseen voi vedota vielä tulkintavaiheessa siten, ettei motiivierehdyksen sisältävää testamenttimääräystä panna toimeen testamentin tekijän tahdon vastaisesti. Silloin, kun on selvää, ettei tällainen määräys vastaa testamentin tekijän tahtoa erehdyksen vuoksi, olisi mielestäni subjekttiivisen tulkinnan periaatteen vastaista panna testamenttimääräys sellaisenaan toimeen. Moiteaikaan liittyvät oikeusvarmuusintressit väistyvät mielestäni motiivierehdyksen osalta testamentin tekijän tahtoa paremmin vastaavan lopputuloksen hyväksi.

Vaikeampi kysymys on, voidaanko testamentin tulkinnan sisällöksi vahvistaa testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto eli se, mitä hän olisi tahtonut, jos ei olisi erehtynyt vaikuttimissaan. Suomalaiset lainvalmistelutyöt eivät ota kysymystä esille. Ruotsalaisissa esitöissä on sen sijaan ilmaistu suorasanaisesti: ”[S]e tahto, joka ylipäättään ei ole saanut mitään ilmaisua testamenttimuodossa – ei edes virheellistä – ei tule huomioon otettavaksi.” ja ”Mitä ilmeisimmin tulkinta ei voi puuttua tehokkaasti tällaisiin [motiivierehdys-]tapauksiin. Testamentiksi ei voida vahvistaa, mitä testamentin tekijä olisi määrännyt, jos mitään sellaista erehdystä ei olisi tapahtunut.”²¹¹

Ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa kyseiseen tulkinnan rajoitukseen on kuitenkin suhtauduttu kriittisesti. Boström esittää, että testamenttimääräystä voidaan tulkinnalla korjata silloin, kun motiivierehdys on sinänsä olennainen, mutta vaikutuksettomuutta ei katsota erehdyksen asianmukaiseksi seuraukseksi.²¹² Samaa esittää Guldberg, joka on ollut ruotsa-

²¹¹ ”Den vilja [...], som överhuvud icke fått något uttryck i testamentsform – ej ens ett felaktigt – kommer ej i betraktande.” ja ”Uppenbarligen kan en tolkning i dylikt fall [= villfarelse i bevekelsegrunderna] icke verksamt ingripa. Säsom testament kan icke fastställas, vad testator skulle hava förordnat, om någon sådan villfarelse ej förelegat.” Suomenkieliset käännökset ovat omiani. SOU 1929:22, s. 211. – Jälkimmäistä lausumaa ei kuitenkaan ole otettu mukaan silloisen testamenttilain kommentaariin, joka muutoin pitkälti noudattelee lain esitöiden sanamuotoja ja esitysjärjestystä. Ks. Ekeberg – Guldberg 1931, s. 104. Lisäksi lainvalmistelukunnan jäsen Guldbergin mukaan motiivierehdystä ei olisi tullut säätää moiteperusteeksi, sillä kyse on tulkintakysymyksestä ja sillä on enemmän teoreettista kuin käytännöllistä merkitystä. Guldberg 1931, s. 203.

Myöhemmin mainittaessa motiivierehdyksestä erillisenä ilmaisuerehdykset esitöissä todetaan vielä, että ilmaisuerehdys on tahtovirheiden erityistapaus sikäli, että testamenttimääräys on mahdollista pysyttää korjaavalla tulkinnalla, mitä mahdollisuutta ei ole käytössä motiivierehdyksen tapauksessa. SOU 1929:22, s. 314.

²¹² Boström 2003, s. 44.

laisen lainvalmistelukunnan jäsen. Guldbergin mukaan PK 13:1:ssä pätemättömyysperusteena oleva motiivierehdys voidaan, joskaan ei vaikeudetta, erottaa sellaisista tapauksista, joissa motiivierehdys aiheuttaa testamentin tulkintaongelman, joka voidaan ratkaista antamalla testamentille sisältö, joka vastaa testamentin tekijän tahtoa. Erottelulla ei ole merkitystä, jos testamentin tekijä tietoisena erehdyksestään olisi jättänyt testamentin kokonaan tekemättä. Sen sijaan tapauksissa, joissa testamentin tekijä olisi antanut testamentille toisenlaisen sisällön, saattaa testamentti olla pysytettävissä tulkinnan keinoin, joskin näyttövaikeudet ja testamentin muotovaatimukset saattavat muodostua esteeksi. Jos kuitenkin tulkinnallinen korjaus on mahdollinen sanarajaperiaatteen puitteissa, testamenttia ei pidä Guldbergin mukaan julistaa pätemättömäksi.²¹³ Esitöiden lausumaa ei myöskään sisällytetty tuoreeseen ärvdabalkin kommentaariteokseen vuonna 1931, eikä myöhempiinkään ÄB:n kommentaareihin.²¹⁴ Samoin Adlercreutz ja Agell ovat esittäneet, ettei korjaavalle tulkinnalle ole estettä.²¹⁵ Ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa motiivierehdyistä ja rauenneita edellytyksiä onkin käsitelty paikoin yhtenäisesti ja puollettu molempien ratkaisemista tulkinnan keinoin.

Suomen oikeuskirjallisuudessa aihetta ei ole käsitelty. Ainoastaan Lohi mainitsee legaatteja käsittelevän teoksensa johdanto-osassa joitain motiivierehdystapauksia osana rauenneita edellytyksiä, jotka voidaan korjata tulkinnan keinoin silloin, kun kontrafaktuaalinen tahto saadaan selville.²¹⁶ Sen sijaan kontrafaktuaalisen tahdon ottaminen testamentin toimeenpanon pohjaksi myös motiivierehdytystapauksissa on Lødrupin mukaan yleinen käytäntö pohjoismaisessa oikeudessa. Motiivierehdyksen kuuluminen moiteperusteisiin ei estä tällaista ratkaisua silloin, kun testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto saadaan selville.²¹⁷

²¹³ Guldberg 1931, s. 202–203.

²¹⁴ Ekeberg – Guldberg 1931, s. 104; Walin 2000, s. 355; Walin – Lind 2016, s. 409–411.

²¹⁵ Adlercreutz 1959, s. 72–73; Agell 2003, s. 70. Adlercreutz huomauttaa, että ÄB:n, kuten myös PK:n, sanamuoto sallii tulkinnan, että pätemättömyysseuraus pätee vain tapauksissa, joissa motiivierehdys on vaikuttanut olennaisesti testamentin tekemispäätökseen eikä niinkään testamentin tai testamenttimääräyksen sisältöön. Agell puolestaan esittää, että korjaavan tulkinnan perusteena voivat olla niin rauenneet edellytykset kuin väärätkin edellytykset, mikä tarkoittanee motiivierehdyksen korjaamista myös tulkintavaiheessa. Agellin kannanotto ei ole suoraan esittämäni tilanteeseen, mutta se on muutoin selkeä.

²¹⁶ Lohi 2011, s. 52–55. Lyhyen maininnan perusteella ei kuitenkaan voi tehdä päätelmiä siitä, kuinka yleisesti Lohi on katsonut motiivierehdysten tulkinnallisen korjaamisen mahdolliseksi tai miten testamentin tulkinta ja testamentin moittiminen olisi yhteensovitettava motiivierehdytystapauksissa.

²¹⁷ Lødrup 2003, s. 328.

Suomalaista oikeuskäytäntöä kysymykseen liittyen ei ole. Sen sijaan Ruotsissa HD on ratkaissut testamentin tulkintana tapauksia, jotka lähemmässä tarkastelussa osoittautuvat motiivierohdystilanteiksi.²¹⁸ Tuorein esimerkki on ratkaisu NJA 1991 s. 152. Tapauksessa avopuolisot olivat avoliittonsa aikana hankkineet kokonaan vaimon rahoilla kiinteistön, joka kirjattiin miehen nimiin. Avoliiton päätyttyä kiinteistö jäi miehelle. Vuosikymmeniä myöhemmin mies teki testamentin, jonka mukaan kiinteistö tuli antaa entiselle avovaimolle. Testamentin teon yhteydessä mies ilmaisi suullisesti, että mikäli entinen avovaimo oli kuollut, vaimon sisarukset saisivat kiinteistön. Testamentin allekirjoittamisen jälkeen selvisi, että vaimo oli kuollut jo useita vuosia ennen testamentin tekemistä. Mies ilmaisi jälleen tahtonsa, että vaimon sisarukset perivät kiinteistön, mutta testamenttia ei muutettu.²¹⁹ Tapaus ratkaistiin testamentin tulkintana, vaikka kyseessä on varsin selkeä motiivierohdys: jos mies olisi tiennyt testamenttia tehdessään entisen avovaimonsa kuolemasta, hän ei olisi määrännyt kiinteistöä tälle. Lisäksi oli kiistatta selvää, mikä miehen tahto oli, kun entinen avovaimo ei voinut periä häntä. Jos tapausta olisi ratkottu testamentin moitteena, motiivierohdys olisi nähdäkseen ollut väistämättä olenainen: kuollut henkilö ei voi lain mukaan periä, joten testamenttia ei olisi mitenkään voitu jättää voimaan sanamuotonsa mukaisena. Toisaalta kyseisen testamenttimääräyksen pätemättömäksi julistaminen olisi samalla joutanut selvästi testamentin tekijän tahdon vastaiseen tilanteeseen eli kiinteistön joutumiseen hänen omille sukulaisilleen. Tapauksen ratkaiseminen testamentin tekijän tahdon mukaisesti onkin väistämättä edellyttänyt sen käsittelemistä tulkintatapauksena.

Tapauksessa käy ilmi se, kuinka jyrkkä ja sattumanvarainen motiivierohdyksen ja rauenneiden edellytysten välinen ero voi pahimmillaan olla: mikäli motiivierohdystä ei voida ratkaista testamentin tulkinnalla, lopputulos muodostuu hyvin erilaiseksi riippuen siitä, onko avovaimo sattunut kuolemaan päivän testamentin allekirjoittamisen jälkeen vai päivää sitä ennen. Edellisessä tapauksessa on kyse rauenneista edellytyksistä ja omaisuuden sijaantulijoina ovat avovaimon sisarukset testamentin tekijän tahdon mukaisesti. Jälkimmäisessä tapauksessa testamenttimääräys jää vaiku-

²¹⁸ Ratkaisut on myös kirjallisuudessa luokiteltu tulkintaratkaisuuksi, ks. esim. Walin – Lind 2016, s. 313, 319, 321 ja 332.

²¹⁹ Tapauksessa sijaantulomääräyksen kirjoittamatta jättäminen sekä testamentin muuttamatta jättäminen johtuivat itse asiassa toisesta motiivierohdyksestä: miehellä oli virheellinen käsitys, että jos vaimo oli kuollut, tämän sisarukset lähimpinä perillisinä saisivat vaimolle testamentatun omaisuuden jo lain mukaan. Tapauksessa ilmeni siis kaksi erillistä, mutta toisiinsa kytkeytyvää motiivierohdystä.

tuksettomaksi ja omaisuus päättyy testamentin tekijän omille sukulaisille.²²⁰

Samoin ratkaisussa NJA 1949 s. 672 on kyse motiivierehdyksestä, joka on korjattu testamentin tulkinnalla, tässä tapauksessa testamentin täsmenämällä eikä täydentämällä. Tapauksessa testamentin tekijän tarkoituksena oli perustaa säätiö, joka saisi verovapauden perintöverosta. Testamentissa nimettiin joukko järjestöjä, jotka voisivat saada tukea säätiöltä. Testamentin tekijällä oli käsitys, että kaikki testamentissa mainitut järjestöt olivat verovapaita, jolloin verovapaus siirtyisi myös säätiölle. Verovapaus kuitenkin koski vain osaa niistä järjestöistä, joita testamentin sanamuodon voitiin nähdä tarkoittavan, ja säätiölle määrättiin huomattavan suuret perintöverot. Ratkaisuna oikeus rajoitti testamentin tulkintaa koskemaan vain verovapaita mainittujen alojen järjestöjä, jolloin myös säätiö sai verovapauden testamentin tekijän aikomalla tavalla.

Myös ratkaisu NJA 1985 s. 597 voidaan käsittää motiivierehdyksena, joskin motiivierehdysstatus on aavistuksen tulkinnanvarainen. Testamentin tekijä oli testamentannut suurimman osan omaisuudestaan eräälle työkoululle, joka oli kuitenkin lakkautettu jo ennen testamentin tekemistä. Vaikeatulkintaisen tapauksesta tekee se, että työkoulujen taloutta hallinnoi säätiö, joka olisi katsottu testamentinsaajaksi, jos työkoulu olisi ollut edelleen toiminnassa, ja kyseinen säätiö oli edelleen olemassa ja toimi samantyyppisten tarkoituserien hyväksi kuin entiset työkoulut. Ratkaisussa erehdyskysymys nousi jossain määrin esiin, mutta tuomioistuimien totesi, ettei erehdys ollut määräävästi vaikuttanut testamentin tekijän tahtoon, sillä säätiön tarkoitus vastasi edelleen testamentin tekijän tarkoitusta eikä testamentin tekijä ollut nimenomaisesti halunnut antaa varojaan kyseiselle työkoululle. Tulkinnallista korjaamista on joka tapauksessa pidetty käypänä ratkaisutapana.²²¹

Ruotsissa näyttää ÄB:n esitöiden lausumista huolimatta vakiintuneen HD:ssa käytäntö, että motiivierehdykset voidaan käsitellä testamentin tul-

²²⁰ Adlercreutz onkin huomauttanut, että joissain tapauksissa voi olla jopa vaikea tietää, ovatko edellytykset olleet vääriä jo testamentin tekemisen hetkellä vai rauenneet vasta myöhemmin. Adlercreutz 1959, s. 69.

²²¹ Götan hovioikeus lausui mm. ”Frågan är då om denna villfarelse skall medföra att förordnandet blir utan verkan eller om man med hjälp av testamentstolkning kan fastslå att makarna K – med kännedom om de rätta förhållandena – skulle ha förordnat till förmån för Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor.” HD puolestaan totesi mm. ”Den viljeinriktning de sålunda visat genom sitt testament är väl förenlig med de ändamål som stiftelsen efter permutation numera har. Med hänsyn härtill och eftersom utredningen inte ger stöd för att det varit av avgörande betydelse för Harald K att tillgodose just arbetsstugan, får åt testamentet ges den innebörden att stiftelsen äger att såsom testamentstagare ta emot kvarlåtenskapen för bruk i den nuvarande verksamheten.”

kintakysymyksinä rauenneiden edellytysten tapaan ja että korjaava tulkinta on myös motiivierehdysten osalta mahdollinen. Suomessa sen sijaan oikeustila on epäselvä. Perintökaaren tulkinnassa käytetään vakiintuneesti ruotsalaisia esitöitä, jotka eivät tämän kysymyksen osalta vastaa Ruotsin oikeuskäytännössä heti lain säätämisen jälkeen omaksuttua ratkaisutapaa. Muut oikeuslähteet Suomessa puuttuvat. Aiheesta ei ole käyty oikeustieteellistä keskustelua Suomessa, ja ainoa löytämäni viittaus kysymyksen oikeuskirjallisuudessa on jo aiemmin mainitsemani Lohen teoksen johdanto-osassa esiintyvä yksittäinen perittävän tahdon toteuttamishaasteita koskeva maininta, jossa rauenneiden edellytysten tilanteita ja motiivierehdystilanteita esitetään rinnakkain.²²²

Kannatan itse näkökantaa, että motiivierehdyksen sisältävää testamenttimääräystä voidaan korjata tulkinnalla. Testamenttioikeuden perustavimpana arvona on testamentin tekijän tahdon toteuttaminen. Mielestäni testamentin tekijän todennettavissa oleva tahto tulee toteuttaa mahdollisimman pitkälle, enkä näe riittäviä perusteita kohdella motiivierehdyksiä ja rauenneiden edellytysten tilanteita merkittävästi eri tavoin satunnaisen aikakriteerin vuoksi. Ruotsalaiset oikeustapaukset, erityisesti NJA 1991 s. 152, osoittavat, kuinka ratkaiseva merkitys korjaavalla tulkinnalla voi olla testamentin tekijän tahdon toteutumiseksi. Vastaavanlaisia tilanteita voi tulla vastaan Suomessakin, eikä testamentin pätemättömyys tarjoa tällöin tyydyttävää oikeudenmukaista ratkaisua. Lisäksi motiivierehdyksen käsitteleminen pääasiassa tulkintaongelmana edistäisi pohjoismaisten jäämistöoikeusjärjestelmien yhdenmukaisuutta.

Motiivierehdyksen tulkinnallinen korjaaminen ilmentäisi tietynlaista joustavaa suhtautumista testamentin tekijän tahdon toteutumiseen. Suomessa testamentit on perinteisesti mielletty jokseenkin staattisiksi ja yksioikoisiksi oikeustoimiksi. Dynaamisista testeistä viime vuosina esiin noussut keskustelu on omalta osaltaan muuntanut näkemystä testamenttioikeustoimista. Testamentin dynaamisuus muuttaa testamentin pysähtyneitä – ja ehkä perusteettoman yksinkertaiseksi miellettyä – luonnetta.²²³ Dynaaminen testamentti edustaa joustavaa, olosuhteisiin mukautuvaa oikeudellista instrumenttia, jossa testamentin tekijän tahto on kuitenkin keskiössä ja ratkaisevassa asemassa.²²⁴ Dynaaminen eli joustavampi ja mukautuvampi käsitys testamentista oikeustoimena myös osaltaan tukee testamentin tulkinnan laajaa alaa ja käy yksiin sen kanssa, että kaikki erehdykset korjattaisiin tulkinnan keinoin. Kun testamentin lopullinen sisältö voi

²²² Lohi 2011, s. 52–53.

²²³ Mikkola 2014, s. 868–869; Kolehmainen – Rabinä 2012, s. 180.

²²⁴ Kolehmainen – Rabinä 2012, s. 174–177.

elää, herää perusteltu epäily, että ei ole syytä kohdella yhtä erehdyslajia jäykän poikkeavasti suhteessa muihin. Dynaamisten testamenttien haasteet liittyvät delegointivallan rajoituksiin: testamenttaustahdon tulee olla huolella ja loppuun asti harkittu kolmannelle osapuolelle annetun valinnanvapauden sallimisesta huolimatta.²²⁵ Motiivierehdys ei itsessään ole osoitus tällaisen harkinnan puutteesta, vaan tiedollisesta virheestä. Sen joustava korjaaminen tulkinnalla on nähdäkseni hyvin linjassa dynaamisista testeistä käydyn keskustelun kanssa molempien ilmentäessä käsitystä testamentista joustavana, tiedollisiin puutteisiin – joko tekoaikaisiin tai tulevaisuuteen kohdistuviin – mukautuvana instrumenttina.

Jos otetaan lähtökohdaksi, että korjaava tulkinta on sallittu, tulee lopuksi tarkastella tällaiseen tulkintaan liittyviä erityispiirteitä. Korjaavan tulkinnan käyttäminen myös motiivierehdystapauksissa edellyttää erityistä huolellisuutta kontrafaktuaalisen tahdon selvittämisessä ja riittävän tulkinnan sidoskohdan varmistamisessa, jotta testamentin muutosäännökset tulevat täytetyiksi. Ei esimerkiksi riitä, että testamenttimääräys katsotaan testamentin tekijän tahtoa vastaamattomaksi, vaan tulkinnan keinoin tulee voida vahvistaa, mikä testamentin tekijän tahto olisi ollut, jos hän ei olisi erehtynyt.²²⁶ Testamentin toimeenpanoa ei voida tehdä ainoastaan sen tahdon perusteella, mitä testamentin tekijä ei ole tahtonut.²²⁷

²²⁵ Kolehmainen – Rabinä 2012, s. 179–180 ja 185–186.

²²⁶ Kontrafaktuaalinen tahto on joissain tapauksissa varsin selvä: ks. esim. Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisu 30.1.2003 S 01/979, jossa testamentin tekijä oli kertonut todistajalle, että hän olisi halunnut määrätä kiinteistönsä sisarentyttyärelleen, mutta teki testamentin vapaaseurakunnalle, sillä sukulaiselle aiheutuisi niin suuret perintöverot, että kiinteistö joutuisi valtiolle.

²²⁷ Tämä konkretisoitui ratkaisussa NJA 1957 s. 764. Tapauksessa testamentin tekijä oli testamentillaan määrännyt, etteivät hänen sukulaisensa saa periä omaisuutta. Sen sijaan testamentin tekijä ei ollut määrännyt omaisuuden saajaa; saajaksi oli kaavailtu yleishyödyllistä tahoa, joka kuitenkin oli tarkoitus yksilöidä myöhemmin. Näin ei tapahtunut. HD katsoi, ettei kenelläkään ollut oikeutta omaisuuteen testamentinsaajana; testamentti oli siis puutteellisesti yksilöity. Sen sijaan testamentin määräys sukulaisten perinnöttömäksi tekemisen osalta katsottiin päteväksi, jolloin perinnönsaajaksi tuli Ruotsin allmänna arvsfonden, joka Ruotsissa vastaanottaa perillisettä kuolleiden henkilöiden omaisuuden. Ottaen huomioon allmänna arvsfondenin yleishyödyllisen toimialan tapauksen lopputulos lienee yleisesti linjassa testamentin tekijän tahdon kanssa, joskaan ratkaisun perusteluista ei käy ilmi, onko tämä vaikuttanut lopputulokseen.

Sivuhuomiona mainittakoon, että Suomessakin testamentin tekijän päättämiskaikaudet siitä, mille taholle hän haluaa omaisuutensa jättää, ovat aiheuttaneet sekavuutta testamentin tekijän tahdon tulkinnassa. Ratkaisuissa KKO 2010:54 ja KKO 2019:27 oli molemmissa kyse siitä, oliko testamentin tekijä peruuttanut testamentissaan olleen saajamääräyksen. Yksityiskohdat sen sijaan erosivat: edellisessä testamentin tekijä oli suunnitellut saajan vaihtamista mutta kuollut ennen uuden testamentin tekemistä, kun taas jälkimmäisessä testamentin tekijä oli unohtanut aiemman testamentin olemassaolon laatiessaan uutta testamenttia ilman toissijaismääräystä. Ratkaisussa KKO 2010:54 testamentin tekijän pääasiallinen tah-

Ongelmallista näin meneteltäessä on, että korjaava tulkinta tehdään testamentin sanamuotoa vastaan eikä testamentissa olevan toimeenpanoaukon kattamiseksi. Erityisenä riskinä on, että korjaamisen varjolla testamenttiin tehdään kiellettyjä lisäyksiä. Testamentin muutosäännöksistä johdetaan, että tulkinnan pohjan on oltava testamentin tekstissä. Toisaalta myös ilmaisuerehdyksen ratkaisemisessa on väistämättä kyse testamentin sanamuodon ulkopuolelle menevästä tulkinnasta.²²⁸ Ruotsalaisissa esitöissä on todettu virheellisenkin sanamuodon täyttävän muotovaatimuksen – mikäli voidaan osoittaa, mitä testamentin tekijä on sanoillaan halunnut ilmaista –, sillä se ilmaisee testamentin tekijän vakaan aikomuksen tehdä testamentti.²²⁹ Virheellinen sanonta on siten riittävä sidoskohta korjaavalle tulkinnalle, eikä ilmaisuerehdyistä koskeva PK 11:1.2 muodosta poikkeusta testamentin muutosäännöksiin.²³⁰ Sama käsitys on vahvistettu suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa.²³¹ Vastaavaa periaatetta voidaan nähdäkseni noudattaa Suomessa myös motiivierehdyksen korjaavan tulkinnan osalta.

Walinin, Lindin ja Lødrupin mukaan korjaavaa tulkintaa voidaanakin käyttää sekä ilmaisu- että motiivierehdysten ratkaisemisessa.²³² Oikeuskäytännössä HD:n ratkaisussa NJA 1935 s. 316 testamentti on toimeenpantu sanamuodon vastaisesti testamentin tekijän oikeusuerehdyksen vuoksi. Testamentin tekijä oli perinyt aiemmin kuolleen puolisonsa. Hän määräsi testamentissaan, että hänen jäämistönsä tulee jakaa puoliksi hänen omien sukulaistensa ja ensin kuolleen puolison sukulaisten kesken. Hän ei kuitenkaan, vastoin uskomustaan, voinut määrätä kuolleen puolisonsa omaisuudesta, joka lain mukaan kuului jälkeen elävän kuoltua ensin kuolleen sukulaisille. Testamentin sanamuodon mukainen tulkinta olisi johtanut siihen, että ensin kuolleen sukulaiset olisivat saaneet $\frac{3}{4}$ puolisoitten yhteenlasketusta omaisuudesta, mikä ei ollut testamentin tekijän tarkoitus. Testamentti pantiin toimeen siten, että testamentin tekijän sukulaiset saivat

to oli ollut ohjata omaisuus sukulaisten ulkopuoliselle taholle. Ratkaisussa KKO 2019:27 testamentin tekijä taas oli hyväksynyt mahdollisuuden, että omaisuus päättyi toissijaisesti etäisille sukulaisille, vaikka muitakin ratkaisuja oli pohdittu.

²²⁸ LVK 1935:2, s. 89.

²²⁹ SOU 1929:22, s. 211. Lainvalmistelijat korostavat, että edes virheelliseen ilmaisutapaan perustuva sidos tahdon ja testamenttimääräyksen välillä on välttämätön: tulkinnassa ei voida ottaa huomioon tahtoa, joka ei ole saanut minkäänlaista ilmaisua testamentissa.

²³⁰ Boström 2003, s. 77–78. Boströmin mielestä nimenomainen lainsäädännös asiasta on kuitenkin selkeyden vuoksi suotava. Motiivierehdyksen korjaavan tulkinnan osalta säännös, kuten sanottua, puuttuu.

²³¹ Ylöstalo 1954, s. 40, 65.

²³² Lødrup 2003, s. 328. ”Oriktiga förutsättningar kan också vid tolkning av testamente föranleda avvikelser från ordalagen.” Walin – Lind 2016, s. 311.

hänen koko omaisuutensa ja ensin kuolleen sukulaiset jäivät ilman testamenttisaantoa saaden vain perintönsä ensin kuolleen jäämistöstä.

Kiellettyjen lisäysten ja sidoskohdan kannalta erityisen mielenkiintoinen ratkaisu on KKO 2017:49. Tapauksessa puoliset olivat tehneet keskinäisen omistusoikeustestamentin, jossa ei ollut määräystä toissijaissaajasta. Lesken kuoltua ensin kuolleen puolison rintaperilliset väittivät puolisoiden tarkoittaneen, että omaisuus jaettaisiin molempien kuoleman jälkeen sukuhaarojen kesken. Korkein oikeus totesi, että ”[k]un kysymys on testamentista, jonka kirjoitusasu ei ole tulkinnanvarainen ja joka sinällään olisi pantavissa toimeen vaikeuksitta, testamentin tekijöiden testamentin sanamuodosta poikkeavasta tarkoituksesta testamenttia tehtäessä olisi esitettävä vahvaa näyttöä”. Vaikka rintaperillisten ajama tulkinta ei menestynyt, korkein oikeus on kuitenkin pitänyt korjaamista mahdollisena, jos testamentin tekijän tarkoituksesta on saatavissa riittävä varmuus. Motiivierehdyksen tapauksessa testamentti nimenomaan on usein mahdollista panna sellaisenaan toimeen, vaikka testamentin tekijän kontrafaktuaalisen tahdon mukainen tulkinta edellyttäisi sanamuodosta poikkeavan sisällön vahvistamista. Riittävän sidoskohdan vaatimuksen täyttymistä voitaneen siis pitää mahdollisena ottaen huomioon korkeimman oikeuden lausumalla tavalla korkeammat näyttövaatimukset testamentin tekijän tahdon osalta. Ongelmallista toki on kirjoitetusta laista saatavan tuen puuttuminen.

3.3 Motiivierehdys testamentinsaajien välisessä riidassa

Testamentin tekijän lakimääräiset perilliset eivät ole ainoita, joilla voi olla intressi vedota testamentin motiivierehdykseen. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että myös muilla kuin perillisillä on oikeus nostaa kanteen testamentin pätevyyttä koskien, vaikka varsinainen testamentin moitteen nimi on varattu vain perintökaareissa erikseen säädetyille perillisen nostamalle kanteelle.²³³ Testamentin saajien välisiä kanteita nimitetään usein tulkintakanteiksi. Tavallisin tilanne tällöin on, että testamentin tekijä on tehnyt

²³³ Ks. esim. Aarnio – Kangas 2015, s. 1005–1006. – Käsitteistön käyttö ei aina ole täysin loogista, jos aiemman testamentin saaja on samalla testamentin tekijän perintöön oikeutettu sukulainen. Esimerkiksi Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisu 30.1.2003 S 01/979 on nimetty ”testamentin moitteeksi”, vaikka testamentteja oli kaksi ja aiemman testamentin saaja vaati myöhempää testamenttia julistettavaksi pätemättömäksi. Kyseinen testamentin saaja oli testamentin tekijän sisarentytär, jolla oli ainakin yksi sisarus, joten hänen saantonsa koko jäämistöomaisuuteen on perustunut aikaisempaan testamenttiin.

kaksi testamenttia, jolloin aikaisemman testamentin saajalla on intressi saada myöhempi testamentti julistettua pätemättömäksi.²³⁴

Testamentin saajien välisessä oikeudenkäynnissä kantajalla on sama oikeus vedota PK 13:1:n pätemättömyysperusteisiin kuin testamenttia moitivalla perillisellä, lukuun ottamatta testamentin muotovirhettä, johon korkeimman oikeuden omaksuman kannan mukaan voi vedota ainoastaan perillinen moitekanteella.²³⁵ Motiivierehdyksen rasittama testamenttimääräys voi siis käydä vaikutuksettomaksi myös testamentin saajan nostaman kanteen vuoksi.

Vaikutuksettomuus edellyttää tällöin vastaavaa todistelua kuin perillisen moitekanteenkin osalta: kantajan tulee näyttää, että testamentin tekijä on erehtynyt ja että erehdys on ollut testamentin tekijän tahdonmuodostuksen kannalta olennainen. Koska kyse on testamentin tulkintariidasta eikä moiteprosessista eivätkä PK 13 luvun säännökset sovellu suoraan, myös ositaispätemättömyys on riidattomammin toteutettavissa, kunhan sen edellytykset täyttyvät.

Motiivierehdyksen tai muiden pätemättömyysperusteiden roolista testamentinsaajien välisessä riidassa ei ole saatavilla juurikaan oikeuslähteitä. Koska testamentin saajien välisessä oikeudenkäynnissä on kyse testamentin tulkinnasta, voidaan jossain määrin vahvemmin perustella motiivierehdyksen korjaavan tulkinnan käyttämistä.²³⁶ Motiivierehdykselle ei ole tässä oikeussuhteessa säädetty laista johtuvaa seuraamusta, pätemättömyyttä. Toisaalta korjaava tulkinta kohtaa samat käytännön haasteet kuin varsinaisen testamentinmoitteenkin yhteydessä: näyttövaatimukset testamentin tekijän kontrafaktuaalisesta tahdosta sekä riittävän sidoskohdan asettamat rajoitukset tuon tahdon huomioon ottamiselle.

²³⁴ Perillinen ei mitä ilmeisimmin edes pieteettisistä nostamansa kanteen johdosta voi omilla toimillaan estää myöhemmän, selvästikin pätemättömän, testamentin toimeenpanoa, sillä moitteen vaikutuksesta testamentti julistetaan pätemättömäksi ”vain, mikäli se est[ää] kanteen nostanutta perillistä saamasta perintöosuuttaan jäämistöstä”, kuten korkein oikeus lausui ratkaisussa KKO 1948 II 374.

Ylöstalo muotoilee vaikutuksen hieman toisin: ”Testamentin mitättömäksi julistava tuomio saattaa testamentin tehottomaksi vain kantajaperilliseen ja vastaajana olleeseen jälkimmäisen saajaan nähden.” Ylöstalo 1953, s. 291. Ks. aiheeseen liittyen myös KKO 1950 II 72.

²³⁵ Aarnio – Kangas 2015, s. 1011–1012. – Keskustelua herättäneessä ratkaisussa KKO 1991:19 korkein oikeus lausui, että ainoastaan perillisellä on oikeus vedota testamentin muotovirheeseen. Oikeuskirjallisuudessa ratkaisua on kritisoitu, ja on esitetty, että myös testamentin saaja voisi riitauttaa toisen testamentin muotovirheen perusteella. Kritiikistä ks. esim. Aarnio – Kangas 2015, s. 1012 alaviitteinen sekä s. 1010 alaviitteinen.

²³⁶ Tulkintariitana konfliktia voidaan ratkaista myös pesänjakajan johdolla, sillä toisin kuin moitekanteen tapauksessa tuomioistuinprosessi ei ole ainoa ratkaisuvaihtoehto.

4 PERINTÖKAAREN MOTIIVIEREHDYSSÄÄNTELYN TEOREETTINEN KONTEKSTI

4.1 Tahtoteoria ja testamentin motiivierehdyssääntely

Käsitykset siitä, mihin oikeustoimen sitovuus perustuu, ovat vaikuttaneet perustavanlaatuisesti myös siihen, millaiseksi erehdysten merkitys oikeustoimen sitovuudelle käsitetään. Oikeustoimien sitovuuden opista on versonut erehdysoppi. Myös toiseen suuntaan voidaan väittää, että erehdysoppi paljastaa käsitykset oikeustoimien sitovuuden perusteista. Testamenttioikeuden alalta en ole löytänyt kirjoitusta, joka käsitelisi kattavasti testamenttien sitovuuden taustalla olevaa teoriaa. Yksipuolisten oikeustoimien, kuten testamentin ja lahjan, osalta yleisen varallisuus oikeuden tahtoteoriaa pidetään osuvimpana teoreettisena mallina kuvaamaan oikeustoimen sitovuuden syntymistä, mihin viitataan perintökaaren suomalaisissa ja ruotsalaisissa esitöissä sekä oikeuskirjallisuudessa.²³⁷ Testamentin teoreettisessa pohjassa on toisaalta nähty eräitä, muun muassa motiivierehdystä koskevia, poikkeuksia, joiden voidaan katsoa menevän jopa pidemmälle kuin sopimusoikeudessa ja yleisessä siviilioikeudessa esitetyn tahtoteorian.²³⁸

Tahtoteorian keskeisyydestä johtuen käyn läpi sen ja siihen liittyvän erehdysopin tässä luvussa lyhyesti sellaisena kuin se yleisessä siviilioikeudessa on esitetty.²³⁹ Tämän jälkeen vertaan tahtoteoreettisen erehdysopin mukaisia ratkaisuja perintökaaren erehdyssääntelyyn tarkoituksenani

²³⁷ LVK 1935:2, s. 99; SOU 1929:22, s. 73, 206 ja 320; Aarnio – Kangas 2015, s. 122.

Sopimuskumppanin etua ei ole tarvinnut ottaa huomioon, joten ainoaksi merkitykselliseksi seikaksi on jäänyt testamentin tekijän tahto. Ruotsalaisessa oikeuskirjallisuudessa esitelty edellytysoppi havainnollistaa tätä siirtymää: edellytysopin avulla voidaan ratkaista, tuleeko oikeustoimen vaikutuksia ja pätevyyttä arvioitaessa ottaa huomioon virheelliset edellytykset. Varallisuus oikeuden alalla kriteerejä on esitetty kolme: edellytysten on pitänyt olla olennaisia oikeustoimen tekijälle, oikeustoimen vastapuoli on tiennyt tästä, ja katsotaan asianmukaiseksi, että oikeustoimen vastapuoli kantaa riskin siitä, että edellytykset eivät ole täyttyneet. Koska testamenttioikeudessa ei oteta huomioon oikeustoimen vastapuolten käsityksiä tai intressejä, kaksi viimeistä vaatimusta eivät ole testamenttien kannalta olennaisia. Näin ollen ainoaksi vaatimukseksi jää, että edellytys on ollut olennainen oikeustoimen tekijälle. Boström 2003, s. 42–43.

Edellytysoppi ilmenee myös testamentin tulkinnassa siten, että testamentin saajan käsitykselle testamentin sisällöstä ei anneta merkitystä. Testamenttien osalta ei siis voida puhua minkäänlaisesta luottamuksen suojasta. Ks. Agell 2003, s. 12 ja Walin 2000, s. 264.

²³⁸ SOU 1929:22, s. 73 ja 320.

²³⁹ Minun on tarkoituksenmukaisinta käsitellä tahtoteoriaa tässä eräänlaisena keskiarvona, summana tahtoteorian piiriin kuuluvien suuntauksien yhteisistä piirteistä, mikä ei tee oikeutta yksittäisten tahtoteoreetikkojen ajatuksille. Yksityiskohtien osalta eri tahtoteoreetikot eroavat toisistaan.

selvittää, missä määrin perintökaaren erehdyssääntely vastaa tahtoteoreettista oppia erehdysten vaikutuksesta.

Tahtoteoriassa oikeusvaikutusten sitovuuden perustana on vapaus ja ihmisen kyky vapaaseen tahtoon. Mäkelän sanoin tahdonilmaisussa on kyse vapaasta toiminnasta, jossa tahto on suunnattu oikeuksien syntyyn tai lakkaamiseen; lähtökohtana on yksilön tahdon ja itsemääräämisoikeuden korostaminen. Sopimusten sitovuus perustuu vapaasta valinnasta seuraavaan vastuuseen.²⁴⁰ Tahtoteoriaa kritisoinut af Hällström kuitenkin huomauttaa, etteivät itsemääräämisoikeuden periaate ja tahdonvapaus ole tahtoteorian piirissä rajoittamattomia, ja hän kyseenalaistaa tahdonvapauden tahtoteorian tosiasiallisena perustana.²⁴¹

Tahtoteoriassa huomio tahdonilmaisujen tarkastelussa on keskittynyt tahtoon, ei sen ilmaisuun. Tahto ihmisen sisäisenä, psykologisena tilana katsotaan tahdonilmaisun pätevyyden kannalta olennaiseksi seikaksi, kun taas ilmaisulla on pelkkä välittävä funktio: tehtävä saattaa sisäinen tahtotila toisten havaittavaksi. Painotus korostuu erehdystilanteissa, joissa sisäinen tahto ja ulkoinen, toiminnallinen ilmaisu eivät vastaa toisiaan. Tahtoteoriassa erehdyksen rasittaman ilmaisun sitomattomuus perustuu ilmaisua vastaavan tahdon puuttumiseen, ei esimerkiksi erehtymiseen itsessään.²⁴² Tämä näkyy mm. tahdonilmaisun käsitteissä, joissa korostetaan tietyn oikeusseuraamuksen syntyyn tähtäävää tosiasiallista tahtoa ja tietoisuutta siitä, että ilmaisukäyttäytymisen kautta tiedotetaan jotain.²⁴³ Tahtoteoriaa kritisoinut af Hällström on huomauttanut tahtoteoriaan liittyen erikoisesta ristiriidasta siinä, että vaikka tahdonilmaisulla ei katsota olevan mitään itsenäistä merkitystä oikeustoimen syntymisen kannalta, ns. näkymätön eli tyystin ilmaisematta jäänyt tahto ei saa lainkaan oikeudellista merkitystä.²⁴⁴

Varallisuus oikeudellisen erehdysopin osalta tahtoteoriassa on keskeistä jako aitoihin ja epäaitoihin erehdyksiin, jotka vastaavat nykyistä jakoa motiivi- ja ilmaisuerehdyksiin.²⁴⁵ Erehdysten vaikutuksellisuus ja vaikutuksettomuus perustuu puhtaasti psykologiseen eroon ilmaisu- ja motiiviereh-

²⁴⁰ Mäkelä 2010, s. 43–44.

²⁴¹ Af Hällström 1931, s. 106–107.

²⁴² Mäkelä 2010, s. 44, 125–126; Telaranta 1960, s. 52–53. Tahtoteorian mukaan siis mikä tahansa erehdys ei ole vaikutuksellinen. Mikäli ilmaisu erehdyksestä huolimatta vastaa tahdonilmaisun antajan tahtoa, tahdonilmaisu on pätevä. Pätemättömyysseuraus kytkeytyy siten vain tilanteisiin, joissa erehdyksen vuoksi ilmaisu ja tahto eivät vastaa toisiaan.

²⁴³ Mäkelä 2010, s. 44–45; Telaranta 1960, s. 231, 344.

²⁴⁴ Toisin sanoen sinänsä täydellinen psykologinenkaan tahto ei saa merkitystä, ellei sitä ole ilmaistu. Af Hällström 1931, s. 101–105.

²⁴⁵ Mäkelä 2010, s. 45, 125.

dysten välillä.²⁴⁶ Tahdonmuodostumisprosessissa erotetaan kolme tasoa: motiivit eli kaikki käsitykset todellisuudesta ynnä muut tosiseikat, jotka vaikuttavat henkilön tahdon muodostumiseen tietynlaiseksi; tahto, joka määrittää usein henkilön haluiksi luoda tai päättää tietyt oikeusvaikutukset; ja (tahdon)ilmaisu, joka on aistein havaittava ilmaus henkilön psyykkiseen maailmaan kuuluvan tahdon sisällöstä.²⁴⁷ Motiivien erottamisella varsinaisesta tahdosta on tahtoteorian piirissä voitu perustella se, ettei motiivierehdyksellä ole vaikutusta oikeustoimen pätevyyteen: erehdyksestä huolimatta oikeustoimelle olennainen tahto on virheetön.²⁴⁸

Verrattaessa perintökaaresta ilmenevää testamenttioikeudellista käsitystä testamenttioikeustoimen sitovuudesta ja erehdysten merkityksestä testamentin pätevyyteen voidaan havaita ilmeisiä yhtäläisyyksiä tahtoteoriaan. Ilmaisun oikeellisuus ei ole olennaista testamentin pätevyyden kannalta: ilmaisuerehdys ei aiheuta testamentin pätemättömyyttä, mutta kokonaan ilmaisematonta tahtoa ei voida panna toimeen. Sen sijaan virheetöntä tahdonmuodostusprosessia turvataan pätemättömyyssäännöksillä.

Olennaisin ero tahtoteorian ja perintökaaren testamenttisääntelyn välillä kohdistuukin motiivierehdykseen ja sen sääntelyyn. Tahtoteoriassa, sellaisena kuin se varallisuus oikeudessa on esitetty, motiivit kuuluvat oikeustoimen sitovuuden perustavan tahdon ulkopuolelle eikä niiden oikeellisuus tai virheellisyys vaikuta oikeustoimen pätevyyteen. Perintökaaresta taas on omaksuttu selvästi eri lähtökohta: motiivienkin virheellisyys voi aiheuttaa oikeustoimen pätemättömyyden.

Nähdäkseni erossa on kyse kahdesta erilaisesta tavasta määrittellä oikeustoimen sitovuuden perustava tahto. Varallisuus oikeudellisessa tahtoteoriassa tahto on määritelty siten, että määritelmä käytännössä sulkee pois motiivierehdysten vaikutuksellisuuden. Motiivit ja tahto ovat erillisiä seikkoja, joista yhden virheellisyys ei vaikuta toisen virheellisyyteen, kuten

²⁴⁶ Mäkelä 2010, s. 127, 138.

²⁴⁷ Jaottelu on Mäkelän mukaan peräisin von Savignyn teoriasta, ks. Mäkelä 2010, s. 125–126. – Suhteessa Savignyn teoriaan hieman erilaisen erittelyn tahdonilmaisuun liittyen on esittänyt Telaranta Ernst Zitelmännin teoriasta. Zitelmänn tarkoittaa tahdolla vain psyykkistä toimintaa, joka aikaan saa ruumiin liikkeen (ilmaisun). Hän siis erottaa ruumiin liikkeen eli ilmaisun, tahdon, joka aikaansaa tietyn ruumiin liikkeen, sekä sen taustalla vaikuttavan motivaatiotoiminnan, joka liittyy siihen, että tietyllä ruumiinliikkeellä saadaan aikaan haluttu seuraus. Zitelmänn erotti myös välittömän tahdon, joka kohdistuu ruumiin liikkeen aikaansaamiseen, ja välittömän tahdon eli tarkoituksen, joka kohdistuu siihen seuraukseen, joka ruumiin liikkeellä on. Telaranta 1960, s. 62–63.

²⁴⁸ Mäkelä 2010, s. 125–126, 129. Telarannan mukaan von Savignylla tahdon virheettömyys perustui siihen, että henkilö on itse vastuussa motiivierehdyksestä: hän itse valitsee, mikä merkitys on niillä tiedoilla, joita sattuu rasittamaan väärä todellisuuskäsitys. Telaranta 1960, s. 51.

ero tahdon ja tahdonilmaisun välillä. Perintökaaresta ilmenevä käsitys sen sijaan on, että testamentin motiiveissa oleva virhe siirtyy virheenä myös testamentintekotahtoon eli että motiivit ja tahto ovat kiinteässä yhteydessä toisiinsa. Tahdon määritelmä on siis erilainen. Tahtoteoriassa virheetön tahto edellyttää, että oikeustoimen tekijä on voinut vapaasti valita, mikä merkitys milläkin seikalla on ollut hänen tahtonsa muodostumisen kannalta. Perintökaaresta ilmenevässä testamenttioikeudessa vapaaseen valintaan sisältyy se, että testamentin tekijän käsitys testamenttiin vaikuttavista seikoista on oikea. Mikäli testamentin tekoon vaikuttaa virhekäsitys eli motiivierhdys, testamenttia ei ole tehty vapaasta tahdosta eikä se ole sitova.²⁴⁹

Motiivierhdysten lähtökohtainen vaikutuksettomuus vaihdannan kontekstissa on lähestulkoon kaikille oikeusjärjestyksille yhteinen piirre, joten motiivierhdysten poissulkemisen voidaan nähdä olleen välttämätöntä, jotta tahtoteoria ylipäätään voidaan nähdä oikeudenmukaiseksi ja hyväksyttäväksi tavaksi jäsentää sopimussuhteita.²⁵⁰ Voidaan kuitenkin kysyä, onko tahdon vapaus, johon tahtoteorian sopimussidonnaisuuden justifikaatio perustuu, todellinen, jos henkilöltä puuttuu olennaista tietoa tahdonmuodostusprosessinsa tueksi – jos hän on siis erehtynyt. Nähdäkseni tahdon vapaus tällaisessa tilanteessa on puutteellinen ja tahdon ja sen muodostusprosessin erottaminen toisistaan vaikuttaa keinotekoiselta sikäli kuin muodostusprosessissa tapahtunut virhe ei siirtyisi myös lopulliseen tulokseen, tahtoon. Tähän näyttää viittaavan myös Ylöstalo: ”[O]n testamenttioikeuden perusteiden mukaista ylläpitää tahdonmuodostuksen virheettömyyteen nähden tiukkoja vaatimuksia.”²⁵¹

Tahtoteorian jako tahtoon ja motiiveihin onkin syntynyt pikemminkin käytännön tarpeesta kuin käsitteenmäärittelyn kautta.²⁵² Joka tapauksessa motiivierhdyksen vaikutuksellisuus testamenttioikeudessa näyttää edellyttävän teorialta laajempaa tahtokäsitteen määrittelyä kuin sopimus-

²⁴⁹ Tätä ilmentää mm. vuoden 1734 laissa käytetty ilmaisu, että testamentti tulee tehdä vapaasta tahdosta, mitä ilmaisutapaa käytettiin myös perintökaaren valmistelun yhteydessä. Vapaa tahto on tällöin käsitetty kattamaan myös vapaus motiivierhdyksistä.

²⁵⁰ Mäkelä 2010, s. 129. – Zimmermannin mukaan kaikissa kehittyneissä oikeusjärjestelmissä täytyy löytää tasapaino tahtoteorian ja ilmaisuteorian ääripäiden väliltä: sopimussuhteissa tahtoteoreettisesta lähtökohdasta huolimatta täytyy jossain määrin suojata myös toisen osapuolen luottamusta. Zimmermann 1996, s. 585. af Hällströmin osoittamat tahtoteorian sisäiset epäloogisuudet ja ”myönnytykset” johtunevat nimenomaan käytännön oikeuselämän vaatimuksista, ks. af Hällström s. 107–124.

²⁵¹ Ylöstalo 1953, s. 147. Samoin Wrede on todennut, että tahdonvapaus tarkoittaa, etteivät ulkoiset vaikuttimet ole vaikuttaneet tahtoon. Tällaisista tahdonvapauden estävistä vaikuttimista Wrede mainitsee sekä pakon että erehdysten, mutta ei käsittele erehdystä tätä yksittäistä mainintaa pidemmälti. Wrede 1890, s. 140.

²⁵² Mäkelä 2010, s. 129.

oikeuden puolella.²⁵³ Tähän viitataan myös perintökaaren ruotsalaisissa esitöissä: koska testamentti ei vaikuta päivittäisessä elämässä, voidaan kaupankäynnin intressien vaarantumatta *täysin* pitää yllä vaatimusta, että testamentti tulee tehdä terveellä ja täydellä ymmärryksellä ja vapaasta tahdosta.²⁵⁴

Tämän alaluvun osalta totean tiivistäen, että on ilmeistä, etteivät varallisuusosoikeuden puolella esitetty tahtoteoria ja siihen liittyvä tahtokäsitteen määrittely sellaisenaan tarjoa tyydyttävää teoreettista viitekehystä testamenttioikeuden sääntelyyn erehdysten osalta. Mielenkiintoista on, että testamenttioikeudessa on ilmaisuerehdyksen ja motiivierehdyksen lisäksi nostettu esiin kolmas erehdystyyppi, rauenneet edellytykset eli erehtyminen tulevista tapahtumista. Varallisuusosoikeuden puolella rauenneita edellytyksiä ei ole teoreettisessa kontekstissa nostettu erehdystyyppiksi. Rauenneet edellytykset ja niitä koskeva sääntely tuovat kiinnostavan ja haastavan lisän tarkasteluun testamenttioikeuden oikeustoimen sitovuuden käsityksestä ja erehdyksen merkityksestä. Seuraavassa alaluvussa tarkastelenkin kaikkia kolmea testamenttioikeuden erehdystyyppiä, ilmaisuerehdystä, motiivierehdystä sekä rauenneita edellytyksiä, ja pyrin hahmottelemaan, millainen käsitys tahdosta ja erehdyksestä on perintökaaren sääntelyn taustalla.

4.2 Testamenttioikeudellisen erehdysopin hahmottelua

Edeltävissä pääluvuissa olen käsitellyt motiivierehdystä sekä itsessään että suhteessa ilmaisuerehdykseen ja rauenneisiin edellytyksiin. Tarkasteluiden tuloksena on todettavissa muun muassa, että erehdyslajien kannalta olennaista on testamentin tekijän tahdon, todellisen tai hypoteettisen, selvittäminen. Jos testamentissa ilmaistu tahto ei vastaa testamentin tekijän todellista tai hypoteettista tahtoa, kyseessä on erehdys. Erehdyslaji riippuu siitä, mistä tahdon ja testamentti-ilmaisun vastaamattomuus johtuu.²⁵⁵

²⁵³ Viitataan nyt tahtoteorian kontekstiin. Tahtoteorian ei, kuten edellä on todettu, voida katsoa vastaavan oikeustoimilain sopimuksen syntyä, pätemättömyyttä ja erehdysoppia koskevia ratkaisuja kaikilta osin. Myöskään oikeuskäytäntö ei ole noudattanut tahtoteoreettista ratkaisutapaa.

²⁵⁴ ”Då testamentet icke, på samma sätt som rättshandlingar i levande livet, ingår såsom ett led i den allmänna omsättningen, kan man utan att äventyra säkerheten i handel ochandel *fullt ut* upprätthålla kravet att testamente skall vara gjort med sunt och fullt förstånd och av fri vilja [...]” SOU 1929:22, s. 73. Kursivoinnit omani. – Samansisältöisesti on esittänyt myös Ylöstalo, ks. Ylöstalo 1953, s. 146–147.

²⁵⁵ Ilmaisuerehdyksessä testamentin tekijän todellinen tahto ei vastaa sen ilmaisussa

Erehdyslajeista ilmaisuerehdys ja rauenneet edellytykset korjataan perintökaaren mukaan tulkinnalla, jos testamentin tekijän todellinen tai kontrafaktuaalinen tahto saadaan selville. Jos selvyyttä ei saada, testamenttimääräys jää vaikutuksettomaksi. Erityisesti rauenneiden edellytysten tarkastelu valaisee tässä suhteessa tahtoteoriasta poikkeavaa lähestymistapaa tahdon käsitteeseen. Rauenneiden edellytysten tilanteessa testamentin tekijällä ei ole voinut olla varmaa tietoa tulevaisuuteen kohdistuvasta seikasta: hän on tehnyt oletuksen, joka on osoittautunut vääräksi. Tahtoteorian piirissä tällaiset oletukset vaikuttavat kuuluvan lähinnä ”motiiveihin” eli seikkoihin, jotka edeltävät tahdonmuodostusta, joiden merkityksen oikeustoimen tekijä voi itse vapaasti määrittää ja joista tahto on muodostuttuaan erillinen. Perintökaaren sääntelyssä sen sijaan ratkaisevaa on, onko testamentin toimeenpanon lopputulos sama kuin testamentin tekijän kaikkien oikeiden tietojen pohjalta muodostama tahto. Jos ei ole, testamentti korjataan tulkinnalla vastaamaan tuota tahtoa. Toisin sanoen testamentin kannalta olennaista on kaikkien oikeiden tietojen pohjalta muodostettu tahto. Jos testamentissa annettu ilmaisu ei vastaa tätä selvitettyä tahtoa, korjataan testamentin ilmaisu. Testamentti jää vaikutuksettomaksi vain silloin, jos tahtoa ei saada selville.

Perintökaaren sääntelyssä edellä oleva vaikuttaa kuitenkin koskevan ainoastaan rauenneita edellytyksiä, ei motiivierehdystä. Motiivierehdyksen osalta tarkastelun painopiste on hieman erilainen: olennaista ei ole selvittää kontrafaktuaalisen tahdon sisältöä itsessään, vaan ainoastaan, onko kontrafaktuaalinen tahto eri kuin testamentissa ilmaistu tahto. Jos nämä eroavat toisistaan, testamenttimääräys jää vaikutuksettomaksi pätemättömyyden nimikkeellä.

Vaikka motiivierehdyksen vaikutusmekanismi on erilainen kuin rauenneiden edellytysten, sekin jossain määrin tukee ajatusta, että testamenttioikeudessa olennaista on testamentin sitovuuden osalta testamentin tekijän oikeiden tietojen perusteella muodostama tahto. Tämä tahtokäsitys vaikuttaa olevan yhteinen kaikille Pohjoismaille siitä huolimatta, että motiivierehdys on säädetty testamentin pätemättömyysperusteeksi Suomen lisäksi Ruotsissa, Tanskassa ja Islannissa.²⁵⁶ Itse asiassa, kun tarkastellaan syvemmin syitä, miksi motiivierehdys on Ruotsin laissa otettu pätemättömyysperusteeksi eikä tulkinnalla ratkaistavaksi, kuten muut erehdykset,

käytettyjen sanojen merkitystä. Motiivierehdyksen ja rauenneiden edellytysten osalta tarkastellaan, vastaako testamentissa ilmaistu tahto testamentin tekijän kontrafaktuaalista tahtoa: mitä hän olisi tahtonut, jos hänellä olisi ollut kaikki oikeat tiedot käytettävissään?

²⁵⁶ Lødrup 2003, s. 328.

käy vielä selvemmäksi, että kaikkien erehdysten pohjana on nimenomaan yhtenäinen käsitys tahdosta sitovuusperusteena.

Olennaista erehdysten ratkaisutapojen valinnan kannalta perintökaaresa on mitä ilmeisimmin se, aiheuttaako erehdys lainsäätäjän käsityksen mukaan jokaisessa tapauksessa testamentin jäämisen vaikutuksettomaksi. Ilmaisuerhdys ymmärretään testamentin tulkintakysymykseksi, eikä tulkintakanteen nostamiselle erehdyksen oikaisemiseksi ole asetettu tiettyä määräaika. Ruotsalaisissa esitöissä on otettu kantaa määräajan asettamiseen kanteen nostamiselle, mutta päädytty siihen, ettei määräaika tule asettaa. Perusteluna on todettu, että mahdollisuus vaikutuksettomuuteen on auki aina, kun on mahdollisuuksia tulkintaan ylipäänsä; vaikka ilmaisuerhdys todetaan, se ei väistämättä johda testamentin vaikutuksettomuuteen, joten sitä ei ole perusteltua ottaa kanneajkaan sidottujen moiteperusteiden joukkoon.²⁵⁷

Perintökaaren ruotsalaisissa esitöissä motiivierhdys luetaan rauenneiden edellytysten erityistapaukseksi.²⁵⁸ Motiivierhdys muodostaakin siten tämän näkemyksen mukaan poikkeuksen yleisestä käytännöstä ratkaista rauenneiden edellytysten tilanne tulkinnan avulla. Tulkintaan rauenneiden edellytysten ratkaisumallina on päädytty siksi, ettei minkään ulkoisten olosuhteiden ole katsottu kaikissa tapauksissa väistämättä muodostavan perustetta testamentimääräyksen jättämiselle vaikutuksetta. Rauenneiden edellytysten on siten nähtykin lähinnä antavan hyviä perusteita tietynsisältöiselle tulkintaratkaisulle, mutta niitä koskien ei ole katsottu voitavan muodostaa erityistä vaikutuksettomuusperustetta.²⁵⁹

²⁵⁷ ”[E]nligt beredningens förslag frågan om testaments verksamhet står öppen i samma mån som möjlighet föreligger för testamentstolkning överhuvud. Klanderskyldighet har nämligen funnits böra föreskrivas allenast i sådana fall då en befogad talan leder till att testamentet blir utan verkan. Vid viljefel av förevarande slag är det emellertid icke uteslutet, att det föreliggande förordnandet kan, i trots av felet, upprätthållas genom tolkning, som ingriper uppbyggande och föranleder, att förordnandet får gälla med ett annat innehåll än ordalydelsen utvisar. Möjligheten till tolkning står öppen i alla fall, då testamente genom felskrivning eller eljest till följd av misstag fått annat innehåll än testator åsyftat, och misstag av denna art hava sålunda icke upptagits bland de viljefel, som utgöra grund för testamentets ogiltighet och enlignt särskild föreskrift skola göras gällande genom testamentsklander.” Kursivointi omani. SOU 1929:22, s. 212.

²⁵⁸ ”Frågan om verkan av villfarelse i bevekelsegrunderna utgör en särskild del av det mera omfattande spörsmålet om den rättsliga betydelsen av brister i förutsättningarna för ett testaments verkställande.” SOU 1929:22, s. 321.

²⁵⁹ ”Det är nämligen icke klart, att de yttre förhållanden, som sålunda angivas, i alla förekommande fall verkligen innefatta en brist i förutsättningarna för förordnandet. Man kan svårigen nå längre än att fastslå, att det under särskilda omständigheter finnes grund för en tolkning, enligt vilken testamentets överksamhet må anses överesstämma med testators avsikter.” Kursivointi omani. SOU 1929:22, s. 321–322.

Motiivierehdyksen osalta ruotsalaisen lainsäätäjän näkemys on, että motiivierehdystapauksissa ei tulkinnalla voida saada selville ja vahvistaa testamentin tekijän kontrafaktuaalista tahtoa.²⁶⁰ Kun mahdollisuus korjataan tulkintaan on poissuljettu, ainoa ratkaisu motiivierehdykselle on testamentin jääminen vaikutuksettomaksi. Motiivierehdys on mitä ilmeisimmin otettu moiteperusteeksi siksi, että riittävän olennaisen motiivierehdyksen on katsottu aina aiheuttavan testamenttimääräyksen jäämisen vaikutuksettomaksi.

Toisin sanoen testamentin sitovuus perustuu kaikissa erehdystapauksissa testamentin tekijän oikeisiin tietoihin pohjautuvaan tahtoon. Jos tämä tahto saadaan selville, testamentti toteutetaan aina sen mukaisesti. Jos sitä ei saada selville, testamentti jää vaikutuksettomaksi eli sitomattomaksi. Motiivierehdyksen näennäisesti erilainen ratkaisutapa johtuu lainsäätäjän käsityksestä, ettei testamentin kannalta olennaista tahtoa voida vahvistaa.²⁶¹ Kun ainoa mahdollinen seuraus motiivierehdyksestä on siten testamentin vaikutuksettomuus, on motiivierehdys sijoitettu pätemättömyysperusteiden joukkoon.

Valitun lainsäädäntöratkaisun tätä perustetta ei tosin ole selvästi sanoitettu.²⁶² Guldbergin mukaan ratkaisevat syyt sille, että motiivierehdys on erotettu rauenneista edellytyksistä moiteperusteiden joukkoon, ovat ensinnäkin, että oikeusvarmuuden vuoksi mahdollisimman moni pätemättömyyden potentiaalisesti aiheuttava seikka on haluttu ottaa määrääjässä ratkaistavien moiteperusteiden joukkoon, ja toiseksi, että motiivierehdyksestä, toisin kuin rauenneista edellytyksistä, on aina mahdollista saada tieto moiteajan kulumisen puitteissa – edellytykset voivat raueta vielä moi-

²⁶⁰ ”Såsom testamente kan icke fastställas, vad testator skulle hava förordnat, om någon sådan villfarelse ej förelegat; *mången gång kan icke ens fastslås, att han då överhuvud skulle hava upprättat testamente.*” Kursivointi omani. SOU 1929:22, s. 211.

²⁶¹ Rautiala on esittänyt eri selitystä: hänen mukaansa motiivierehdys on otettu varsinaisten moiteperusteiden joukkoon – vertailukohtina ilmaisuerehdys ja rauenneet edellytykset –, sillä se on näistä erehdystapauksista käytännössä tärkein. Rautiala 1956, s. 137. Itse pidän tätä selitystä epäuskottavana ottaen huomioon perintökaaren 11 lukuun sijoitetut useat rauenneista edellytyksiä koskevat tulkintaohjeet sekä korkeimman oikeuden ratkaisukäytännön, jossa rauenneilla edellytyksillä ja ilmaisuerehdyksillä on huomattavasti näkyvämpi osa kuin motiivierehdyksellä.

²⁶² Lainvalmistelukunta on verrannut perintökaareen valittua ratkaisua oikeustoimilain säännöksiin ja todennut, että ero testamenttilain ja oikeustoimilain välillä koskien motiivierehdyksen vaikutuksia johtuu siitä, että elävien kesken tehtyjen oikeustoimien osalta tiettyjä olennaisia virheitä toimijan tahdossa täytyy jättää sääntelyn ulkopuolelle johtuen vastapuolen luottamuksen suojasta. Lisäksi on todettu, että testamenttien osalta voidaan kaupankäynnin intressien vaarantumatta pitää täysin yllä vaatimusta, että testamentti tulee tehdä terveellä ja täydellä ymmärryksellä ja vapaasta tahdosta. SOU 1929:22, s. 73, 319–320. Perustelussa voidaan nähdä tahtoteorian suuntaisen ajattelutavan vaikutus.

teajan kulumisen jälkeenkin, kun taas motiivierehdys on olemassa jo testamentin tekohetkellä. Nämä perusteet eivät itsessään sulje pois mahdollisuutta, että motiivierehdyksiin voi sisältyä ”korjauskelpoisiakin” erehdyksiä, joiden ei tule aiheuttaa pätemättömyyttä, kuten Guldberg on esittänytkin asian olevan.²⁶³

Mainittuihin perusteisiin sisällyttää motiivierehdys moiteperusteeksi täytynee joka tapauksessa sisältyä taustavaikuttimena oletus, että motiivierehdystä ei voida korjata tulkinnalla. Muutoin pitää kysyä, miksi ilmaisuerehdys, joka myös voi aiheuttaa testamentin vaikutuksettomuuden, jos oikeaa tarkoitusta ei saada selville, ja joka on olemassa testamentin tekemisestä lähtien, ei ole motiivierehdyksen ohella moiteperusteiden joukossa, jotta tällaiset tapaukset saataisiin oikeusvarmuuden vuoksi karsittua mahdollisimman nopeasti pois. Myöskään rauenneista edellytyksistä ei ole luettu moiteperusteiden joukkoon tapauksia, joissa edellytysten raukeaminen on tapahtunut ennen moiteajan päättymistä ja joissa oikeaksi seuraukseksi arvioidaan testamentin jääminen vaikutuksetta. Oikeusvarmuus ei siis ole ollut niin painava peruste, että kaikki mahdolliset vaikutuksettomuuden aiheuttavat seikat tulisi lukea moiteperusteiksi, vaan syynä motiivierehdysten erottelemiselle muista erehdyksistä täytyy olla se käsitys, ettei motiivierehdyksiä voida korjata tulkintateitse.

Yhteenvetona voin todeta, että testamenttioikeudessa on perusteiltaan ja tahtokäsitykseltään yhtenäinen erehdysoppi, joka eroaa varallisuus oikeuden tahtoteoriasta: testamentin sitovuuden perustana on testamentin tekijän oikeiden tietojen perusteella muodostama todellinen tai hypoteettinen tahto, ja jos testamentissa ilmaistu tahto poikkeaa erehdyksen vuoksi tästä tahdosta, tulee testamentin sisällöksi vahvistaa kontrafaktuaalinen tahto, jos sen sisältö saadaan selville, tai jättää testamenttimääräys vaikutuksettomaksi, jos tahtoa ei saada selville. Motiivierehdyksen erilainen ratkaisutapa verrattuna muihin erehdyslajeihin johtuu ruotsalaisen lainsäätäjän kielteisestä käsityksestä kontrafaktuaalisen tahdon selvittämismahdollisuudesta, mitä käsitystä on perustellusti kritisoitu.

²⁶³ Guldberg 1931, s. 199–203.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Kautta tämän artikkelin on käynyt selväksi, että suomalainen oikeuslähteistö motiivierehdyksiä koskien on niukkaa tai joidenkin kysymysten osalta puuttuu kokonaan. Olen nostanut tutkimuksessani esiin useita motiivierehdyksiin ja motiivierehdyssääntelyyn liittyviä ongelmakohtia. Motiivierehdyistä on joskus vaikeaa tai mahdotonta erottaa muista erehdyksistä, ilmaisuerehdyksestä ja rauenneiden edellytysten tilanteesta. Kuitenkin motiivierehdykset tulee perintökaaren mukaan ratkaista testamentin pätemättömyyskysymyksinä, vaikka muut erehdykset ratkaistaan tulkinnan kautta. Testamentin pätemättömyys aiheuttaa joskus tilanteen, jossa testamentin tekijän kontrafaktuaalisen tahdon toteutuminen on mahdotonta. Tilanteita, joissa testamentin pätemättömyyttä ei ole tutkittu, mutta motiivierehdyksen sisältävä testamentti joudutaan silti toimeenpanemaan, ei ole säännelty lainkaan, eikä niiden ratkaisemiseksi ole saatavissa suoraa tukea muistakaan oikeuslähteistä. Motiivierehdyksen säätäminen testamentin moiteperusteeksi eikä tulkintakysymykseksi on johtunut lainsäätäjän näkemyksestä, jota on Ruotsissa kritisoitu oikeuskirjallisuudessa muun muassa lainvalmistelijoiden itsensä taholta, ja högsta domstolen on ratkaisukäytännössään noudattanut laista poikkeavaa ratkaisumallia.

Tutkimukseni pohjalta on aiheellista kysyä, onko lainsäätäjät oikeassa katsoessaan, ettei motiivierehdyksistä kontrapaktuaalista tahtoa voida saada selville eikä motiivierehdyksistä siten voida ratkaista testamenttia tulkitsemalla. Olen alaluvussa 3.2.4 käsitellyt ruotsalaisen oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön suhtautumista motiivierehdyksiin ja todennut, että Ruotsissa vakiintuneen näkemyksen mukaan motiivierehdys voidaan korjata testamentin tulkinnalla näyttö- ja sidoskohtavaatimuksia kunnioittaen. Sama käytäntö vaikuttaa vallitsevan kaikissa Pohjoismaissa.

Itse asiassa jo motiivierehdyksen toteaminen edellyttää, että testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto voidaan suurelta osin saada selville.²⁶⁴ Motiivierehdyksen olennaisuus edellyttää, että testamentin tekijä ei olisi tehnyt kyseisen sisältöistä testamenttia, jos hän ei olisi erehtynyt. Tällöin täytyy voida riittävällä varmuudella vahvistaa, että testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto on eri sisältöinen kuin testamentissa ilmaistu tahto. Mielestäni on vaikea osoittaa, että testamenttimääräys ei vastaa testamentin tekijän tahtoa ilman, että mainitun tahdon sisältöä saadaan selville. Usein kontrafaktuaalisen tahdon sisältö lienee, kuten lainsäätäjänkin on arvioinut, että testamentin tekijä ei olisi lainkaan tehnyt kyseistä testamentti-

²⁶⁴ Guldberg 1931, s. 201–202.

määräystä. Tahdon sisältö on kuitenkin myös tällöin voitu vahvistaa: testamentin tekijä olisi halunnut noudattaa lakisääteistä perimysjärjestystä tai aiemman testamentin määräyksiä. Lisäksi ruotsalainen oikeuskäytäntö on nostanut esiin tilanteita, joissa testamentimääräyksen vaikutuksettomuus ei vastaa kontrafaktuaalista tahtoa, milloin testamentimääräys tulee voida korjata kontrafaktuaalisen tahdon sisältöiseksi.

Koska mielestäni motiivierehdys – siinä missä muutkin erehdykset testamentissa – voidaan korjata tulkinnalla, olisi loogista siirtää motiivierehdykset rauenneiden edellytysten yhteydessä käsiteltäviksi. Motiivierehdyksen osalta tulee huomata erityisesti, että näyttökynnys testamentin tekijän kontrafaktuaalisesta tahdosta on kohtuullisen korkea, että uuden tulkinnan tulee olla sanarajaperiaatteen mukainen ja että vaikutuksettomuus on usein motiivierehdyksen seuraus. Testamentin moite on joutamaton ratkaisukeino: testamentimääräyksen voimaan jääminen tai kumoaminen ovat ainoat vaihtoehdot, ja tuomioistuimien saattaa joutua toteamaan, että kumoaminen vastaa *paremmin* testamentin tekijän tahtoa, vaikka kumpikaan ratkaisu ei vastaa sitä kovin hyvin. Lisäksi määräajassa nostettu moitekanne on perillisen ainoa oikeussuojakeino, eikä pesänjakaja voi ratkaista kysymystä motiivierehdyksen vaikutuksesta testamentin toimeenpanoon, vaan perinnönjaossa tulee odottaa moiteoikeudenkäynnin lopputulosta. Tulkinnalla motiivierehdyksen rasittama määräys olisi monipuolisemmin korjattavissa vastaamaan testamentin tekijän tahtoa. Tällöin välttyttäisiin myös siltä, että testamentin toimeenpanon lopputulos vaihtelee perusteettoman paljon johtuen suhteellisen satunnaisesta aikakriteeristä, joka erottaa rauenneita edellytyksiä motiivierehdyksestä. Samalla hankala kysymys osittaispätämättömyydestä poistuisi, kun testamentin kokonaisuus sisältö ratkeaisi tulkinnan kautta. Lisäksi voitaisiin välttyä kaksinkertaisen oikeudenkäynnin rasituksilta, kun perillisen oikeussuojakeinoksi riittäisi pesänjakajan tekemän perinnönjakopäätöksen moittiminen. Tällainen ratkaisumalli edistäisi myös lainsäädännön yhtenäisyyttä Pohjoismaiden kesken.

Toki ehdottamani kaikkien erehdysten yhtenäisen ratkaisumallin toteuttamiseen liittyy myös haasteita. Kun ero motiivierehdyksen ja rauenneiden edellytysten välillä poistuisi, saattaisi tulla ratkottavaksi muita haastavia rajanvetoja. Jouduttaisiin esimerkiksi pohtimaan, tulisiko erehtymisen ja testamentin tekijän erehdyttämisen välille tehdä eroa – nykyisessä lainsäädännössä petos ja erehtyminen kuuluvat molemmat motiivierehdyksetpätemättömyysperusteen piiriin eikä niitä ole ollut tarpeen eritellä. Samaten haasteita voisi syntyä siitä, että tietoinen erehdyttäminen tai erehdyksen hyväksikäyttö saattaa esiintyä esimerkiksi taivuttelun osana. Toisaalta

uskon itse, että tyydyttävä lopputulos voitaisiin saavuttaa ottamalla asianmukaisesti huomioon testamenttia sekä moitittaessa että tulkittaessa testamentin tekijän kontrafaktuaalinen tahto sekä tuon tahdon osalta riittävän korkea näyttökynnys ja vaatimus riittävästä sidoskohdasta testamentin sanamuotoon.

Joka tapauksesta pidän suotavana suomalaista oikeustieteellistä keskustelua motiivierehdyksen ja testamentin tulkinnan välisestä vuorovaikutuksesta. Olkoonkin, että motiivierehdystapaukset vaikuttavat olevan suhteellisen harvinaisia käytännön oikeuselämässä, testamentin tekijän tahdon tulkinnalla on perustavanlaatuinen merkitys testamentin erehdysten ratkaisemisessa. Tämän artikkelin puitteissa minulla on ollut mahdollisuus esittää vain alustava hahmotelma testamenttioikeudellisesta erehdysopista. Kattavamman kuvan saaminen testamenttieroehdyksistä edellyttää laajempaa tutkimusta, jossa myös ilmaisuerehdykset ja rauenneiden edellytysten tilanteet ovat tasapainoisesti mukana.

LÄHTEET

Kirjallisuus

- Aarnio, Aulis, Erehdyksen ja vastuun kohtalonyhteys. *Lakimies* 2/2002, s. 219–223.
- Aarnio, Aulis, Testamentin tekijän taivuttelusta. *Defensor Legis* 4/2004, s. 559–574.
- Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo, Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus. 5., uudistettu painos. Talentum 2015.
- Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo, Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus. 6., uudistettu painos. Talentum 2016.
- Adlercreutz, Axel, Verkan av felaktiga förutsättningar vid testamente. *SvJT* 1/1959, s. 65–82.
- Agell, Anders, Testamentsrätt: en lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull. 3. upplagan. Iustus 2003.
- Aho, Matti L., Varallisuusoikeudellisen oikeustoimen tulkinnasta. *Suomalainen Lakimiesyhdistys* 1968.
- Boström, Viola, *Tolkning av testamente*. Juridiska institutionen, Umeå Universitet 2003.
- Ekeberg, Birger – Guldberg, Harry, *Den nya testamentslagen jämte dithörande författningar med förklaringar*. Norstedt 1931.
- Guldberg, Harry, Om bristande förutsättningar vid testamente. Några anteckningar i anslutning till testamentslagens ogiltighetsregler. I ”Festskrift tillägnad Presidenten Juris doktor Herr Friherre Erik Marks von Würtemberg den 11 maj 1931 av nordiska jurister”. *Svensk juristtidning*, Stockholm 1931.
- Guldberg, Harry: Några spörsmål rörande testamenterisk ändamålsbestämmelse. *SvJT* 1/1934, s. 113–126.
- Hakulinen, Y. J., Lain tai hyvän tavan vastainen ehto testamentissa, s. 104–112 teoksessa Erma, Reino – Heikonen, A. R. – Ikkala, A. K. – Rekola, Aarne (toim.), Toivo Mikael Kivimäki 1886-5/6-1956: Juhlajulkaisu. *Suomalainen Lakimiesyhdistys* 1956.
- Kolehmainen, Antti – Rabinä, Timo, *Jäämistösuunnittelu*. Talentum 2012.
- Hyvönen, Katja, KKO 2018:78 – Keskinäisen testamentin toissijaismääräyksen raukeaminen avioeron johdosta. *Lakimies* 2/2019, s. 267–279.
- af Hällström, Erik, Om villfarelse såsom divergens mellan vilja och förklaring vid rättshandlingar på förmögenhetsrättens område. *Helsingfors* 1931.
- Kangas, Urpo, *Lahja*. Suomen lakimiesliiton kustannus 1993.
- Kangas, Urpo, Testamentin tekijän taivuttelu testamentin moiteperusteena. *Defensor Legis* 2/2015, s. 264–280.
- Kivimäki, T. M. – Ylöstalo, Matti, *Suomen siviilioikeuden oppikirja: yleinen osa*. 4., lyhennetty painos. WSOY 1981.
- Lenkkeri, Roope, Testamentin kielifilosofisesta tulkinnasta. *Oikeustiede–Jurisprudentia* XXXV 2002, s. 343–408.
- Lohi, Tapani, *Legaatinsaajan oikeusasemasta*. Talentum 2011.
- Lohi, Tapani, Koskeeko testamentin tulkintakannetta kohtuullisen ajan sääntö? – KKO 2017:49. *Lakimies* 1/2018, s. 131–142.

- Lødrup, Peter, Nordisk arverett. Nordisk Ministerråd 2003.
- Mahkonen, Sami, Testamentti ja leskelle suojeva tulkinta-asetus. *Lakimies* 5/1987, s. 513–528.
- Mikkola, Tuulikki, Dynaaminen testamentti osana kansainvälisen perittävän jäämistösuunnittelua. *Defensor Legis* 6/2014, s. 868–880.
- Mäkelä, Juha, Sopimus ja erehdys: Sopimusoikeudellinen tutkimus oikeuserehdyksestä valinnanvapauden teorian näkökulmasta. *Suomalainen Lakimiesyhdistys* 2010.
- Norri, Matti, Perittävän tahdon tulkinnasta. *Defensor Legis* 2/2005, s. 341–348.
- Norri, Matti, Perintö ja testamentti. Käytännön käsikirja. 7., uudistettu painos. Alma Talent 2017.
- Rautiala, Martti, Testamentin tekemisestä ja pätemättömyydestä. Perintökaaren uusitun 16 luvun selitykset. Suomen lakimiesliiton kustannus 1956.
- Rautiala, Martti, Uusi perintökaari pääpiirteittäin. 4. painos. Suomen lakimiesliiton kustannus 1971.
- Saarenpää, Ahti, Edunvalvonta, jäämistö ja jäämistösuunnittelun mahdollisuudet, s. 305–328 teoksessa Tepora, Jarno – Tulokas, Mikko – Vihervuori, Pekka – Halila, Heikki, Juhlajulkaisu Juhani Wirilander 1935 – 30/11 – 2005. *Suomalainen Lakimiesyhdistys* 2005.
- Salminen, Sakari, Testamentin tulkinta; yleistestamentin raukeaminen avioliiton purkamisen johdosta. *Oikeustieto* 1/2005, s. 11–15.
- Tammi-Salminen, Eeva, Muutosäännösten tulkinta ja KKO 2011:32 – yhden ongelman täsmäratkaisu vai laajempi linjaus? *Lakimies* 6/2012, s. 839–860.
- Telarenta, K. A.: Erehdys oikeustoimiopin perusongelmana. *Suomalainen Lakimiesyhdistys* 1960.
- Timonen, Pekka, Väittämis- ja todistustaakkasäännösten merkitys testamentin tulkintaprosessissa. *Oikeustiede–Jurisprudentia* 1988, s. 327–372.
- Walén, Gösta, Kommentar till Ärvdabalken. Del 1 (1–17 kap.) Arv och testamente. 5. upplagan. Norstedts Juridik 2000.
- Walén, Gösta – Lind, Göran, Ärvdabalken. En kommentar. Del 1 (1–17 kap.) Arv och testamente. Sjunde upplagan. Wolters Kluwer 2016.
- Wrede, Axel, Anteckningar i civilrätt enligt professor R. A. Wredes föreläsningar öfver ärfda balken. Helsingfors 1890.
- Ylöstalo, Matti, Testamentinmoitteesta. WSOY 1953.
- Ylöstalo, Matti, Testamentin tulkinnasta. WSOY 1954.
- Zimmermann, Reinhard, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Clarendon Press 1996.
- Ämmälä, Tuula, Avioliitto. Omaisuuden ositus. Perintö. Perinnönjako. Erehdys. *Defensor Legis* 11–12/1991, s. 91–105.
- Ämmälä, Tuula, Sopimuksen pätemättömyyden korjaantumisesta: oikeustoimilain pätemättömyysperusteita koskeva tutkimus. Suomen lakimiesliiton kustannus 1993.
- Virallislähteet
- HE 94/1952 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi perintökaaren 16 luvun muuttamisesta.
- HE 6/1964 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle perintölainsäädännön uudistamisesta.

OIKEUSTAPAUKSET

Korkein oikeus

KKO 1929 II 52	KKO 1982 II 24
KKO 1934 II 492	KKO 1982 II 43
KKO 1934 II 540	KKO 1985 II 58
KKO 1936 II 72	KKO 1987:37
KKO 1938 II 28	KKO 1991:8
KKO 1938 II 551	KKO 1991:19
KKO 1939 I 33	KKO 1992:24
KKO 1940 II 189	KKO 1992:84
KKO 1940 II 225	KKO 1992:197
KKO 1945 I 31	KKO 1993:2
KKO 1946 II 276	KKO 1993:64
KKO 1947 II 184	KKO 1997:156
KKO 1948 II 244	KKO 2000:121
KKO 1948 II 374	KKO 2002:23
KKO 1950 II 72	KKO 2004:8
KKO 1950 II 156	KKO 2010:54
KKO 1961 II 83	KKO 2011:32
KKO 1961 II 139	KKO 2011:57
KKO 1968 II 33	KKO 2012:103
KKO 1969 II 77	KKO 2014:18
KKO 1969 II 105	KKO 2016:60
KKO 1972 II 66	KKO 2017:49
KKO 1978 II 49	KKO 2018:78
KKO 1978 II 96	KKO 2019:27

Korkein hallinto-oikeus

KHO 2009:104

Hovioikeudet

Helsingin hovioikeuden ratkaisu tuomio nro 530 asianro S 94/ 2034 antopäivä 1.2.1996.

Itä-Suomen hovioikeuden ratkaisu tuomio nro 131 asianro S 01/979 antopäivä 30.1.2003.

Kouvolan hovioikeuden ratkaisu tuomio nro 74 asianro S 90/222 antopäivä 29.1.1992.

Rovaniemen hovioikeuden ratkaisu tuomio nro 0900 asianro S 98/265 antopäivä 23.12.1999.

Högsta domstolen

NJA 1930 s. 78
 NJA 1932 s. 502
 NJA 1935 s. 1
 NJA 1935 s. 316
 NJA 1937 s. 345
 NJA 1937 s. 401
 NJA 1940 s. 88
 NJA 1940 s. 174
 NJA 1940 s. 302
 NJA 1940 s. 615
 NJA 1942 s. 265
 NJA 1947 s. 457
 NJA 1948 s. 317
 NJA 1948 s. 768
 NJA 1949 s. 672
 NJA 1950 s. 483
 NJA 1950 s. 488
 NJA 1951 s. 732
 NJA 1957 s. 764
 NJA 1963 s. 11
 NJA 1963 s. 526
 NJA 1985 s. 597
 NJA 1991 s. 152

LYHENTEET

DL	Defensor Legis
HD	högsta domstolen, Ruotsin korkein oikeus
HE	hallituksen esitys
HO	hovi oikeus
KKO	korkein oikeus
KM	komiteamietintö
LM	Lakimies
LVK	lainvalmistelukunta
NJA	Nytt juridiskt arkiv
OikTL	laki varallisuus oikeudellisista oikeustoimista, oikeustoimilaki (228/1929)
OK	oikeudenkäymiskaari (4/1734)
PK	Suomen perintökaari (40/1965)
SOU	statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
ÄB	ärvdabalk (1958:637), Ruotsin perintökaari

ERROR IN MOTIVIS IN TESTAMENTS

The study examines three central aspects of *error in motivis* in testaments in the Finnish Code of Inheritance. These three themes form the structure of the study, and determine the methods used.

Firstly, I examine how *error in motivis* can be defined and recognized. In the Code of Inheritance *error in motivis* is described as "the testator had in other respects erred in a manner that had decisively influenced his or her wishes" (Code of Inheritance, chapter 13, section 1). *Error in motivis* concerns the formation of the testator's will or volition: the testator has a false impression of a fact that has decisive importance to the testator, and this false impression influences the testamentary provisions. Due to this false impression, the execution of the testament will not correspond with the outcome the testator would have preferred if they had not erred.

I also compare *error in motivis* to two other kinds of mistakes recognized by the Code of Inheritance, namely, to erroneous expression and to situations when the testator has made wrong assumptions about future occurrences (e.g. a designated beneficiary has not outlived the testator). I describe the challenges of recognizing and separating the different types of mistakes in a testament. The difference between *error in motivis* and an erroneous expression is that, in the latter, the mistake only concerns an incorrect expression of the testator's will, which can be caused by a variety of reasons ranging from typographical errors to confusing the meaning of legal phrases. *Error in motivis* also differs from other kinds of false assumptions in that *error in motivis* exists from the moment the testament is made (i. e. the false impression is of a past or present fact), whereas false assumptions concern future events and can be proven false only after the testament is made. In theory, these three types of mistakes can be clearly defined but recognizing them and differentiating between them in practice may prove difficult or impossible. Deciding which mistake is present may depend on who is assessing the situation.

Secondly, I examine how *error in motivis* affects the execution of a testament in three different scenarios: when a testament is contested by heirs, when a valid testament is construed, and when beneficiaries disagree on the validity of a testament or some of its provisions. A testament can be, according to the Code of Inheritance, declared invalid if it contains an *error in motivis*. For this to happen, the heirs must prove that the error has decisively influenced the will of the testator: the testator would have made a different will if the *error in motivis* had not occurred. It is vital to prove that the testator's impression has been false and provide evidence of its

contents. If the testator, at a later point after the testament is made, becomes aware of the *error in motivis*, the testator's actions concerning the testament, or possible changes made thereto, may have crucial importance.

Error in motivis can affect the construing of a testament especially if the testament has not been contested e.g. because the period for contesting has expired. This scenario is similar to a dispute between beneficiaries. However, there is no legislation nor legal praxis in Finland concerning the matter, and it has not been discussed in legal scholarship. In Sweden, legislation and legal praxis are contradictory on this matter, but scholars in general seem to agree with legal praxis on that *error in motivis* can be remedied through the construing of the testament, and that the testament should be executed in accordance with what the testator would have wished in the absence of the *error in motivis*. In Sweden, *error in motivis* is seen as a case of false assumptions, and it should be solved similarly. I agree with the Swedish scholars and suggest adopting a similar doctrine in Finland.

Thirdly, I analyse the theoretical context of the legislation of *error in motivis* in the Code of Inheritance and compare it to the doctrines of error developed in property law and especially to the theory of volition. The theory of volition, originally developed in property law, has been generally regarded as the theoretical context for testaments as well. However, the doctrine of error in the theory of volition differs from the legislation of *error in motivis* in the Code of Inheritance, particularly in that in the Code of Inheritance, *error in motivis* is a cause for invalidity of a testament, whereas in the theory of volition *error in motivis* should have no impact on the validity of a contract. Against this background, I briefly outline a doctrine of error in a testament based on a definition of the will of the testator differing from the notion of will present in the theory of volition.

In conclusion, I analyse the findings of the study and present some suggestions on how to solve the legal problems discovered. In general, I would prefer removing *error in motivis* as a legal cause for contesting a testament and combining all the types of errors discussed as problems that are to be solved through construing the testament.